

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

**KOMENTÁŘ K VLASTNÍMU
PŘEKLADU KNIHY S. BULGAKOVA
JALTSKÝ A KONSTANTINOPOLSKÝ
DENÍK**

**COMMENTARY ON THE OWN TRANSLATION
OF THE BOOK
JALTSKÝ A KONSTANTIPOLSKÝ DENÍK
BY S. BULGAKOV**

**VYPRACOVALA: Iveta Juranová
VEDOUCÍ PRÁCE: doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.**

2019

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité
prameny.

V Olomouci,

podpis

Děkuji doc. PhDr. Zdeňce Vychodilové, CSc. za konzultace, cenné rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytla.

podpis

Obsah

Úvod	5
1. Překlad – teoretický úvod	8
1.1. Překladačské metody využité při překladu deníků z pohledu historického vývoje překladu	8
1.2. Vybrané aspekty teorie překladu	11
2. Sergej Nikolajevič Bulgakov – život a dílo	15
2.1. Duchovní deníky	19
3. Rozbor překladu	20
3.1. Stylová charakteristika textu	22
3.2. Práce s biblickým textem	26
3.3. Modlitba v textu	29
3.4. Úvahy duchovního	33
3.5. Překladačské postupy	37
3.5.1. Formální transformace	38
3.5.2. Lexikálně-sémantické transformace	40
3.6. Překlad vlastních jmen a názvů	43
3.6.1. Překlad antroponym	45
3.6.2. Překlad toponym	49
3.6.3. Překlad chrématonym	53
3.7. Práce se zdroji	55
4. Závěr	57
Резюме	62
Seznam použité literatury	70
Přílohy	75

Úvod

Tématem diplomové práce je komentář k vlastnímu překladu knihy Sergeje Bulgakova Jaltský a konstantinopolský deník, kterou jsem přeložila pro olomoucké nakladatelství Refugium Velehrad-Roma s.r.o. a která vyšla v roce 2011. Deníky jsou osobními záznamy teologa, jenž je používal především jako možnost vlastních duchovních a teologických úvah v době, kdy nemohl publikovat, jeho deníkové záznamy tedy poněkud vybočují z tradiční memoárové literatury. V diplomové práci se proto zaměřuji na otázku, jak pracovat při překladu deníkových záznamů s textem teologa. Jako základní strategii přístupu k tématu jsem zvolila stylovou charakteristiku textů, zařazení jednotlivých částí překladu k příslušným stylům a žánrům, které pak předurčují specifika překladatelského přístupu. Nedílnou součástí práce s textem teologa je problematika překladu pravoslavné teologické terminologie do češtiny, práce s biblickým textem, s textem modliteb a teologických úvah. Při práci na překladu hraje důležitou roli nejen dostupný slovníkový materiál, ale také řada internetových zdrojů a vytváření osobního glosáře. Také tyto překladatelské pomůcky komentuji v závěru rozboru překladu.

Při psaní diplomové práce jsem vycházela z dostupné české i ruské translatické literatury, v rámci teoretického úvodu pak především z prací Jiřího Levého, Dagmar Knittlové a Zdeňky Vychodilové.

Teoretický úvod diplomové práce je věnován stručnému vhledu do historického vývoje překladu a některým aspektům teorie překladu s ohledem na téma diplomové práce včetně konkrétních příkladů z vybraných částí komentovaného textu. V další části je představen autor knihy Sergej Bulgakov, ruský teolog, filozof, ekonom a myslitel. Následně je charakterizována kniha Jaltský a konstantinopolský deník, okolnosti jejího vzniku a vydání. Pro další rozbor byly vybrány úryvky překladu z každé části deníku – tj. z jaltské i konstantinopolské.

Stylová charakteristika deníků se opírá o práce Hany Bočkové a Marie Čechové. Sergej Bulgakov jako kněz a teolog inklinuje ve svých osobních záznamech ke specifickému jazyku, který je místy modlitbou, úvahami, hojně se obrací k Bibli a celkově je text úzce spojen s pravoslavnou vírou. Jeho texty

naplňují charakter esejistického stylu, stojí na pomezí odborného a uměleckého stylu. Navíc můžeme hovořit o náboženském stylu, jak jej charakterizuje odborná literatura od 90. let minulého století.

V práci se dále soustředím na několik oblastí, které se v překladu objevují a z nichž každá vyžaduje specifický přístup. Jedná se v první řadě o vložené citáty biblického textu, které autor z pochopitelných důvodů jako citace neoznačuje. Navíc první ruské vydání knihy převzalo původní ručně psané texty deníků bez jakéhokoliv redakčního zásahu či úpravy. Pro české vydání si vydavatelství vyžádalo úpravy, které spočívaly v uvedení biblických citací. Jedná se o závazné texty, které bylo nutné citovat přesně podle současného ekumenického překladu Bible.

Další specifickou částí textu jsou modlitby nebo náznaky modliteb. Teoretický základ této podkapitoly jsem čerpala ze sborníku Filozofické fakulty Ostravské univerzity *Specifika církevní komunikace*, který vyšel v roce 2005.

Největší část překládaného textu tvoří úvahy, kterým se věnuji v další podkapitole. Nejprve se snažím text teoreticky vymezit na základě charakteristiky podle *Současné stylistiky*. Škála témat, kterým se Bulgakov ve svých úvahách věnuje, je však velmi široká. Nezanedbatelnou součástí je také jazyk těchto úvah, kterým je velmi často jazyk liturgický, tedy odborný.

V rámci rozboru překladu zařazuji také podkapitolu věnovanou překladatelským postupům, při jejich klasifikaci vycházím z práce Zdeňky Vychodilové, Olomouc 2013. Transformace jsou rozděleny na 2 základní typy – transformace formální a lexikálně-sémantické. U obou typů jsou uvedeny základní příklady z textu Bulgakovových deníků. Hluběji se pak věnuji formálním překladatelským transformacím využívaným při převodu vlastních jmen, která se objevují v textu deníků. Na základě práce Stanislavy Špačkové z roku 2017 jsem nejprve rozebíraná vlastní jména rozčlenila podle druhu na antroponyma, toponyma a chrématonyma. V rámci antroponym a toponym jsem pak rozdělila jména do několika dalších skupin podle toho, jaký překladatelský přístup a metodu jsem musela zvolit při jejich převodu do češtiny.

V závěru své diplomové práce uvádím stručný přehled zdrojů, a to jak tištěných, tak internetových, se kterými jsem při překladu pracovala. Nutnou součástí mé práce na překladu se stal také glosář, který jsem si v průběhu práce tvořila a který mi pomáhal udržet konzistentní přístup k často používaným termínům.

V závěru shrnuji informace, které jsem získala při rozboru svého překladatelského přístupu k práci na překladu duchovních deníků Sergeje Bulgakova.

1. Překlad – teoretický úvod

„Překladaelé jsou jako nindžové. Když si jich všimnete, nestojí za nic.“
Etgar Keret (izraelský spisovatel)

Úvodní citát je v podstatě volnou parafrází slov zakladatele české teorie překlada Jiřího Levého: „Překladael je tím lepší, čím nenápadnější je jeho účast na díle.“ (Levý 1963: 70) Vyjádření se týká otázky výsledného působení překlada, jeho schopnosti předat a zachovat stejný efekt a prožitek, jaký vyvolává u příjemce dílo v jazyce originálu. Jedná se o překladaelskou strategii, která se řídí pozicí konečného příjemce.

1.1. Překladaelské metody využité při překlada deníků z pohledu historického vývoje překlada

Historicky procházel překlad vývojem v každé národní literatuře a každá epocha přinášela do překladaelských metod něco nového a objevného. Zároveň velmi významnou roli hrály překlady biblických a liturgických textů. Právě u těchto textů jsou zaznamenány nejstarší překlady, texty však byly překládány doslovně – izolovaně slovo za slovem. Jedná se v podstatě o primitivní překladaelskou techniku, která nesleduje myšlenku textu a nebere ohled na odlišnou strukturu výchozího a cílového jazyka (Levý 1996: 19).

Středověk neznal pojem originálu v dnešním slova smyslu a při převodu textu autor pracoval obvykle s několika předlohami, takže vznikaly překlady překlada a častěji docházelo i k úpravě formy, takže text byl převeden z poezie do prózy apod. Hlavním prostředkem těchto překlada bylo zkracování. (Levý 1996: 20-21) Práce s několika předlohami však nemusí být neobvyklá ani dnes, nezřídka se stává, že text existuje v jazyce originálu a zároveň má i svůj překlad do některého ze světových jazyků, např. do angličtiny. Pak mohou další překlady textu fungovat jako pomocná opora pro překladaele v problémových místech. Navíc v případě některých ruských teologických textů je možné, že překladaelem textu do angličtiny byl sám autor (např. Georgij Vasiljevič Florovskij – Пути русского богословия – Ways of Russian Theology).

Jasně rozlišení textů původních a přeložených přinesl humanismus, zároveň se postupně začaly vyvíjet metody a teoretické překladatelské systémy. V oblasti metodiky humanismus navázal na římskou teorii překladu, kde humanisté našli správné argumenty proti doslovnému překladu – Ciceron upozorňoval, aby překladatel mechanicky nepřeváděl slovo od slova, ale vycházel z hodnoty slov („slova není třeba odpočítávat, ale odvažovat“).

Vyvrcholením práce humanistů pak byly reformační překlady bible do národních jazyků. V Čechách se jednalo hlavně o Bibli kralickou, kterou z původních biblických jazyků připravili překladatelé a teologové Jednoty bratrské. Bible kralická je navíc unikátním překladatelským dílem, které se stalo normou pro novodobou spisovnou češtinu.

Překladatelská tradice Jednoty bratrské vyvrcholila a zároveň i skončila u Jana Amose Komenského. On sám ustupoval od tezí humanismu a pokoušel se o kompromis mezi významem, slovním zněním textů a jejich věrností originálu. Jedná se především o překlad žalmů, kde věnoval pozornost nejen obsahu, ale i formě. Nepřekládal text pouze jako text literární, ale především jako text zpěvný. Zahájil tak u nás tradici časoměrného překladu poezie. (Levý 1996: 51-54)

V následujícím protireformačním období se překlad stal nástrojem propagandy. Jedním z důsledků proto bylo posílení lidovosti jazyka překladu. Výrazová drastičnost a naturalismus, lidová úsloví a obrazná rčení jsou stylistickým prostředkem, který se stal běžným i v kázáních. Bohužel překládání „vyšší“ literatury v 17. a 18. století ustalo, protože ta část české společnosti, která mohla mít zájem o klasickou literaturu, byla buď ze země vyhnána, nebo přestala české knihy číst. Došlo tedy k poklesu úrovně překládané literatury. (Levý 1996: 55-64)

Další důležitou etapu českého překladatelství představuje národní obrození. Příznačným rysem stále zůstává tzv. překládání z druhé ruky. Předlohou předkladu bývá místo originálu často německý nebo polský text. (Levý 1996: 75-80)

Tady bych ráda poznamenala, že ve své době bylo experimentální a jazykově exkluzivní Jungmannovo překladatelské dílo. Převzal vysvětlivky, překladatelský prostředek vytvořený humanistickými překladateli, ale používal je nikoliv k popularizaci, nýbrž k překlenutí rozporu mezi vysokými cíli překladu a

nepřipraveností českého jazyka i čtenáře. Vytvořil pro češtinu nové stylistické prostředky, které mu umožnily vystihnout podstatné rysy předloh. (Levý 1996: 102-124) Vysvětlivky zůstávají stále nedílnou součástí překladatelské práce a překládaných textů, pomáhají čtenáři pochopit, vysvětlit neznámé, neuchopitelné, odlišné, jinak vnímané. Nejinak tomu bylo i v případě překladu osobních deníků Sergeje Bulgakova.

Literární skupiny konce 19. století se již musely vyrovnávat s překladatelskou tradicí daného díla a buď na ni navazovat, nebo ji revidovat. Vznikla celá řada nových otázek, např. do jaké míry může překladatel přebírat výhodná řešení svého předchůdce a nakolik se stávají vžitá řešení dokonce závaznými. (Levý 1996: 187) Také při překladu, jehož rozboru je věnována diplomová práce, bylo nutné řešit otázku závaznosti některých částí textu. Na prvním místě to byla otázka citací z Bible, které ovšem sám autor jako citace neoznačil a bylo nutné je rozpoznat, vyhledat a adekvátně citovat z českého překladu Bible. Další závaznou částí textu se jevily některé promluvy a výzvy liturgického charakteru, které napodobují modlitby nebo kázání. Také u těchto částí překladu bylo nutné čerpat z existujících českých liturgických textů.

Dvacáté století s sebou přineslo vznik teorie překladu jako samostatného oboru, řadu odborných prací na toto téma včetně zásadní práce Jiřího Levého Umění překladu, ze které vychází teoretický základ této práce.

1.2. Vybrané aspekty teorie překladu

Jiří Levý ve své knize *Umění překladu* hodnotí překlad jako umělecký druh, který stojí na pomezí mezi uměním reprodukčním a původně tvůrčím. „Překlad sám je dílem umělecké reprodukce, ale překlad jako proces představuje původní tvoření. Ze všech umění se proto překlad nejvíce blíží herectví.“ (Levý 1963: 50) Proto se také uplatňují dvě normy, podle kterých je výsledný překlad hodnocen. Norma reprodukční, která hodnotí věrnost a výstižnost, druhá je norma umělecká, která hodnotí krásu překladu. Výsledný text by měl na čtenáře působit stejně jako originál, měla by zůstat zachována významová i estetická hodnota textu. (Levý 1963: 52-53) Pro mě bylo po celou dobu překladu největším dilematem právě to, zda jsem schopná zachovat a předat jedinečnost ruského textu do češtiny. V případě Sergeje Bulgakova a jeho deníků se jednalo o jakousi vznešenost a zároveň bezprostřednost, otevřenost. Jako autor českého textu jsem se snažila přenesení této jedinečné atmosféry i do českého textu, ale nejsem schopna zhodnotit, zda působí na čtenáře stejně jako text originálu.

Podle Jiřího Levého je překlad tím dokonalejší, čím lépe se mu daří překonávat rozpory. Obsah díla je závislý na cizím prostředí, zatímco jazyk je český. Konflikt může nastat, pokud si čtenář uvědomí rozpor mezi prostředím děje a specificky českým výrazem (Levý 1963: 58-59). Při překladu knihy S. Bulgakova *Jaltský a konstantinopolský deník* bylo nutné především vyřešit otázku teologické terminologie. V českém prostředí i přes jeho ateistický charakter je přirozenou součástí kulturního prostředí teologická terminologie katolické církve. Ne vždy je však použitelná v kontextu pravoslavné víry, například slovo *kostel* – tak přirozené a běžné v českém jazyce – nelze použít pro označení pravoslavného chrámu. Dalším příkladem může být výraz *церковность*, ve smyslu aktivního prožívání církevního života a církevního roku, který v češtině nemá vlastní označení, v tomto případě jsem po vzájemné konzultaci s nakladatelstvím použila pouhý přepis, tj. *církevnost* (Bulgakov 2011: 101). V některých případech jsem dala přednost obvyklým a ustáleným českým spojením – viz *Сие быду, быду!* přeloženo jako *Staniž se!* (Bulgakov 2011: 25).

Jak vyplývá i ze stručného historického přehledu výše, základním překladatelským problémem je ekvivalence překladu – převedení veškeré informace výchozího textu do textu cílového. Dnešním základním principem překladu je funkční přístup a dosažení funkční ekvivalence. Dagmar Knittlová rozvádí tuto

myšlenku ve své knize Překlad a překládání a navazuje na názory Jiřího Levého. „Znamená to, že nezáleží na tom, použijeme-li stejných či jiných jazykových prostředků, ale na tom, aby plnily stejnou funkci, a to pokud možno po všech stránkách, tedy nejen významové, věcné, ale i konotační a pragmatické.“ (Knittlová 2010: 7)

Základní složky textu jsou sémantická, lexikální a gramatická. Obsah je vyjádřen lexikálními prvky, které jsou uvedeny do vztahu prostřednictvím gramatického systému. Nedílnou součástí textu je denotační a konotační informace, tedy věcná informace a informace expresivně zabarvená. Poslední důležitou složkou textu je aspekt pragmatický, neboli zkušenostní, je dán vztahem mezi jazykovým výrazem a účastníky komunikativního aktu. Všechny tyto komponenty jsou úzce spojeny a měly by zůstat při překladu zachovány. (Knittlová 2010: 8)

Nejdůkladněji se ve své době otázkami ekvivalence pragmatického aspektu v překladu zabývali lipští teoretikové překladu – A. Neubert, G. Jäger, O. Kade. Pragmatikou je pro ně role mluvčích i adresátů v komunikaci a vztah mezi jazykovými prostředky a mluvčími. Mluvčí se samozřejmě mohou lišit věkem, původem, vzděláním, sociálním prostředím, nacházejí se v různých situacích, liší se jejich motivy pro komunikaci atd. Kterýkoliv z těchto aspektů je důvodem pro volbu specifických jazykových prostředků. Zásadní roli hraje také příslušnost příjemce překladu k jiné jazykové rodině a odlišnému kulturnímu prostředí. Úkolem překladatele v takovém případě je, aby přizpůsobil text jinému prostředí a kulturní zkušenosti. Překladatel proto používá tzv. pragmatickou adaptaci a provádí v textu nezbytné změny. (Vychodilová 2013: 56) Při překladu deníku Sergeje Bulgakova bylo nutné mít na paměti, že autor je teolog a pracuje velmi často s různými biblickými obrazy. V takových případech bylo třeba obraz zachytit a správně přeložit, doslovný význam by se mohl stát zavádějícím. Jako příklad může posloužit několikrát opakované spojení *спассти из пещеры львиной* (Булгаков 1998: 118), *из пастти львиной* (Булгаков 1998: 133). V obou případech se jedná o odkaz na knihu Daniel 6, kde je Daniel vhozen do jámy se lvy – v češtině se v této souvislosti používá ustálené spojení jáma lvová.

Můžeme proto ještě jednou shrnout, že pragmaticky adekvátní překlad uchová pragmatiku výchozího jazyka tím, že ji přizpůsobí pragmatickým pravidlům cílového jazyka. Nový text není gramaticko-sémantickou substitucí, ale pragmatickou rekonstrukcí. (Knittlová 2010: 11)

V každém případě příjemce v cílovém jazyce vnímá pouze konečný produkt, výsledek celého procesu, nepozná a neměl by poznat řadu dílčích kroků a rozhodnutí, dilemat, která proces překládání doprovázejí. Jiří Levý také definoval překlad zároveň jako dílo a proces: „Překlad jako dílo je umělecká reprodukce, překlad jako proces je původní tvoření.“ (Levý 1963: 50) Pokud se týká překladatelského procesu, je důležité si uvědomit, že východiskem není samotný text díla, ale jeho významová a estetická hodnota, překladatel musí text co nejlépe pochopit, aby jej dokázal interpretovat a převést do jiného jazykového prostředí. Přitom překladatel je v první řadě také čtenář díla a jeho subjektivní vnímání textu s sebou nese mnohá nebezpečí. Vytvořením textu překladu také proces překladu nekončí, pokračuje v okamžiku, kdy se překlad dostává do rukou čtenářům v cílovém jazyce. Jako ústřední bod překladatelské problematiky Jiří Levý vnímá poměr tří celků: objektivní obsah díla a jeho dvojí konkretizace, jednak čtenářem originálů a také čtenářem překladu. (Levý 1963: 17-24) Některým z těchto dílčích kroků a rozhodnutí, které provázely překlad Jaltského a konstantinopolského deníku Sergeje Bulgakova, se chci věnovat ve své diplomové práci.

Dobrý překlad by podle Dagmar Knittlové neměl být vnímán jako překlad, ale jako původní dílo vytvořené v daném jazyce, a měl by splňovat nejméně tři základní kritéria:

- měl by působit v cílovém jazyce zcela přirozeně, organicky,
- měl by mít totožný význam jako jeho předloha,
- měl by zachovat původní dynamiku – tj. měl by vyvolat stejnou reakci, jakou vyvolal v původním jazyce. (Knittlová 2010: 14-15)

Na závěr ještě můžeme rozlišit čtyři druhy překladu, z nichž první dva jsou orientovány na formální stránku překladu a další dva na významovou stránku.

- a) interlineární překlad – extrémní příklad doslovného překladu, nerespektuje gramatický systém cílového jazyka, zachovává specificky lingvistickou informaci, je použitelný pro účely metajazykové,
- b) doslovný překlad („otrocký“) – převádí lexikální jednotky bez ohledu na kontextové zapojení, ale respektuje gramatický systém cílového jazyka,
- c) volný překlad – pouze okrajově respektuje výchozí text, většinou nebere v úvahu stylistické rysy, konotační významy, informaci z hlediska obsahu převádí volně,

d) komunikativní překlad – úzce souvisí s pragmatickým aspektem překladu.
(Knittlová 2010: 16-17)

Poslední jmenovaný druh překladu – komunikativní – je ten, který jsem se snažila aplikovat při překladu Jaltského a konstantinopolského deníku.

Celkově můžeme shrnout, že v současnosti má teorie překladu interdisciplinární charakter a představuje široké spektrum názorů a postupů. Překlad je v zásadě chápán jako proces komunikace a nástroj mezikulturního dialogu. Trvalými problémy, které řeší teorie překladu v celém světě, jsou otázky adekvátnosti či neadekvátnosti překladu, možnost přeložitelnosti či nepřeložitelnosti některých výrazů nebo spojení, problematika volnosti nebo doslovnosti překladu a další. (Vychodilová 2013: 18)

2. Sergej Nikolajevič Bulgakov – život a dílo

Ruský filozof, ekonom a pravoslavný teolog Sergej Nikolajevič Bulgakov se narodil v rodině pravoslavného kněze 16./28. června 1871 v městě Livny v Orelské gubernii. Studoval seminář v Orli a absolvoval práva na Moskevské univerzitě. V mládí se zajímal o marxistické učení, věnoval se politické ekonomii, kterou začal také vyučovat.

V roce 1898 se oženil s Jelenou Ivanovnou Tokmakovou, společně odjeli na dvouletý stipendijní pobyt do Německa, kde vznikla Bulgakovova práce „Капитализм и земледелие“, kterou obhájil jako magisterskou práci z filozofie. Poté začal přednášet jako ordinární profesor katedry politické ekonomie na Polytechnickém institutu v Kyjevě. Tady se postupně hlouběji seznámil s filozofií Immanuela Kanta a Vladimíra Solovjova a sám hodnotil tuto etapu života jako přechodné období mezi marxismem a idealismem. Sergej Bulgakov osobně popsal etapu svého filozofického vývoje v práci „От марксизма к идеализму“ (Sankt Peterburg, 1903). V Kyjevě působil do roku 1906, bylo to období velmi aktivní a mnohostranné. Stal se aktivním členem politického hnutí „Союз освобождения“, společně s Nikolajem Berďajevem tvořil redakci časopisu „Новый путь“, aktivně se účastnil také založení Nábožensko-filozofického společenství Vladimíra Solovjova. Postupně se stal jedním z nejpopulárnějších publicistů v carském Rusku (Bulgakov 2009: 9-10).

V roce 1906 se Sergej Bulgakov stal privátním docentem katedry politické ekonomie a statistiky na Právnické fakultě Moskevské univerzity. V roce 1907 vstoupil do vrcholného politického života, byl zvolen členem 2. státní dumy. Obecně v Moskvě začalo pro S. N. Bulgakova období největší společenské a publicistické aktivity, které je zároveň spojeno s procesem autorova postupného návratu k pravoslaví a církvi. Kromě časopisů „Новый путь“ a „Вопросы жизни“ redigoval sborníky „Вопросы религии“, „О Владимире Соловьеве“, „О религии Льва Толстого“ a také sborník statí o ruské inteligenci „Вехи“ z roku 1909, pracoval pro vydavatelství „Путь“, kde v letech 1911-17 vycházela nejdůležitější ruská náboženská díla. (Bulgakov 2018)

Na revoluční rok 1917 a jeho význam pro svůj život vzpomíná sám S. Bulgakov ve svých denících: „Revoluční období jsem nesl velmi tragicky, bylo pro mě smrtí

všeho, co mi bylo nejvzácnější, nejmilejší, nejradostnější v ruském životě, byla to smrt lásky. Ano, pro mě revoluce byla katastrofou lásky, která zničila smysl života, zpusťovala, oloupila duši.“ (Bulgakov 2009: 105) Je to také období, ve kterém se završila cesta Sergeje Bulgakova zpět k pravoslavné církvi. Vrcholem bylo kněžské svěcení v roce 1918 a počátek jeho nové role v církevních kruzích jako otce Sergeje. Stal se blízkým spolupracovníkem patriarchy Tichona, který se stal moskevským patriarchou v roce 1917, aktivně protestoval proti zavraždění carské rodiny, vystupoval proti bolševickému pronásledování církevních představitelů, což mu velmi brzy bolševický režim oplatil domácím vězením v Donském klášteře a následně sesazením z postu patriarchy.

Otec Sergej se aktivně zapojil do Všeruského sněmu pravoslavné církve v letech 1917-18. Jako ohlas na říjnovou revoluci vznikl jeho dialog „На пиру богов“ (in „Из глубины“, Moskva 1918). Jak je zmíněno výše, otec Sergej se stal knězem v roce 1918, krátce po svém vysvěcení odjel s rodinou na Krym, odkud už se nemohl vrátit do Moskvy. Zůstal odtržen od možnosti církevní služby, od veřejného života, publicistiky. Věnoval se proto práci na filozofických textech: „Философия имени“ (Paříž, 1953) a „Трагедия философии“ (Praha, 1925). Jedná se také o období, které zachytil v jednom ze svých deníků – Jaltský deník. Z deníkových záznamů je jasné, že se jedná o velmi náročné a nejisté období, otec Sergej těžce nese odloučení od věřících. Strachuje se také o jednotlivé členy rodiny, protože vnímá, že perzekuce se nemusí zastavit jen u jeho osoby, obává se vězení a nejednou zmiňuje, že může přijít i trest smrti.

Nucený pobyt Sergeje Bulgakova na Krymu byl ukončen v roce 1922 vyhnáním. Na základě Leninova osobního přání byl vytvořen seznam osobností vědy a kultury, které byly vypovězeny z Ruska. V osobních denících komentuje svoji cestu do ciziny v záznamu z 18. 12. 1922, byl na italském parníku v Černém moři mezi Sevastopolí a Konstantinopolem: „Celá epopej mého vysídlení začala 7. září, když u mě byla provedena domovní prohlídka, avšak nehledě na příkaz k zatčení jsem ještě uvězněn nebyl – byl předvečer svátku Narození Bohorodičky. Zatčen a uvězněn jsem byl až v předvečer svátku Ochrany přesvaté Bohorodičky, 30. září, byl jsem převezen do Sevastopolu a tam jsem obdržel svůj rozsudek. V den svátku Kazaňské Matky Boží jsem odtud odjel do Jalty, a tam jsem na svátek Uvedení do chrámu přesvaté Bohorodičky obdržel příkaz k vyhoštění. Dne 3.

prosince jsem byl odvezen do Sevastopolu, kde jsem se trápil až do 17. prosince, kdy jsme vypluli na moře. Všechno, co jsem za tyto 3 měsíce prožil a co se dělo, bylo tak přízračné a strašné díky své kruté nesmyslnosti, a zároveň to bylo grandiózní, že to nyní nemohu ani popsat, dokonce si to ani plně uvědomit. Byl to poslední úder pro moji duši a ulehčilo to moje neodvratné a – věřím – také prospěšné vysídlení. Je strašné napsat toto slovo, pro mě, pro kterého ještě přede dvěma roky, v době všeobecného útěku, bylo vysídlení rovno smrti. Avšak tyto dva roky nezůstaly bez následků: trpěl jsem a žil, a zároveň jsem také prozřel.“ (Bulgakov 2011: 73)

Po kratší zastávce v Konstantinopolu, kterou také zachytil v jednom ze svých deníků, pokračovala cesta otce Sergeje do Prahy. V Praze působil jako profesor církevního práva a teologie na Ruské právnické fakultě. Fakulta zahájila svoji činnost v květnu 1922 a byla pod patronátem Univerzity Karlovy. Třebaže řada ruských studentů mohla studovat na pražských vysokých školách, pro budoucí právníky nebylo možné zajistit plnohodnotné právní vzdělání jinak, než otevřením ruské fakulty. Důvodem byla samozřejmě odlišnost právního systému v každé zemi.

Praha se pro Sergeje Bulgakova stala jen dočasným místem pobytu, další práce ho čekala v Paříži, kam přesídlil v roce 1925. Důležitým mezníkem v jeho životě se stalo založení Teologického institutu sv. Sergeje v Paříži, právě v něm se až do své smrti věnoval duchovní výchově ruské mládeže, stal se prvním děkanem tohoto institutu a zároveň knězem farnosti sv. Sergeje. V Paříži také napsal svoje nejznámější teologické práce jako například: „Друг Жениха“ (Paříž, 1927), „Лестница Иаковля“ (Paříž, 1929), „Агнец Божий: О Богочеловечестве“ (Paříž, 1933), „Утешитель“ (Paříž, 1936), „Невеста Агнца“ (Paříž, 1945). Zároveň se velmi aktivně zapojil do práce v ekumenickém hnutí a postupně se stal významným aktivistou a ideologem tohoto hnutí.

V roce 1934 uskutečnil Sergej Bulgakov důležitou cestu po Spojených státech. O rok později byl obviněn moskevským metropolitou z hereze kvůli učení o Sofii. Jedná se o ideu Sofie, která představuje Moudrost a spojuje v sobě v jeden celek Logos i Eros, dobro, pravdu, krásu, představuje Věčné Ženství, Nevěstu Beránkovu, Přemoudrou Carevnu. Učení o Sofii vychází z platónského učení o idejích, křesťanským zdrojem se stala Kniha Přísloví. Pro Otce Sergeje v sobě Sofie spojuje

protiklad zdroje všeho božského a pozemského, zaujímá místo mezi Bohem a světem, Tvůrcem a stvořeným, ačkoliv sama není ani jedním z nich. (Nazarenko 2000)

Učení o Sofii v podání otce Sergeje je údajně cizí pravoslavné víře. Spor však měl nejen teologickou, ale i politickou povahu. Sergej Bulgakov se proti obvinění opakovaně odvolal, řešení sporu však přerušila jeho nemoc a válka. (Bulgakov 2009: 18-20) Na konci třicátých let byla u něho diagnostikována rakovina krku, po náročné operaci musel vynaložit obrovské úsilí, aby se naučil znovu mluvit a mohl dále přednášet a sloužit mši svatou. Celkově byla druhá světová válka opět obdobím, které výrazně omezilo jeho aktivity, nicméně i ve složitých podmínkách okupované Paříže nepřestával pracovat na svých knihách a sloužit církvi. Jeho posledním dílem dokončeným krátce před smrtí se stala „Апокалипсис Иоанна“ (Paříž, 1948). Otec Sergej zemřel 13. července 1944 v Paříži.

2.1. Duchovní deníky

Deníky a poznámky Sergeje Bulgakova vznikaly jako krátké texty a především soukromé záznamy, které původně nebyly určeny k publikování. Byly zachovány díky péči jeho přátel a zveřejněny po autorově smrti jako „Автобиографические заметки“ (Paříž, 1947). Český překlad připravilo olomoucké nakladatelství Refugium Velehrad-Roma s.r.o. v edici Studie, odpovědným redaktorem byl prof. Pavel Ambros, ThD., a původní ruské vydání bylo v českém překladu rozděleno do dvou knih. V roce 2008 byla vydána první kniha – Zápisky a duchovní deník teologa, v roce 2011 pak Jaltský a konstantinopolský deník s podtextem Duchovní deník teologa II.

Obecně lze říci, že tyto zápisky vznikaly hlavně v době, kdy byl Sergej Bulgakov donucen okolnostmi k delší nečinnosti, byl zbaven možnosti pracovat a soukromé poznámky byly způsobem vlastních duchovních a teologických úvah. Deníky výstižně charakterizoval Pavel Ambros ve své předmluvě k českému vydání Jaltského a konstantinopolského deníku: „Deník dýchá tím, čím od přirozenosti Bulgakov byl, navíc je jeho styl psaní a formulování myšlenek umocněn nefalšovanou spontánností, pročištěnou praxí duchovního rozlišování. Krátké texty jeho zápisků svědčí o tom, že máme před sebou text, který k publikování zamýšlen nebyl. Nemá v sobě potřebu autocenzury a autokorektury, jak se s tím někdy v denících setkáváme. Jeho deník je záznamem jeho vnitřních podnětů.“ (Bulgakov 2011: 7)

3. Rozbor překladu

Pracovala jsem postupně na překladu obou deníků Sergeje Bulgakova, a to na základě zakázky olomouckého nakladatelství Refugium Velehrad-Roma. Překlady vznikaly v rozmezí několika let, ze strany nakladatelství jsem dostala ideální podmínky, protože jsem nebyla časově vázána. Zápisky a duchovní deník teologa částečně přeložila Oxana Karapetyan, český text ale vyžadoval náročnou korekturu, proto jsem celý text překládala znovu. Pokud se týká druhého deníku – Jaltský a konstantinopolský deník, byla jsem jedinou překladatelkou. Při překladu jsem pracovala s textem originálu, který vyšel v roce 1998 - БУЛГАКОВ, С. *Автографические заметки, дневники, стати*. Орел: Издательство Орловской телерадиовещательной компании, 1998. 476 s. ISBN 5-86615-052-2.

Deníky Sergeje Bulgakova jsou specifickým textem v tom smyslu, že autor nezamýšlel své texty publikovat a rozhodně se proto neorientuje na čtenáře. Jedná se o soukromé, osobní poznámky duchovního, který dočasně postrádá kontakt s věřícími. Ovšem je nutné brát v úvahu také to, že o dočasnosti tohoto stavu víme my nyní, ale sám autor neměl představu, jak dlouhé bude jeho období nečinnosti, obával se dokonce skutečného uvěznění a v textu deníků se zmiňuje i o hrozbě trestu smrti. Podobná situace se opakovala ve vyhnanství, kdy nemohl vykonávat práci kněze a duchovního, neměl chrám, ve kterém by sloužil Hospodinovi. V okamžiku, kdy otec Sergej mohl opět naplno pracovat, kázat a publikovat, přestal si deník psát.

Jaltský a konstantinopolský deník proto byl pro autora osobní zповědí, prostorem k zamyšlení, úvahám a rozjímání. Texty jsou psány chronologicky, ale ne den po dni, takže mezi jednotlivými zápisy existují různě dlouhé pauzy. Texty jsou místy úryvkovité nebo nedokončené – autor používá tři tečky na konci věty. Jedná se původně o rukou psané deníky, místy i tužkou, proto se setkáváme i s poznámkami, že text je nečitelný. Jedná se o redakční poznámky z prvního vydání, které bylo připraveno podle rukopisů. Otec Sergej jako duchovní pracuje velmi často s biblickým textem, se životy svatých, různými teologickými úvahami a bohužel v textu nijak nejsou označeny citace a zdroje. Z autorova pohledu je to pochopitelné, protože text píše pro svoji vlastní potřebu a tato informace je pro něho nepotřebná a nepodstatná.

Pro rozbor překladu v této diplomové práci jsem vybrala úryvky z obou částí deníku (jaltského i konstantinopolského), oba texty jsou součástí přílohy diplomové práce, a to jak verze přeložená do českého jazyka, tak jejich původní verze v ruském jazyce. Při rozboru překladu vycházím ze stylové a žánrové charakteristiky textu.

3.1. Stylová charakteristika textu

Zařadit osobní deníky stylově a žánrově je náročné. V odborné literatuře je toto téma předmětem dlouhodobé diskuze. Nejčastěji jsou řazeny k memoárové literatuře, i když i zde trochu vybočují. Autor deníku zachycuje svoje okamžitá stanoviska a hodnocení, obvykle bez časového odstupu, jedná se o maximální míru autentičnosti, která deníky odlišuje od ostatní memoárové literatury. Samotná memoárová literatura stojí na pomezí mezi literaturou faktu (dokumentární literaturou) a krásnou literaturou. (Bočková 1989-1990: 38)

Je třeba také odlišit deníky, které jsou od počátku určeny k publikování a v nichž se autor zaměřuje na čtenáře. Sergej Bulgakov však svoje deníky psal výhradně pro svoji osobní potřebu a nepočítal s jejich zveřejněním. Lze tedy předpokládat, že se jedná o texty bez jakékoliv autokorektury, dodatečné úpravy a texty jsou zcela autentické.

„Absence časového odstupu, jenž by umožnil myšlenky utřídit, přehodnotit, a tak je vlastně zbavit původní upřímnosti, způsobuje, že si uchovávají vysokou míru autentičnosti. Tento těsný vztah k realitě se však projevuje i formální a myšlenkovou neuzavřeností záznamů (snad s výjimkou deníku cestovního) a většinou i nepropracovaností stylovou.“ (Bočková 1989-1990: 44)

Hana Bočková ve své práci dále konstatuje, že deníky nelze považovat pouze za dokumentární materiál, protože mnohé z nich jsou schopny vyvolat i estetický účinek, a neváhá deníky označit jako samostatný literární žánr.

Sergej Bulgakov svoje deníkové záznamy používá především jako zvláštní způsob vlastních duchovních a teologických úvah, viz výše. Samozřejmě je občas doplňuje i poznámkami o aktuálních událostech týkajících se jeho života a rodiny. Kromě úvah a poznámek používá v denících i krátké popisy a líčení, které se nejčastěji týkají chrámů nebo bohoslužeb. Je možné říci, že jeho deníky se částečně blíží literatuře odborné a mají i prvky literatury faktu a krásné literatury. Stylisticky jsou na pomezí, které se částečně blíží esejistickému stylu, jak jej vymezuje Marie Čechová: „Na pomezí stylu odborného a uměleckého se vyčleňuje styl esejistický. Eseje mívají úvahový ráz, úvaha se přitom kombinuje např. s popisnými a výkladovými partiemi, které představují fakta, nad nimiž pak autor

medituje. Při těchto úvahách si autor nepočíná jako autor vědeckých statí, ale obdobně jako umělec přistupuje k tématu subjektivně a volí i obdobné rozmanité vyjadřovací prostředky, často obrazné, užívá přenesených pojmenování, frazémů, paralely, kontrastu apod.“ (Čechová 2000: 377)

Texty, které se týkají náboženských úvah a rozjímání, můžeme zařadit do náboženského stylu. V českých klasifikacích funkčních stylů se náboženský, sakrální, duchovní styl nebo styl církevní komunikace objevuje relativně nově od poloviny 90. let minulého století – viz Příruční mluvnice češtiny 1995: 725. Obecně tento styl zahrnuje různorodé oblasti náboženské a církevní komunikace. Zásadním rysem tohoto typu komunikace je její vztah k transcendentnu, tj. k Bohu, je výrazem osobní víry jedince, realizuje se především v modlitbách, v základních textech, účasti na různých obřadech. (Specifika církevní komunikace 2005: 29)

Podle žánrů můžeme rozlišit styl kazatelský, který má řadu společných rysů se stylem řečnickým, dále styl bohoslužebný (obřadní, liturgický), styl teologických rozprav (je blízký odbornému stylu), také styl modliteb. Texty Bible, náboženské písně, reflexivní lyrika se blíží uměleckému stylu – spojuje je obraznost, použití metafor, expresivita, akcentace estetické funkce. Osobitostí náboženského stylu je prolínání hluboce osobních způsobů vyjádření víry s projevy náboženské univerzality a rituální tradice. Dochází také k uplatňování speciálních liturgických jazyků – hagiolektů, které vznikají na pozadí latiny nebo národních jazyků, např. hebrejštiny, latina či církevní slovanština. (Kraus 2017)

V rámci teorie funkčních stylů řadí Eva Minářová v *Současné stylistice* náboženský styl sice mezi styly sekundární, protože církevní projevy a texty představují stylově různorodou komunikaci s vlastnostmi, přesahy a průniky některého ze základních funkčních stylů: teologické rozpravy a texty církevní věrouky představují styl odborný; kázání a projevy církevního řečnictví nevybočují z typického rétorického stylu; biblické texty a náboženské písně ztělesňují styl umělecký, mnohé žánry vidí jako stylově přechodné, smíšené – např. sepsané homilie, texty obřadní. Nicméně shrnuje, že stylovou podobu církevní komunikace je možné označit jako tzv. vysoký styl, a to i přes pronikání hovorovosti a uvolňování jazykových a komunikačních norem. (Čechová 2008: 102)

Vysoký styl je charakteristický především pro oblast bohoslužby a v ní se uplatňující liturgický jazyk, obecně to souvisí se slavnostní atmosférou obřadu, který se těší obecné úctě. Je to obřadnost, která se dědí, přechází z generace na generaci. Liturgický jazyk se vyznačuje vysokým stupněm symboličnosti, metaforičnosti a opisného vyjadřování, navíc mnoho symbolů, celých slovních spojení a některých pasáží přešlo do liturgie z biblického jazyka. (Kvítková 2003-2005)

Sergej Bulgakov svoje deníky psal v ruštině a při překladu bylo tedy nutné rozpoznat a stylisticky zařadit ruský text. Také v ruské lingvistice můžeme nalézt zmínky o osobitém funkčním stylu, který je používán v církevní komunikaci. V ruštině je označován jako *церковно-религиозный стиль*, je charakterizován jako: *„функциональная разновидность современного русского литературного языка, обслуживающая сферу церковно-религиозной общественной деятельности и соотносящаяся с религиозной формой общественного сознания.“* (Крылова 2003). Jedná se o styl, o kterém se začalo v ruské odborné literatuře psát relativně nedávno, důvody byly politicko-společenské a do období perestrojky zůstávala tato komunikace zcela mimo zájem lingvistů. Zároveň s tím, jak se otevřely veřejné možnosti pro církevní komunikaci, a ta se stala neskrývanou součástí společenského života v Rusku, stala se zároveň také předmětem odborného zkoumání lingvistů (např. L. P. Krysin, A. D. Šmelev, O. A. Krylovová, N. N. Rozanovová). *„В целом, с точки зрения языкового воплощения, изученные жанры церковно-религиозного стиля отличаются сочетанием обще книжных элементов с церковно-религиозными и газетно-публицистическими, а также архаически-торжественной и эмоционально-оценочной окраской, что отличает церковно-религиозный стиль от всех остальных книжных функциональных стилей.“* (Крылова 2003)

Specifickým rysem náboženského stylu je to, že obsahuje informaci, která má explicitní charakter, odráží náboženskou ideologii, a tedy nepřipouští žádný jiný výklad. Tím je dána závaznost některých částí překládaného textu, jehož autorem je teolog. Zároveň má náboženský styl a komunikace také svůj modální rámec, Olga Krylovová jej vymezuje takto: *„образуемую поздравлениями, призывами, религиозными наставлениями, советами, восхвалением деятельности Церкви.“* (Крылова 2003)

Z hlediska jazykový prostředků, které využívá náboženský styl, jsou v ruské odborné literatuře charakterizovány celkem čtyři úrovně lexikálních jazykových prostředků:

- **neutrální, mezistylové lexikum** (*нейтральная, межстилевая лексика* - *помогать, говорить, делать, каждый, тогда*)
- **obecné knižní lexikum** (*обще книжная лексика* - *восприятие, бытие, исконная роль, традиции, однако, весьма*)
- **církevně-religiozní lexikum** (*церковно-религиозная лексика* - *Господь, иноки, монашествующие, миряне, престольный праздник, богослужение, царство Божие, боголюбивые пастыри, Святая Земля, освящение*)
- **lexikum s publicistickým funkcionálně-stylovým zabarvením, příznakem** (*лексика с газетно-публицистической функционально-стилевой окраской* - *суверенные государства, боевики, сфера образования, преодоление трудностей, экономическая и социальная обстановка, проблемы беженцев*)

Důležitou roli pak hrají morfologické a syntaktické prostředky, které zajišťují:

- knižní charakter stylu (pasivní konstrukce, přičestí, přechodníky)
- archaické zabarvení (archaické morfologické formy a vazby)
- expresivní zabarvení (několikanásobné členy, superlativy), (Крылова 2003)

3.2. Práce s biblickým textem

S ohledem na charakter textu je jasné, že Sergej Bulgakov používá ve svých denících také citáty z Bible. Protože však deníky nevznikaly jako text určený k publikování a dalšímu veřejnému šíření, neuvádí nikde tyto úryvky jako citáty, neoznačuje, do které části Bible patří. Z pohledu autora je to pochopitelné, je duchovní a tyto texty jsou samozřejmou a každodenní součástí jeho života, jeho úvah. Původní vydavatel deníků do Bulgakovova textu nijak redakčně nezasahoval, stejně tak i v dalších vydáních v Rusku zůstává autorův text prakticky bez jakýchkoliv redakčních komentářů a poznámek. Pro překladatele však vznikl malý problém a určitá nástraha. České vydavatelství se rozhodlo označení biblických citací doplnit, proto bylo nutné při předkladu tato místa odhalit a citovat přesně, tedy s příslušným odkazem na Bibli.

Překlad Bible je složitou otázkou, pokud se týká samotné Bible. Historicky existují dvě tendence – první se snaží o co nejméně přenesení předlohy, přetlumočení textu jako vysoce prestižního a úctyhodného. Druhá tendence se naopak snaží text přiblížit současnému čtenáři, příjemci. (Specifika církevní komunikace 2005: 32)

V českém prostředí přinesl nový přístup k biblickému textu ekumenický překlad, který vznikl od roku 1961 za spolupráce významných biblistů a jazykovědců. Průběžně tyto ekumenické překlady vycházely od 70. let 20. století.

Problematika překladu Bible samozřejmě není předmětem této diplomové práce, ale zmiňuji ekumenický překlad z toho důvodu, že na základě dohody s nakladatelstvím pro mě byl závazný český ekumenický překlad schválený Českou biskupskou konferencí v Praze 14. 2. 1995 a vydaný Českou biblickou společností. Čerpala jsem z vydání Bible z roku 2007, včetně deuterokanonických knih.

Zásadní otázkou této části překladu tedy bylo rozpoznání biblického textu. Někdy bylo možné odhadnout z kontextu, že se jedná o biblický text. Nejčastější nápovědou bylo archaické lexikum nebo neobvyklá větná konstrukce, cokoliv co vybočovalo z jinak plynulého toku textu. Někdy pomohla i osobní znalost biblického textu, nápovědou mohl být i neobvyklý básnický obraz. Zároveň jsem

si postupně vytvářela i glosář biblických textů, protože autor se k některým citacím s oblibou vracel.

Příklady:

Ей гляди, Господи Иисусе! (Булгаков 1998: 80)

Zjevení Janovo 22,20 Přijď, Pane Ježíši!

Если возможно, да мимоидет мя чаша сия. (Булгаков 1998: 81)

Matouš 26,39 Jestliže je to možné, ať mě mine tento kalich.

Возведи очи твои, Сионе, и виждь, яко приидоша к тебе от запада, севера и моря и от востока чада твоя. (Булгаков 1998: 125)

Izajáš 49,18 Rozhlédni se kolem a viz: Tito všichni se shromáždí a přijdou k tobě.

из уст и сущих соверших еси хвалу (Булгаков 1998: 127)

Matouš 21,16 z úst nemluvňátek a kojenců připravil sis chválu

когда поля побелели от жатвы (Булгаков 1998: 132)

Jan 4,35 pohleďte na pole, že již zbělela ke žni

První krokem bylo obvykle použití vyhledavače Google, který většinou spolehlivě ukázal potřebnou informaci. Velmi často jsem používala přímo ruskou online Bibli - <https://www.bible-center.ru/>, tento web má velmi přehledné a uživatelsky přívětivé uspořádání. Je možné zadat jak vyhledání konkrétního úryvku z Bible, tak procházet jednotlivé biblické knihy a verše.

Po vyhledání příslušné knihy a verše už stačilo pouze zalistovat v českém ekumenickém překladu Bible a ocitovat příslušný úsek v češtině. Při citování Bible nakladatelství Refugium Velehrad vyžaduje používání vlastních zkratk biblických knih, jejich seznam je přílohou této práce.

Sergej Bulgakov ve svých denících pracuje nejen s přímými citacemi Bible, ale také s různými biblickými obrazy. Důležitou roli v takových případech hraje erudice překladatele, aby daný obraz a zprostředkovaný odkaz na Bibli zachytil a správně přeložil. Ve vybraném textu překladu Jaltského a konstantinopolského deníku se můžeme setkat s obrazem z knihy Daniel:

...или же на самом деле посылает меня Бог для важного и нужного дела и для него спас меня из пасти львиной (Булгаков 1998: 133).

Jedná se o odkaz na knihu Daniel 6, kde je Daniel vhozen do jámy se lvy – v češtině se v této souvislosti používá ustálené spojení – jáma lvová. Přeložené tedy:

...nebo mě ve skutečnosti posílá Bůh kvůli vážnému a důležitému úkolu, kvůli kterému mě také zachránil z jámy lvové. (Bulgakov 2011: 99)

3.3. Modlitba v textu

Některé části deníků Sergeje Bulgakova svojí povahou připomínají modlitbu. Modlitba v psané podobě je sice trochu neobvyklá, nicméně deníky jsou textem duchovního, pro kterého je modlitba přirozenou součástí komunikace.

Obecně existují dva druhy modlitby – modlitby s pevně ustálenou a písemně fixovanou formou, jsou součástí modlitebních knih a redigovány církevní autoritou. Druhým typem jsou modlitby individuální, jsou spontánní a jsou spojeny s životní situací věřícího, vyjadřují jeho obavy, jejich obsahem je obvykle prosba o pomoc nebo poděkování.

V obou případech můžeme hovořit o základní etiketě modliteb, vždy obsahují oslovení, projev úcty, prosbu jako hlavní část a případně poděkování. Modlitbu můžeme definovat jako dialog věřícího s Bohem (Specifika církevní komunikace 2005: 34), právě takový dialog vede Sergej Bulgakov ve svých denících velmi často.

Třebaže autor používá v textu i výraz *Бог*, objevuje se hlavně v místech obecnějších úvah, reflexe. V okamžiku, kdy autor navazuje přímý kontakt, používá jako oslovení výraz *Господу* – překládám jako Hospodine.

Téměř v každém denním zápise můžeme nalézt nějaké oslovení Boha s prosbou či žádostí. Příklady:

Помоги, Господи, прокормить семью. а это становится все труднее ...

Господи, помоги нам всем, укрепи и утверди! (Булгаков 1998: 79)

Překlad: O pomoc prosím, Hospodine, obstarat jídlo pro rodinu je stále těžší a těžší ... Hospodine, můžeš pomoci nám všem, dej nám sílu a jistotu!

(Bulgakov 2011: 20)

Господи, пощади их, спаси, сохрани! Дай мне силы и мудрость, дай

мужества в трудное время! Дай быть опорой семьи во всех смыслах, дай пастырскую мудрость и твердость. (Булгаков 1998: 81)

Překlad: Hospodine, ušetři je, zachraň je a ochraňuj! Dej mi sílu a moudrost, dej mi odvalu v těžké době! Dej, abych byl oporou své rodině ve všech

směrech, dej mi moudrost, sílu a nezlomnost duchovního pastýře. (Bulgakov 2011: 23)

Благослови, Господи, житие наше здесь! (Булгаков 1998: 87)

Překlad: Požehnej, Hospodine, život náš zdejší! (Bulgakov 2011: 33)

Nechybí tady ani slova díků:

Благодарим, Господи! (Булгаков 1998: 82)

Překlad: Děkujeme Ti, Hospodine! (Bulgakov 2011: 24)

Но благодарение Господу, что живем. (Булгаков 1998: 84)

Překlad: Přesto patří dík Hospodinu, že žijeme. (Bulgakov 2011: 27)

И правы пути Твои, Господи! (Булгаков 1998: 128)

Překlad: Správné jsou cesty Tvé, Hospodine! (Bulgakov 2011: 92)

Немею в благодарности перед милостью Божией! (Булгаков 1998: 136)

Překlad: Nedostává se mi slov díků před milostí Boží! (Bulgakov 2011: 103)

Modlitby v denících Sergeje Bulgakova patří jednoznačně k typu individuálních modliteb, jak jsou vymezeny výše. Texty těchto modliteb sice nemají pevně ustálenou a fixovanou formu, ale přesto je možné říci, že patří podobně jako Bible mezi závazné texty, u kterých je potřeba při překladu dodržet určitá ustálená spojení obvykle používaná v tomto žánru.

Při překladu tohoto typu textu jsem se snažila používat obraty a spojení obvyklá v českém náboženském prostředí a stylu. Šlo o to, aby českého čtenáře, který bude sám velmi pravděpodobně věřící, neodradil text, který by zněl neobratně nebo cize. Navíc jsem měla na paměti, že pro náboženský styl zvláště v žánrech jako je modlitba nebo liturgie, je typický tzv. vyšší styl. Jedná se sice o překonané stylistické členění textů, které stylistika dnes již nepoužívá, nicméně tato charakteristika – vyšší styl – se i dnes často objevuje v odborné literatuře při základním vymezení náboženského stylu a jeho žánrů. Navíc překládané texty vznikaly ve 20. letech minulého století a samy o sobě obsahují některá archaická spojení a výrazy. Překlad by tedy měl splňovat požadavek knižnosti a jisté míry archaičnosti. Příklady:

Да будет благословенна жизнь, она есть высшее благо, высший дар Жизнодавца, и да будет далеко малодушное уныние! (Булгаков 1998: 81)

Překlad - Necht' je blahoslaven život, on je nejvyšším blahem, nejvyšším darem Životodárce, necht' zmizí zbabělá trdomyslnost! (Bulgakov 2011: 24)

Но да будет благословенна жизнь, она есть высшее, единственное благо... Русский народ остается в оцепенении, ему еще не пришло время очнуться, но оно приходит. В душе нет ни отчаянья, ни страха об его судьбе, больной великан трагически совершил безумные грехи, но еще станет Христофором, обретет в сердце своем рождающегося Христа. Сие буди, буди! (Булгаков 1998: 82)

Překlad - Přesto necht' je blahoslaven život, on je nejvyšším a jediným blahem... Ruský národ zůstává v okovech, ještě nepřišel čas, aby procitnul, ale pomalu se ten okamžik blíží. V duši není ani zoufalství, ani strach o jeho osud, nemocný velikán se dopustil tragických a pomatených hříchů, ale i přesto se stane sv. Kryštofem, nositelem Krista, objeví ve svém srdci rodícího se Ježíše. Staniž se! (Bulgakov 2011: 25)

Господи, как Ты милостив ко мне, посылая Друга и столько дружбы. (Булгаков 1998: 86)

Překlad - Hospodine, jak jsi milostiv ke mně, posílaje mi Přítel a tolik přátelství. (Bulgakov 2011: 31)

Немею в благодарности перед милостью Божией! Какое благословение Божие на мою всю жизнь было действеннее и очевиднее, нежели то, что Бог свел меня и дал мне ангела-хранителя, подругу жизни, которой я никогда не стоил и которая была всегда для меня верной опорой. (Булгаков 1998: 136)

Překlad - Nedostává se mi slov díky před milostí Boží! Bylo snad nějaké Boží požehnání v mém životě účinnější a zjevnější, než právě to, kdy mi Bůh dal anděla strážného, životní družku, které jsem nikdy nebyl hoden a která mi byla vždy věrnou oporou? (Bulgakov 2011: 103)

Jedná se o typické příklady autorovy individuální modlitby, která je psána směrem k Bohu. Je to uctivý text, prosebný či děkovný a jako takový zachovává v první řadě úctu a pokoru vůči vyšší autoritě. Je možné cítit i určitou výjimečnost, slavnostní náladu okamžiku, kdy se autor obrací přímo k Bohu. Při překladu je

využito hlavně archaické lexikum – *necht', okovy, velikán, staniž se* atd. Modlitby jsou také vhodným textem pro použití přechodníků nebo jmenných tvarů, které jsou dnes považovány za knižní (*milostiv, hoden*). Samozřejmostí je náboženské lexikum: *blahoslaven, milost Boží, Hospodin, Ježíš*. V případě výrazu *anděl strážný* se opět setkáváme s ustáleným českým spojením, které je jediné správné a nepřipouští žádnou jinou variantu překladu, ačkoliv ruský výraz *хранитель* by v jiném kontextu mohl být přeložen i jako ochránce nebo pečovatel.

3.4. Úvahy duchovního

Celkově jsou deníky Sergeje Bulgakova jeho duchovními poznámkami či spíše úvahami, místy se blíží eseji, z pohledu stylistiky je můžeme zařadit částečně do odborného stylu, můžeme však zde nalézt i prvky stylu uměleckého. Ostatně obecná charakteristika úvahy, jak ji uvádí Současná stylistika, všechny tyto prvky zahrnuje: „Úvaha je útvarem, v němž autor zaujímá subjektivní postoj k různým jevům, podstatou je nalezení nového zorného úhlu na podávanou problematiku. Forma úvahy je sevřená, výrazové prostředky variabilní. Úvaha je natolik svébytný útvar odborného stylu, že se někdy vyděluje i zvláštní slohový postup – úvahový. Do okruhu výkladových útvarů se může zařadit i esej, kratší úvahový text s beletrizovanou formou a nekompaktním způsobem podání.“ (Současná stylistika 2008: 225)

Tematicky jsou Bulgakovovy úvahy velmi široké od otázek víry, přes pochybnosti o sobě, obavy o vlastní život, strach o rodinu a její osud, ale i radost z dobrých zpráv či okouzlení např. podobou chrámu Hagia Sofia atd. Jsou to v zásadě stejná témata, která můžeme nalézt v duchovních promluvách, kázáních – potřeba lásky k bližnímu, starost o druhé, pomoc v nouzi, víra, naděje, láska, radost, ale i pokora, schopnost snášet utrpení.

Nedílnou součástí úvah je liturgický jazyk. Zatímco v pravoslavné církvi je základem liturgického jazyka církevní slovanština, v českém prostředí se užívala v roli liturgického jazyka staroslověnština a latina. V Čechách na rozdíl od jiného slovanského prostředí se staroslověnština jako obřadní jazyk používala poměrně krátkou dobu, protože tuto roli převzala latina a byla používána až do 20. století. Po II. vatikánské koncilu v roce 1965 byl do liturgie zaveden národní jazyk, tedy čeština. Liturgický jazyk se vyznačuje vysokým stupněm symboličnosti, metaforičnosti a opisného vyjadřování. Mnoho symbolů, slovních spojení i celých pasáží přešlo do liturgie z biblického jazyka. V liturgickém jazyce je důležité, aby jeho zvuková podoba působila vznešeně a esteticky účinně. (Komunikace – styl – text 2006: 161)

Liturgický jazyk je základním odborným jazykem Bulgakových úvah, jedná se samozřejmě o liturgický jazyk pravoslavné církve (církevní slovanština, řečtina), který při překladu převádíme do češtiny, která používá vlastní liturgický jazyk

vycházející především z latiny. Řada výrazů, které vycházejí z Bible, má v českém prostředí podobu, která se v podstatě neodchyluje od podoby ruské. Příklad:

благодатное дитя Божие (Булгаков 1998: 79)

milostí obdařené Boží dítě (Bulgakov 2011: 20)

как ведомый агнец (Булгаков 1998: 81)

jako poslušná ovečka (Bulgakov 2011: 23)

и однако рука Божья на мне (Булгаков 1998: 89)

nicméně ruka Boží je nade mnou (Bulgakov 2011: 36)

прислушаться к голосу Божию (Булгаков 1998: 89)

naslouchat hlasu Božímu (Bulgakov 2011: 36)

V případě spojení – *была на мне рука Господня* (Булгаков 1998: 89) – čeština využívá knižnějších prostředků a odpovídající překlad je: spočinula na mně ruka Hospodinova (Bulgakov 2011: 36).

Je třeba pamatovat také na to, že ne všechny výrazy používané v českém, převážně katolickém, církevním prostředí jsou vhodné pro překlad z ruštiny, například slovo kostel, které sice významově odpovídá výrazu *собор*, není vhodné pro text vztahující se k pravoslavné víře, a proto v textu používám výraz chrám.

Dalším příkladem může být výraz *церковность*, ve smyslu aktivního prožívání církevního života a církevního roku, který v češtině nemá vlastní označení, v tomto případě jsme po vzájemné konzultaci s nakladatelstvím použili doslovný překlad – tedy kalk, tj. *církevnost* (Bulgakov 2011: 101). Dalším výrazem, který neodmyslitelně patří k pravoslavné liturgii, je *покров*; v textu se vzhledem k tématu tento výraz objevuje poměrně často. V ruštině může mít slovo různé významy, v textu Bulgakovových deníků se používá buď ve smyslu liturgického předmětu (vélum, kterým se překrývá diskos a kalich), nebo ve smyslu církevního svátku *Покров пресвятой Богородицы*. V případě liturgického předmětu jsem opět po dohodě s nakladatelstvím použila pouze transliteraci výrazu – tedy *pokrov* (viz Bulgakov 2011: 88), protože použití názvu katolického liturgického předmětu – vélum – by bylo v daném kontextu nevhodné. K výrazu *pokrov* je pak v českém textu připojena příslušná vysvětlivka. Pokud se týká církevního svátku *Покров*

пресвятой Богородицы, pak existují různé varianty, jak tento název překládat, je možné volit mezi názvy Ochrana přsvaté Bohorodičky nebo Svátek přsvaté Bohorodičky Ochránkyně. Další výraz, který má sice českou obdobu, ale v této souvislosti se neužívá, je *таинство* – tajina (viz Bulgakov 2011: 97). Významově ruskému výrazu odpovídá český termín svátost, který se ale používá v kontextu katolické církve. Pravoslavná církev v Českých zemích a na Slovensku používá v této souvislosti výraz *tajina*. Jedná se o částečný kalk, doslovný překlad se týká kořene slova. Převést slovo v tomto významu jako tajemství není možné, protože by ztratilo na své určité nedotknutelnosti, posvátnosti, božském doteku.

Škála úvah Sergeje Bulgakova je velmi široká, takže kromě náboženského textu a rozjímaní nad teologickými tématy v textu nacházíme například i líčení krásy a atmosféry chrámu Hagia Sofia, kde využívá nejrůznější prostředky uměleckého stylu.

Příklad:

Это непередаваемая на человеческом языке легкость, ясность, простота и дивная гармония, при которой совершено исчезает тяжесть, - тяжесть купола и стен, это море света, льющегося сверху и владеющего всем этим пространством, замкнутым и свободным, эта грация мраморного кружева и красоты колонн, эта царственность – не роскошь, но именно царственность золотых стен и дивного орнамента – пленяет, покоряет, умиляет, убеждает... Исчезает ограниченность и тяжесть маленького страждущего Я, нет его, душа растекается по этим сводам и сама сливается с ними, становится миром, я – в мире и мир во мне. И это чувство растаявшей глыбы на сердце, это ощущение крылатости, как птица в синеве неба, дает не счастье, не радость – но блаженство, – какого то окончательного ведения, всего во всем и всего в себе – всякого всячества, мира в единстве. (Булгаков 1998: 125)

Překlad: Je to slovy nepopsatelná lehkost, čistota, jednoduchost, podivuhodná harmonie, ve které mizí veškerá tíha – tíha klenby a zdí, je to moře světla přicházejícího shora a ovládajícího tento uzavřený a svobodný prostor, je to půvab sloupů a krása jejich mramorové krajky, je to království – nejedná se o rozkoš, ale království zlatých zdí a divukrásných ornamentů, které fascinuje, dojíká, připoutává, přesvědčuje... Mizí omezenost a tíha maličkého a strádajícího „já“, ono jakoby ani

není, duše se uzdravuje tím, jak se rozpouští, taje v těchto klenbách a splývá s nimi. Stávám se součástí všehomíra: jsem jím a on je ve mně. A tento pocit tání ledové kry v srdci, ztráty vlastní tíhy, pocit okřídlenosti, letu v modři nebes, to všechno mi dává nejen pocit štěstí a radosti, ale především blaženosti – jakéhosi definitivního poznání, všeho ve všem a všeho v sobě, veškerého veškerenstva, všehomíra v jeho jednotě. (Bulgakov 2011: 87)

Text Bulgakovových deníků nabízí celou škálu stylů a jako překladatelka jsem musela zvolit adekvátní přístup ke každé z těchto částí. Bylo nutné správně odhadnout funkci a styl původního textu, pochopit jeho konečné vyznění pro čtenáře, abych mohla zvolit správný přístup a prostředky při překladu. Základním cílem zůstává zachování pragmatiky textu v cílovém jazyce.

3.5. Překladatelské postupy

Překlad vzniká v průběhu překladatelského procesu, při kterém jsou používány různé metody a postupy. Existují nejrůznější pojmenování a klasifikace těchto postupů a metod, všechny přitom směřují v zásadě ke stejnému cíli a řešení problému, tj. k vytvoření překladu původního textu. Klasifikace překladatelských postupů vznikaly v rámci teorie překladu v průběhu několika desetiletí a pracovali na nich např. francouzsko kanadští lingvisté Jean-Paul Vinay a Jean Darbelnet, americký teoretik Gerardo Vázquez-Ayora, lingvisté Eugen Nida a Dwight Bolinger, a samozřejmě ruští autoři Leonid Barchudarov, Isaac Revzin, Viktor Rozencvejg, Jakov Recker a další.

Právě ruští lingvisté nazývají překladatelské postupy **transformacemi** a Leonid Barchudarov rozlišuje čtyři základní typy: 1) přestavbu větné struktury, 2) modifikace lexikální a gramatické, 3) přidávání, 4) vynechávání. (Knitlová 2010: 18-21)

Vzhledem k množství různých klasifikací překladatelských postupů vycházím z práce Zdeňky Vychodilové – *Введение в теорию перевода для русистов*, Olomouc 2013, ve které představuje klasifikaci na základě analýzy a modifikace existujících tradičních i současných přístupů k překladatelským postupům v rámci ruské i západoevropské teorie překladu. Na rozdíl od většiny tradičních koncepcí vymezuje pouze dvě základní skupiny překladatelských transformací, které se týkají úrovně formy a úrovně obsahu. Jedná se o **formální transformace** a **sémantické nebo lexikálně-sémantické transformace**. (Vychodilová 2013, s. 35-36). Oběma skupinám se budu věnovat v dalších dvou podkapitolách.

3.5.1. Formální transformace

Z názvu této skupiny transformací je jasné, že se jedná o formální proměnu výrazu, ke které dochází v rámci převodu jazykové jednotky mezi výchozím a cílovým jazykem. Podle klasifikace Z. Vychodilové sem patří transformace, které byly tradičně řazeny mezi tzv. gramatické, ale i některé transformace lexikální. (Vychodilová 2013, s. 36)

Základní přehled formálních transformací: transkripce, transliterace, transplantace, kalk, záměna slovního druhu, záměna větných členů, univerbizace, multiverbizace, záměna pořádku slov ve větě, komprese, dekomprese, změna gramatického statusu věty, spojení nebo rozdělení vět.

Pokud se týká **transkripce, transliterace a kalku**, zmiňují se o nich v předchozím textu, především v souvislosti s převodem vlastních jmen či odborného lexika v případech, kdy neexistuje adekvátní výraz použitelný v češtině, viz převod antroponym, toponym a chrématonym, nebo překlad některých liturgických termínů viz kapitola 3.4.

Ve formě **transplantace** je v původním ruském textu použito několik cizojazyčných výrazů psaných latinkou (Булгаков 1998: 89), které byly do českého textu převzaty v původním znění a opatřeny vysvětlivkou, resp. překladem do češtiny – *sacrificio (oběť), dell` intelletto (rozum), della corde (srdce)* (Bulgakov 2011: 36).

Z výše vyjmenovaných formálních překladatelských transformací můžeme v překladu Bulgakovových deníků nalézt prakticky všechny. Nejčastější pak je asi **změna slovosledu**, kdy bylo nutné s ohledem na přirozený tok textu v češtině změnit slovosled v souladu s aktuálním členěním věty. Obvykle to ale není jediná transformace, která je při překladu jedné věty použita. Často dochází ke kombinaci s dalšími transformacemi:

И однако сегодня почувствовалось мне остро за литургией пред Св. Дарамы – конец уже близок ... (Булгаков 1998: 79)

Nicméně dnes během bohoslužby před Svatými Dary jsem náhle jasně věděl – konec je blízko, ... (Bulgakov 2011: 21)

Prísudek je v českém textu umístěn na konci věty, je na něm hlavní důraz a předznamenává další výpověď, která následuje. Zároveň v českém textu došlo ke

změně podmětu a osoby, slovesný rod je činný, zatímco v původním textu je použit rod trpný. V druhé části věty – *konec je blízko* – je v ruštině typická elipsa, kde je vynecháno sloveso, které jsem ale v českém textu musela doplnit. Použitím sponového slovesa došlo k vytvoření jmenného přísudku se sponou.

Často jsem při překladu musela použít **multiverbizaci**, protože nebylo možné některé ruské jednoslovné výrazy vyjádřit v češtině jinak, než víceslovným spojením.

благодатное дитя (Булгаков 1998: 79)

milostí obdařené dítě (Bulgakov 2011: 20)

наподобие монастыря (Булгаков 1998: 79)

něco jako klášter (Bulgakov 2011: 21)

желанное (Булгаков 1998: 79)

to, co si přejete (Bulgakov 2011: 21)

V posledním případě vzniká při překladu přídavného jména vedlejší věta, dochází k záměně slovních druhů a k celkové dekompresi, tedy rozvolnění textu.

Podobně jsem vytvořila vedlejší větu i v jiných případech, kdy důvodem pro vznik nové větné konstrukce byl například složený slovesný přísudek, u kterého jsem jako vhodnější a srozumitelnější způsob překladu volila vytvoření vedlejší věty:

... что дает проявиться силе греха до конца ... (Булгаков 1998: 79)

...že umožní, aby se síla hříchu projevila až do konce ... (Bulgakov 2011: 20)

Vytvoření vedlejší věty můžeme považovat také za určité rozvolnění vazeb v textu, tedy **dekompresi** původního textu. Jednotlivé druhy formálních transformací se v překladu vzájemně prolínají a jsou použity prakticky všechny, nejčastější jsou **záměny gramatických kategorií** – především u sloves, **změny slovosledu** v důsledku aktuálního větného členění v češtině, **multiverbizace a dekomprese**, vznik vedlejších vět v místech, kde ruština používá zhuštěné konstrukce.

3.5.2. Lexikálně-sémantické transformace

Mezi lexikálně-sémantické transformace patří konkretizace významu, generalizace, diferenciaci významu, modulace nebo smyslové rozvinutí významu, opačný nebo antonymický převod, kompenzace, úplná záměna, rozšíření/zúžení informace, explikace.

Mezi transformace, které jsem často používala při překladu osobních deníků otce Sergeje, mohu jednoznačně zařadit **antonymický převod**, kdy ruský zápor překládáme opakem, tj. bez záporu.

...но нет близких по духу, нет друга, нет общины. (Булгаков 1998: 79)

...ale chybí duchovně blízcí, chybí přátelé, chybí komunita. (Bulgakov 2011: 21)

Konkretizace významu je zpřesnění významu, které provádíme při překladu. Díky volbě jiného lexikálního výrazu dochází k významovému zúžení informace. Důvodem je nejčastěji ustálené, obvyklé spojení, užívané v cílovém jazyce.

по-человечески судя (Булгаков 1998: 79)

z našeho pohledu (Bulgakov 2011: 20)

Opakem je **generalizace významu**, tedy použití obecnějšího, širšího významu než ve výchozím jazyce.

такое неземное блаженство (Булгаков 1998: 124)

taková nebeská blaženost (Bulgakov 2011: 87)

Při překládání deníkových záznamů otce Sergeje jsem využívala jako překladatelskou transformaci i **diferenciaci významů**. Nejednou například v textu používá výraz *глыба*, který v ruském jazyce představuje několik různých významů a zpřesňován je kontextem.

чувство растаявшей глыбы на сердце (Булгаков 1998: 125)

tento pocit tání ledové kry v srdci (Bulgakov 2011: 87)

Typickým **rozšířením informace** je například přidání komentáře k některým toponymickým názvům, abychom zpřesnili informaci pro cílového čtenáře.

посетить св. Софию (Булгаков 1998: 124)

navštívil jsem chrám Hagia Sofia (Bulgakov 2011: 87)

K informačnímu rozšíření jsem sáhla i v případech, kdy Bulgakovovo sugestivní líčení obsahovalo množství emocionálních obrazů, kdy je v textu podprahově přítomna emoce, která není přímo pojmenována, ale je třeba s ní pracovat:

Исчезает ограниченность и тяжесть маленького страждущего Я, нет его, душа растекается по этим сводам и сама сливается с ними, становится миром, я – в мире и мир во мне. (Булгаков 1998: 125)

Mizí omezenost a tíha maličkého a strádajícího „já“, ono jakoby ani není, duše se uzdravuje tím, jak se rozpouští, taje v těchto klenbách a splývá s nimi. Stávám se součástí všehomíra: jsem jím a on je ve mně. (Bulgakov 2011: 87-88)

Zároveň jsou v této ukázce použity i další transformace jako rozčlenění jednoho souvětí na souvětí dvě, aby byl text v češtině přehlednější, jsou doplněny větné členy, které v ruštině nejsou vyjádřeny, a dochází také ke generalizaci *мир – všehomír*, ve spojení s tímto obratem je také použita pro češtinu obvyklá opisná vazba *stát se součástí všehomíra*.

V českém překladu jsem musela pracovat také s **modulací** – smyslovým rozvinutím významu, kdy se mění druhy vazeb v textu oproti původnímu ruskému významu.

Бог явил мне эту милость – не умерть, не увидев Св. Софии, и благодарю Бога моего. (Булгаков 1998: 124)

Milostí Boží mi bylo dáno, že nezemřu, aniž bych uviděl chrám Hagia Sofia, a já jsem vděčný Bohu za jeho přízeň. (Bulgakov 2011: 87)

Také v této části textu se kromě modulace objevují i další transformace jako například antonymický převod – *aniž bych uviděl*, opět jsou doplněny větné členy, které se v ruštině nevyjadřují a v závěru je informace rozšířena – poděkování je v češtině vyjádřeno knižněji, odpovídá více emocionálnímu náboji a celkovému ladění původního textu.

Velice vhodným transformačním prostředkem byla pro mě při překladu samozřejmě **částečná nebo úplná záměna** výrazů či spojení místy doplněná i s **kompensací**, kdy jsem jistě citové podbarvení přesouvala na jiné místo textu.

Думали, окровавленными сапожищами вступить в Софию и наложить и в ней на стене свою лапу, синодальным хором пленить эти стены. (Булгаков 1998: 128)

S bagančaty od krve chceme vstoupit do chrámu Sofie, nastolit vlastní řád, křikem synodu se pokoušíme podrobit si a přesvědčit tyto stěny. (Bulgakov 2011: 92)

Obrat *nastolit vlastní řád* je v češtině neutrální až lehce knižní a neodpovídá stylově ani expresivitou původnímu *наложить на стене свою лапу*, kdy celý obrat patří spíše do hovorového jazyka, navíc je použit výraz *лапа* (zvířecí tlapa, pracka – přenesený význam s negativní až hrubou konotací). Snažím se toto zeslabení kompenzovat na dalších místech jako s *bagančaty od krve* a *křikem synodu*. Kromě jiného v textu došlo také k nominalizaci, kdy výraz *окровавленными* je v českém překladu vyjádřen podstatným jménem *od krve* a původní shodný přívlastek se tak mění na přívlastek neshodný - *окровавленными сапожищами* - s *bagančaty od krve*.

V českém textu Bulgakovových deníků můžeme sledovat všechny druhy transformací, a to jak formálních, tak lexikálně-sémantických. Často můžeme nalézt v překladu jediného souvětí spojení několik různých transformací najednou. V dalším textu se chci zaměřit na vybrané formální transformace, které jsem využila při převodu vlastních jmen a názvů.

3.6. Překlad vlastních jmen a názvů

Při překladu textů odborných i uměleckých není možné se vyhnout práci s vlastními jmény a každý překladatel musí řešit jejich jazykovou podobu. Je potřeba brát v úvahu jednak grafické systémy výchozího i cílového jazyka, dále stupeň frekvence daného jména a jeho „domestikace“ a v neposlední řadě také dobové zvyklosti. (Kufnerová 2003: 172)

Pod termínem domestikace pak chápeme to, jakým způsobem přejímáme v daném jazyce jména historických osobností, spisovatelů, umělců a jiných veřejně známých osobností, přizpůsobujeme je domácímu úzu – příklad: *Karel Veliký*, *Karel Marx*, avšak *Karl Maria Weber*, *Charlie Chaplin*; podobně *Bedřich Engels*, ale *Friedrich Schiller*, nebo *František Lotrinský*, ale *Franz Kafka*.

Jisté obtíže pak mohou v překladu působit převody domácích, familiárních podob křestních jmen – hypokoristik. Domácké varianty vlastních jmen jsou vnímány jako intimní, mazlivá podoba jmen, často citově podbarvená a tyto varianty jmen vznikají několika postupy. Jednak je to tendence krácení začátku, např. *Antonín – Tonda*, *Jakub – Kuba*, *Sebastián – Bastien* atd. Dále je běžné i krácení konce jmen, např. *František – Franta*, *Michail – Miša*, *Naděžda – Nad’a*. Navíc krácení začátku i konce jména se může ve vývojové řadě oslovení střídát, což je časté zejména u některých ruských jmen, příklad: *Aleksandr – Aleksaša – Saša – Sašura – Šura*. (Kufnerová 2003: 174)

Vlastní jména, oslovení, reálie – místní názvy a částečně i frazeologismy jsou v textu překladu indikátorem tzv. cizosti. Dávají čtenáři signál původu textu a překladatel musí správně vyhodnotit, má-li být v přeloženém textu znát jeho původní provenience, případně do jaké míry má být znát. Hovoříme o tzv. aktualizaci textu, jeho přizpůsobení konečnému čtenáři a jeho sociologickému a kulturnímu prostředí a vnímání. (Kufnerová 2003: 163)

Stanislava Špačková pak v úvahách o překladu proprií jde ještě dál a zdůrazňuje, že musíme mít jako překladatelé na zřeteli také otázku příbuznosti jazyků, mezi kterými provádíme překlad vlastních jmen, a vliv příbuznosti jazyků na způsob překladu, protože v cílovém jazyce může nebo nemusí existovat formálně podobná lexikální jednotka. Právě tak je ale nezbytné vyhodnotit typ vlastního

jména, charakter textu, ve kterém se nachází, a funkci, jakou tam plní. (Špačková 2017: 20)

Je třeba zmínit, že jiné otázky řešíme, pokud pracuje s překladem současného autora, a s jiným okruhem problémů se potýká překladatel staršího autora a jeho textu. Jak si ukážeme dále, významnou roli pak v rozhodovacím procesu překladatele hraje styl textu, protože překladatelské postupy se podle příslušného stylu mohou velmi lišit.

Vlastní jména použitá v textu Jaltského a konstantinopolského deníku je možné rozdělit na antroponyma (křestní jména a jejich deriváty, patronyma, příjmení, jména vládců, svatých), toponyma (města, ulice, části měst, místní označení) a chrématonyma (označení institucí, názvy svátků, knih, periodik). Při práci na překladu deníků Sergeje Bulgakova jsem v první řadě musela vycházet z již existujícího překladu první části deníků, tj. Zápisky a duchovní deník teologa, Refugium 2008, kde jsem už jednou řešila řadu otázek spojených s překladem vlastních jmen a názvů. Je třeba připomenout, že deníky stylově stojí na pomezí literatury odborné, využívají prvky literatury faktu a místy mohou zasahovat až do krásné literatury, blíží se esejistickému stylu a využívají také styl náboženský vzhledem k zaměření autora a směru jeho úvah. Základní charakteristikou deníků je autentičnost a bezprostřednost, proto je nutné co nejlépe předat čtenáři informaci o prostředí a původu textu, ta je totiž neodmyslitelnou součástí textu deníků. Z tohoto požadavku bylo nutné vycházet při překladu proprií.

3.6.1. Překlad antroponym

Nejpočetnější skupinu vlastních jmen v deníku tvoří antroponyma, která je možné dále rozdělit do několika skupin: jména členů rodiny, blízcí přátelé nebo členové komunity věřících, biblické postavy a svatí, obecně známé historické osobnosti. Můj překladatelský přístup k jednotlivým skupinám se pak lišil z několika různých důvodů.

Jednoznačné řešení převodu vlastních jmen existovalo v případech, kdy existuje ekvivalent jmen v cílovém jazyce. Jedná se o případy vlastních jmen dobře známých v obou kulturách a používaných v obou jazycích, tj. v ruském i českém. Jednoznačně tedy byla dána možnost překladu u obecně známých historických osobností. Můžeme dokonce říci, že existuje jasný úzus, jak se tato vlastní jména píšou, jedná se o tedy závaznou část překladu a je nutné postupovat podle zvyklostí češtiny. V textu se to týkalo např. jmen *Platón*, *Sokrates*, *Petr Veliký*, *Rasputin* aj.

Stejný postup, tedy využití existujícího ekvivalentu jména, bylo nutné použít v případě biblických postav a jmen svatých. V tomto případě se jako částečný problém jeví jen to, že bylo nutné daná jména v textu správně identifikovat a zařadit do skupiny, kterou skutečně představují. Překlad do češtiny pak byl možný jen jediným možným způsobem, protože je to opět závazná část textu. Ve vybraném textu deníků se vyskytují např. biblické postavy jako *Abraham a Izák* (Bulgakov 2011: 22) – v ruštině *Авраам и Исаак* (Булгаков 1998: 80), nebo *sv. Kryštof* (Bulgakov 2011: 25) – v ruštině *Христофор* (Булгаков 1998: 82).

Zbývající dvě skupiny antroponym v textu – blízcí přátelé nebo členové komunity věřících a členové nejbližší rodiny – nepatří mezi obecně známé osobnosti a nebylo možné ve většině případů dosadit existující ekvivalent v českém jazyce. Překladatel při převodu vlastních jmen může volit jednu z následujících metod: transkripci, transliteraci, případně překlad či transplantaci (Vychodilová in: Vysloužilová 2002: 12-17), případně etymologickou záměnu, protože většina jmen má své etymologicky příbuzné paralely a modifikace i v jiných jazycích (Špačková 2017: 110). Avšak v dnešní překladatelské praxi není používání etymologické záměny považováno za vhodnou metodu, protože narušuje identifikační a klasifikační funkci křestního jména, z překladu se pak vytrácí informace o tom, z jaké země pochází nositel jména. (Špačková 2017: 111)

Pro transkripci z ruštiny do češtiny jsem se řídila tabulkou pro transkripci jmen a názvů z jazyků užívajících cyrilice. Tato tabulka je součástí akademického i školního vydání Pravidel českého pravopisu; osobně jsem využívala Pravidla českého pravopisu, 1. vydání, Praha: Academia, 2001, s. 77-79.

Vzhledem k tomu, že deníky Sergeje Bulgakova jsou osobitým svědectvím o životě a době autora, bylo nutné o vlastních jménech uvažovat také jako o faktografickém materiálu. Vlastní jména členů rodiny musela zůstat zdrojem informace o původu svých nositelů a zároveň i svědectvím o vztazích v rodině. Proto jsem v těchto případech jako překladatelskou metodu volila lexikální transformaci - transkripci. Jména přátel Sergeje Bulgakova se častěji v textu vyskytují v podobě spojení křestního jména a patronyma (rus. *отчество*), což v ruském kontextu slouží jako vyjádření úcty k nositeli a v českém kontextu tomu odpovídá označení pan/paní/slečna + příjmení osoby. Podobnou úpravu textu jsem ale považovala za zcela nevhodnou – představovala by přílišnou aktualizaci, která by ublížila původnímu textu a jeho autentickému vyznění. Některá jména přátel Sergeje Bulgakova jsou navíc velmi často v textu použita jen ve zkrácené podobě, v českém překladu byla na přání nakladatelství uvedena v nezkráceném tvaru.

Příklady:

Вяч. Иванов (Булгаков 1998: 79) *Vjačeslav Ivanov* (Bulgakov 2011: 20)

Вера Константиновна (Б. 1998: 79) *Věra Konstantinovna* (B. 2011: 20)

Вера Георг. (Б. 1998: 91) *Věra Georgijevna* (B. 2011: 39)

Křestní jména *Вера* přepisují v české variantě všude jako *Věra*.

V některých případech, a je jich podstatně méně, používá autor úplná příjmení. Pak jsem jako překladatelka musela při převodu ruských příjmení do českého textu řešit otázku čisté transkripce nominativu ruských mužských příjmení – příklad v textu *Gleb Věrchovskij* (Bulgakov 2011: 97). Není možná adaptace na Věrchovský. V případě ženských příjmení jsem přechylovala podobu na základě platných zásad v českém jazyce – příklad v textu: *E. K. Rakitinová* (Bulgakov 2011: 33) v původním textu *E. K. Ракитина* (Булгаков 1998: 131). V současné době se stále více prosazuje tendence měnit co nejméně výchozí formu vlastních jmen a

z toho důvodu někteří uživatelé jazyka i jazykovědci ustupují od tohoto přístupu k ženským příjmením. (Špačková 2017:129) V době, kdy překlad textu vznikal, jsem sice o jiné variantě ženských příjmení neuvažovala, ale dnes bych asi v zájmu autenticity původního textu volila i v tomto případě pouhý přepis bez další úpravy podle zásad češtiny.

Poslední skupinou antroponym použitých v Bulgakovových denících, kterou jsem ještě podrobněji nezmínila, jsou jména členů nejbližší rodiny. Celkem se jedná o pět osob – manželka Jelena Ivanovna a čtyři děti: Marie, Fjodor, Ivan a Sergej. Všechna tato jména členů rodiny se v textu objevují zásadně v domácích variantách (hypokoristika):

O manželce vždy píše jako o *Nele, Neličce* (*Неле, день Неличкиного рождения*), česká varianta jména je v podstatě totožná a plně odpovídá původnímu tvaru křestního jména v jazyce originálu.

V případě syna Ivana používá deminutivum *Ивашечка*, převádím jako *Ivánek* případně *Iváneček*, jméno v této podobě neztrácí informaci o svém původu a identifikuje se s ruským jazykovým prostředím, což je v rámci překladu žádoucí. Právě u deminutiva *Ивашечка* je třeba mít na paměti vhodné použití sufixů v cílovém jazyce, nevhodná koncovka může mít špatnou konotaci pro cílového příjemce.

Další z Bulgakovových synů je Sergej, v textu se objevuje jako *Серезжа, Серезжа*. V tom případě jsem pracovala s transkripcí jména *Serjoža, Serjožka*, která vyhovuje českému jazykovému prostředí a nese informaci o původu jména.

O synu Fjodorovi jsou v denících zmínky jako *Федя, Федичка* - v překladu zůstává ve variantách *Fed'a* a *Fedík*. Nabízela by se i varianta *Fedíček*, ale tu by český čtenář hodnotil spíše jako směšnou či posměšnou.

Dcera Marie má v textu výhradně domácí jméno *Муна – Муночка*, v tomto případě jsem použila pouhou transliteraci jména *Munočka* ve snaze zachovat autentickou variantu pojmenování. Etymologickou obdobou by sice mohla být česká varianta Mařenka, Mánička, ale považovala jsem ji za nevhodnou.

Použití jmen členů rodiny v podobě totožné nebo velmi blízké ruskému originálu jsem považovala za vhodný prostředek exotizace textu, dále posloužila k zachování autenticity textu. V neposlední řadě domácí oslovení členů rodiny téměř výhradně ve tvaru zdrobnělin jasně ukazují teplou domácí atmosféru v rodině autora.

Všechna vlastní jména jsou v překladu také skloňována.

3.6.2. Překlad toponym

Toponyma jsou vlastní jména objektů nacházejících se v krajině, které jsou kartograficky fixovatelné. Podoba těchto vlastních jmen je tedy důležitá z hlediska ustanovení jednoznačné shody při identifikaci objektu, aby nedocházelo ke zbytečným omylům. Z tohoto důvodu by měla být vnější podoba zeměpisného názvu závazná a jednoznačně identifikovatelná i za hranicemi svého přirozeného výskytu. (Špačková 2017: 149)

Požadavek jednoznačnosti a závaznosti při převodu toponym zpravidla komplikuje několik faktorů – je to jednak výskyt exonym (domácí podoba cizích zeměpisných názvů, např. *Cáchy – Aachen, Peking – Beijing*), dále nemožnost přesně zachovat formální podobu při převodu mezi jazyky s různými grafickými systémy, nedostatečně zpracovaná pravidla převodu, zvyk překládat adjektivní komponenty sémanticky a v neposlední řadě také neznalost překladatelů a dalších účastníků komunikace.

Především existence domácích podob cizích zeměpisných názvů – exonym – je z hlediska turistiky, dopravy a jiných služeb spíše na obtíž. Rada OSN přistoupila ke standardizaci názvů, kterou se zabývá od poloviny 20. století. Cílem je usnadnění zpracování kartografických publikací, na základě práce zvláštní komise vznikají tzv. Toponymické směrnice (Toponymic guidelines for map and other editors, for international use). Měly by obsahovat informace o toponymech všech členských států, jak jsem již uvedla, hlavním účelem je standardizace zeměpisných názvů. Standard pro Českou republiku již existuje, toponymická směrnice pro Rusko zatím nebyla dodána.

Při převodu toponym můžeme volit mezi následujícími postupy:

- existuje-li exonym daného výrazu, využíváme jej, a to především v textech lokálního významu,
- převod transkripcí, případně některá toponyma převádíme pomocí kalku nebo částečného kalku,
- přizpůsobení transkribovaného vlastního jména ortografickým pravidlům cílového jazyka (např. psaní pomlček, velkých písmen

nebo předložek v názvu) – jedná se v podstatě o transkripci s adaptací,

- zvláštní přístup vyžadují toponymické názvy s klasifikačními komponenty, které podávají mluvčímu výchozího jazyka informaci o charakteru, vlastnostech objektu – např. předávají informaci, zda se jedná o horu, město, vesnici apod. V případě, že se jedná o samostatné slovo, překládáme ho kalkem (*náměstí Svobody* – *площадь Свободы*). (Špačková 2017: 150-152)

Při převodu názvů měst a obcí z ruštiny do češtiny je nejčastějším způsobem převodu transkripce. Exonyma jsou u názvů měst v česko-ruském převodu poměrně ojedinělá, ale existují, patří mezi ně například označení *Kyjev* nebo *Petrohrad*. Obě města autor v textu zmiňuje. V textu jsou ale také města z jiných částí Evropy a tedy nejen z ruské jazykové oblasti, jako např. *Řím*, *Bělehrad* – v ruštině *Рим*, *Белград*, v originální podobě pak *Roma* a *Beograd*. Také v těchto případech můžeme mluvit o exonymech.

Transkripce jsou v textu převedena města jako *Moskva*, *Simferopol*, *Jalta*, *Livny*, *Gaspra* a taktéž *Oleiz*. Poslední jmenované místo je osada, kterou vlastnila rodina Tokmakovových v oblasti Jalty. Z této rodiny pocházela manželka Sergeje Bulgakova, právě do Oleiz se manželé Bulgakovovi uchýlili v porevolučním období a později se stal jejich pobyt nuceným, protože otec Sergej se nesměl vrátit do Moskvy a byl donucen zůstat v Oleiz v domácím vězení. Pro převod původního označení osady *Олеиз* do češtiny jsem volila prostou transkripci, jak je uvedeno výše. Problém pro mě nastal v okamžiku, kdy jsem se pokoušela o skloňování jména. V původním ruském textu se sice pracuje s názvem osady i v různých pádech např. *над Олеизом* (Булгаков 1998: 83), *в Олеизе* (Булгаков 1998: 136), ale čeština nepřebírá koncovky původních skloňovaných tvarů, výraz by měl být v cílovém jazyce použit podle českých pravidel flexe. V tomto případě vstoupil do hry ještě původ slova, jedná se totiž o původní toponymické označení z dob chánství a v dané oblasti není ojedinělé – viz další místa jako *Kopeuz*, *Aŭ Tempu* atd. Je tedy jasné, že s těmito místními názvy se dané oblasti v běžném jazyce pracuje a vstoupily do ustálených gramatických vazeb. Pro češtinu jsou však tyto výrazy nové, jejímu gramatickému systému vzdálené a snaha o jakési počestění v rámci flexe vypadala v textu spíše rušivě (příklad – *do Oleizu*, *v Oleizu*), proto

jsem se rozhodla pro zachování jména osady v českém textu v nesklonné podobě. Nesklonný tvar v textu také slouží k jednodušší a jednoznačné identifikaci toho, že se jedná o název stále téhož místa.

Transliterován je také název města *Konstantinopol* (dnešní Istanbul), podle kterého je pojmenován celý deník. V textu samotného deníku se však daleko častěji objevuje označení města jako *Царьград*, český adekvát *Cařihrad*. Tento výběr možného pojmenování města je dán vírou autora ve sv. Sofii a v příchod bílého cara, který opět vztyčí křesťanský kříž nad kopulí svatyně Hagia Sofia, jež byla původně křesťanským svatostánkem a sídlem patriarchy. Proto také pojmenování města jako sídla cara – *Царьград*.

Další z vlastních jmen, které můžeme zařadit mezi toponyma, je název srbského města *Sremské Karlovce* (původní název Sremski Karlovci), v textu je však na toto město odkazováno v souvislosti se synodem – viz *...рассказы о творившемся в Карловацком соборе...* (Булгаков 1998: 132). Do češtiny je text přeložen takto: *Slyšel jsem v poslední době různé řeči o tom, co se děje na synodu v Sremských Karlovcích ...* (Bulgakov 2011: 98). A dále je tato část textu opatřena vysvětlující redakční poznámkou pod čarou, která doplňuje informaci o událostech synodu a místě jeho konání.

Mezi toponyma je možné zařadit také biblická místa, o kterých se autor v textu deníků zmiňuje. Ve vybrané části deníků, kterou v této práci komentuji, je například řeč o *Golgotě*, tedy o místě, kde byl Ježíš ukřižován. Původní aramejský název je *Gûlgaltâ*, do ruštiny je přepisována jako *Голгофа* a v českém textu jsem se musela jednoznačně řídit českou biblickou podobou názvu. Vycházela jsem tedy z českého ekumenického překladu Bible, schváleného Českou biskupskou konferencí v Praze 14. 2. 1995, vydaného Českou biblickou společností v roce 2007.

Poslední skupinkou toponym, která chci zmínit, jsou názvy chrámů. V rámci klasifikace toponym, kterou ve své knize uvádí Stanislava Špačková, se jedná o oikonyma, urbanonyma (názvy sídelních objektů), mezi které patří názvy domů, restaurací, zámků, paláců, církevních objektů a dalších významných budov v městské toponymii. Vzhledem k tomu, že tyto názvy často obsahují apelatívní složku, která má svoji identifikační funkci, je nutné tuto složku zachovat a správně

předat. Tento typ toponym je často převáděn do cílového jazyka s pomocí kalků nebo polokalků s dodatkovou informací za lomítkem nebo v závorce, která obsahuje původní variantu. Ve vybraných částech Bulgakovových deníků jsem při překladu tento zdvojený překlad nemusela řešit, protože v textu se objevují odkazy na obecně známé církevní stavby jako je *Hagia Sofia*, pařížský *Notre Dame* a *chrám sv. Marka* (Булгаков 1998: 125), při překladu jsem tedy použila ustálené názvy, které se pro tyto stavby užívají v českém prostředí.

3.6.3. Překlad chrématonym

Chrématonyma jsou vlastní jména pro materiální i nemateriální objekty, které jsou výsledkem lidské činnosti a které jsou zakotveny v ekonomických, politických a kulturních vztazích, podle povahy se dále dělí na vlastní jména společenských jevů, společenských institucí nebo vlastní jména výsledků lidské činnosti. (Špačková 2017: 85).

Ve vybraném textu deníků Sergeje Bulgakova se objevují především chrononyma – vlastní jména časových období, konkrétně církevních svátků. Existují významné a obecně známé svátky, se kterými se setkáváme v obou kulturách, pak volíme substituci jako metodu převodu:

Velikonose – Пасха, Vánoce – Рождество.

V textu jsem pak řešila především převod názvů svátků čistě církevního významu. Konkrétně se jednalo o *den Zjevení Páně* a *svatou Čtyřicátnici*.

день Богоявления (Булгаков 1998: 131)

překlad: *den Zjevení Páně* (Bulgakov 2011: 97)

Název svátku převádím s využitím ustálené církevní terminologie využívané v českém jazykovém prostředí.

Святая Четырдесятница (Булгаков 1998: 91)

překlad: *svatá Čtyřicátnice* (Bulgakov 2011: 38)

Pro české prostředí jsou v rámci církevní praxe obvyklé pojmy katolické liturgie, která však k danému období využívá pouze označení Velký půst - jedná se o předvelikonoční období (šest týdnů/čtyřicet dní). V pravoslavné tradici je užíváno označení *Четырдесятница*, které vychází z doby trvání půstu, odkazuje na čtyřicet dní postního období. Katolická terminologie je v tomto případě z pohledu převodu názvu svátku sice srozumitelná, kdybych využila označení *Velký půst*, bylo by to vymezení téhož období liturgického roku, ale tuto variantu převodu jsem považoval za nedostatečnou. V rámci pravoslavné církve je toto období vnímáno trochu jinak, než v katolickém prostředí, a označení *Четырдесятница* v sobě nese širší informaci. Navíc jsem musela vzít v úvahu také české čtenáře z řad pravoslavných věřících, proto jsem využila webové stránky Pravoslavné církve v Českých zemích a na Slovensku (www.pravoslavi.cz; www.orthodoxia.cz), kde jsem v rámci svátků a organizace liturgického roku dohledala, že v českém

pravoslavném jazykovém prostředí se pro období předvelikonočního půstu používá pojmenování *svatá Čtyřicátnice*, jedná se tedy o typický kalk, pokud se týká psaní velký a malých písmen, to se u tohoto svátku v různých českých zdrojích liší, zvolila jsem tedy nejčastější variantu.

Do této podkapitoly by patřila také zmínka o synodu v Sremských Karlovcích; v původním textu označení *в Карловацком соборе* (Булгаков 1998: 132) jednoznačně funguje jako akcionymum (název dějinné události). Při převodu názvu této události jsem řešila vlastně 2 otázky, jednak správné označení toponyma, tj. názvu města, kde se událost konala, viz výše, podkapitol 3.5.2. A dále otázku, jak událost správně nazvat v češtině. Po dohodě s redakcí nakladatelství Refugium a také na základě informací z webových stránek české pravoslavné církve jsem zvolila označení synod – *na synodu v Sremských Karlovcích* (Bulgakov 2011: 98).

Ve svém komentáři k překladu vlastních jmen jsem se snažila představit výběr nejtypičtější zástupců *proprií*, která bylo nutné ve vybraných částech Bulgakovových deníků převést do češtiny. Nejedná se rozhodně o úplný výčet vlastních jmen, která se v textu vyskytují. Snažila jsem se vybrat takové případy, abych mohla ukázat šíři otázek a přístupů, se kterými se v podobném textu může překladatel setkat.

3.7. Práce se zdroji

Deníky Sergeje Bulgakova představují starší text, vznikaly ve 20. letech 20. století a navíc text částečně odborně zaměřený. Tento typ textů při překladu vyžadoval hodně práce s nejrůznějšími zdroji, kde jsem si ověřovala například správné použití českého termínu, případně i celého slovního spojení. Dohledávala jsem si řadu informací, abych si byla jistá, že autorův text chápu správně, týkalo se to hlavně církevních svátků, zvyků s nimi spojených, obřadů, ale i některých místopisných názvů.

V průběhu překladu jsem často jako primární zdroj informací využívala vyhledavač Google. Někdy jen pro prosté ověření slovního spojení nebo výrazu, jindy jako základní zdroj pro vyhledání dalších informací. Sloužil mi pro základní orientaci a vyhledání dalších webových stránek, které byly obvykle specificky zaměřené. Postupně jsem si tak vytvořila základní seznam oblíbených webových stránek, na které jsem se vracela častěji. Už jsem zmiňovala ruskou online Bibli (www.bible-center.ru), v případě české verze Bible jsem vycházela z biblenet.cz a zároveň i z tištěné verze Bible vydané v roce 2007. Cenným zdrojem informací byl pro mě také portál Богослов.ру, který je v současné době bohužel nedostupný. Pracovala jsem i s jeho českou obdobou, kterou je web pravoslavi.cz a církevní kalendář orthodoxia.cz/kalendar/.

Důležitým pomocníkem byl můj vlastní glosář, do kterého jsem si zapisovala použité termíny, abych při překladu neměnila některé často užívané výrazy, stejně tak abych se rychleji orientovala v Bibli při některých narážkách na biblické obrazy. Samozřejmě jsem si takový glosář vytvářela už při překladu první části Bulgakovových deníků, kterou jsem také připravovala pro nakladatelství Refugium Olomouc. Bylo nutné vyjít z terminologie, kterou jsem už jednou v Bulgakovových denících použila a v navazujícím textu jsem musela zachovat stejný přístup a termíny. Často se to týkalo i převodu některých jmen a toponymických označení.

Sergej Bulgakov jako duchovní velmi často odkazuje i na životy svatých nebo atributy s nimi spojené. Tyto úseky obvykle představovaly nejnáročnější část překladu, kdy dohledávání zabralo obvykle nejvíce času, a to většinou jen kvůli drobné zmínce. O to důležitější ale bylo nutné ověřit, že původnímu textu dobře rozumím, abych vytvořila správný překlad. Velmi často jsem kombinovala

vyhledávání v základní tištěné literatuře a na internetu, používala jsem základní slovníky: *Slovník biblické teologie*, Academia 2003; *Encyklopedický slovník křesťanského východu*, Refugium 2008, *Slovník křesťanské ikonografie, postavy, atributy, symboly*, Karmášek 2006. Na základě důležitých klíčových slov jsem potom některé další nebo podrobnější informace byla schopna dohledat na ruských internetových zdrojích.

Velmi jsem ocenila starší vydání rusko-českého slovníku, který jsem objevila v knihovně prarodičů. Jedná se o pětidílný slovník s dodatky, který postupně vycházel v letech 1952-1964, uvádí řadu archaických výrazů, které spolu s historismy a religiózním lexikem z pozdějších slovníků vymizely. Vzhledem k tomu, že deníkové záznamy Sergeje Bulgakova vznikaly ve 20. letech 20. století, bylo možné v jeho textu narazit na výrazy pro jeho dobu ještě běžné, ale později už archaické a dnes prakticky vymizelé.

4. Závěr

Tématem mojí diplomové práce je komentář k vlastnímu překladu Jaltského a konstantinopolského deníku Sergeje Bulgakova, který vyšel v olomouckém nakladatelství Refugium Velehrad-Roma s.r.o. v roce 2011. Sergej Bulgakov jako teolog a kněz ruské pravoslavné církve musel po Velké říjnové revoluci nejprve strávit určitý čas v domácím vězení, a poté byl vysídlen z Ruska. Deníky tedy používal jako způsob vlastních duchovních úvah a rozjímání v době, kdy nemohl vykonávat praxi duchovního. V diplomové práci jsem se proto soustředila na otázku, jak při překladu pracovat s deníkovými záznamy a jaké je specifikum práce s textem pravoslavného teologa a kněze.

Moderní překlad by měl splňovat základní podmínku pragmatického překladu, kterou je zachování základní pragmatiky textu, tj. stejného působení na čtenáře jak v jazyce originálu, tak překladu. Tuto myšlenku formuloval již v polovině 20. století Jiří Levý ve své knize Umění překladu. U Bulgakovových deníků jde mimo jiné o pocit určité vznešenosti, bezprostřednosti a otevřenosti, který jsem vnímala jako jedinečný a který bylo třeba přenést do konečného překladu.

Překladatelova práce by měla začínat seznámením s autorem, u deníkových záznamů to platí dvojnásob. Je třeba, aby překladatel měl přehled, kudy vedly autorovy cesty, jaké byly jeho rodinné poměry, to aby pochopil narážky a zmínky na události, které se staly a které autor může zmiňovat. Některé životní momenty jsou pro autora tak důležité, že se k nim opakovaně vrací, přitom ale nepovažuje za nutné malou zmínku nijak rozvíjet, překladatel by měl umět zachytit onen moment nálady či pocitu, který se v takové zmínce skrývá. U Bulgakova takové narážky nejsou výjimkou a je třeba se orientovat v jeho rodinných poměrech i životních osudech. Samostatnou kapitolu diplomové práce jsem proto věnovala životu a dílu Sergeje Bulgakova, některé důležité životní momenty dokládám i citacemi z jeho vlastních vzpomínek.

Z bohaté Bulgakovovy knižní tvorby jsou zvláště zdůrazněny a celkově charakterizovány duchovní deníky, které jsem překládala do češtiny. Deníky jsou dva a oba vyšly v olomouckém nakladatelství Refugium Velehrad-Roma s.r.o. v edici Studie. Původní ručně psané osobní záznamy Sergeje Bulgakova nebyly vůbec určeny k publikování. Je to důležitá kontextová informace, kterou by měl

překladatel vědět. Deníky se dochovaly díky péči autorových přátel a byly poprvé vydány po jeho smrti v Paříži v roce 1947 bez jakéhokoliv redakčního zásahu. Pro české vydání si nakladatelství vyžádalo drobné úpravy v textu – týkaly se citací Bible, které autor nijak neoznačil a neuvedl, další úpravy spočívaly hlavně v doplnění komentářů, které souvisely buď s vysvětlením významu některých slov, nebo doplnění souvislostí.

Při překladu deníků byla pro mne dalším nutným krokem stylová analýza textu. Deníky jsou specifickým textem, který je charakterizován jako samostatný žánr, částečně jsou stylově zařazovány do memoárové literatury, která stojí na pomezí literatury faktu a krásné literatury. Deníkové záznamy Sergeje Bulgakova jsou zároveň také úvahami a osobním rozjímáním, které nebylo určeno pro čtenáře, stylisticky tedy obsahují i prvky odborné literatury a blíží se tak esejistickému stylu, jak jej vymezila Marie Čechová v knize *Čeština, řeč a jazyk*. Navíc můžeme v souvislosti s texty Sergeje Bulgakova mluvit také o náboženském stylu. Odborná literatura jej zmiňuje poprvé v 90. letech minulého století a jedná se o styl, který zahrnuje různé oblasti náboženské a církevní komunikace, jeho základním rysem je vztah k transcendentnu, navíc některé informace mají explicitní charakter. Jedná se tedy o několik různých stylů, které jsem musela při práci na překladu rozlišit a zvolit k nim správný přístup, aby výsledný text mohl plnit stejné funkce jako text jazyka originálu.

Základním úskalím pro mě při práci s textem duchovního byly ty úseky textu, které mají explicitní charakter, tedy připouštějí pouze jediný výklad a překlad. Jedná se o citace Bible, které autor nijak neoznačil, protože sám neměl tu potřebu a nepočítal s tím, že by jeho deníkové zápisky měly mít nějaké čtenáře. Pro české vydání bylo nutné všechny citace vyhledat, správně ocitovat a označit podle pokynů nakladatelství. Obecně bylo možné biblické citace rozeznat na základě archaického lexika, neobvyklé konstrukce, napomohla i osobní znalost biblického textu a vlastní glosář, který jsem si při překladu vytvářela. Důležité bylo také odhalit biblické obrazy použité v textu, protože v cílovém jazyce obvykle fungují ustálená spojení, která musíme v překladu použít, není možné takový text jen volně překládat.

Jako přirozená součást komunikace duchovního se v textu deníků objevují modlitby nebo úryvky modliteb. Z hlediska typologie se sice jedná o individuální modlitby, ale i přesto se v nich objevují ustálená spojení používaná v tomto žánru a patří tedy alespoň částečně mezi texty závazné. Modlitby mají svoji základní etiketu – obsahují oslovení, projevy úcty, hlavní částí je prosba a obvykle modlitba obsahuje také poděkování. Všechny tyto prvky v autorových textech dokládám a představuji v konkrétních ukázkách, které jsem z překládaného textu vybrala. Jednoznačně tento typ textů zachovává úctu a pokoru vůči vyšší autoritě, vůči Bohu. Je to text zdvořilostní až slavnostní, patří do vyššího stylu, proto jsem při překladu často využívala knižní a archaické výrazy a prostředky.

Poslední důležitou částí překládaných textů jsou úvahy. Vyžadovaly zcela jiný přístup a navíc se v textu objevovaly úvahy různé povahy, takže zahrnovaly hned dva různé funkční styly. Žánrové vymezení Bulgakovových úvah odpovídá charakteristice, kterou uvádí Současná stylistika z roku 2008. Pohybují se na pomezí odborného a uměleckého stylu. Tematicky jsou tyto texty velmi široké, podstatná část je však věnována hlavně teologickému a náboženskému rozjímání, v němž autor využívá i liturgický jazyk, takže bylo nutné mít na paměti, že pracuji s odborným stylem. Překlad pravoslavného liturgického jazyka do češtiny má jistá úskalí, která souvisí s tím, že česká liturgie vychází z latiny a z praxe katolické církve, proto nelze v některých případech český liturgický jazyk použít pro texty věnované pravoslavnému prostředí. U některých termínů je jako vhodnější přístup volen pouhý přepis. Dobrým obecným vodítkem v těchto případech jsou texty Pravoslavné církve v Českých zemích a na Slovensku.

Druhou část úvah bych označila jako líčení, které vyžadovalo využití jiných překladatelských schopností a potřebu originality přístupu, stylově tyto texty zasahovaly hlavně do uměleckého stylu – jednalo se o líčení zážitků, pocitů z určité události, návštěvy chrámu apod. Tyto texty jsou emočně vypjatější, většinou spíše pozitivně laděné, místy až vzletné.

Při práci na překladu osobních deníků Sergeje Bulgakova jsem využívala kompletní škálu překladatelských transformací formálních i lexikálně-sémantických, které se v textu různě kombinují. Obvykle je vedle sebe využito několik různých transformací v jediném větném celku. Hluběji jsem se soustředila

na formální transformace využívané při převodu vlastních jmen. Teoretickou oporou pro mě byla práce Stanislavy Špačkové *Rusko-česká ekvivalence propriálních lexika*, Brno 2017. Vlastní jména a názvy je možné rozdělit do několika skupin a každá z nich vyžadovala trochu jiný přístup. Musela jsem samozřejmě při překladu vycházet z první části deníku, která vyšla tiskem už v roce 2009. U některých jmen jsem musela dodržet převod, který jsem již dříve použila. Existují vlastní jména, která mají svůj ekvivalent v cílovém jazyce, jedná se například o obecně známá jména zahraničních osobností, významná města, názvy států. Takové ekvivalenty je třeba znát a použít při překladu. Patří mezi ně v podstatě i biblická jména a jména svatých. Etymologické ekvivalenty a jejich použití u křestních jmen jsem musela odmítnout, jednalo by se o přílišnou aktualizaci textu a já jsem se s ohledem na povahu deníkových záznamů snažila především o zachování autenticity textu a ruského prostředí.

Základní metodou u převodu většiny antroponym i toponym byla transkripce podle doporučených pravidel transkripce jmen a názvů z jazyků užívaných cyrilici. Vlastní jména jsou obvykle v textu skloňována podle gramatických pravidel českého jazyka. Najdou se však i drobné výjimky, kterou je v textu název osady *Oleiz*, pro češtinu poměrně exotický název usedlosti na Krymském poloostrově. V tomto případě jsem využila nesklonnou variantu názvu a myslím si, že vzhledem k četnosti výskytu tohoto toponyma v textu slouží nesklonná varianta i ke snadnější orientaci a identifikaci názvu. Při překladu jsem musela pracovat také s názvy církevních svátků a různých událostí. Opět platilo základní pravidlo, že v případě obecně známých událostí, které mají v češtině svůj ekvivalent, bylo závazné použití české obecně známé varianty. Pokud se však jednalo o typické pravoslavné církevní svátky, pak jsem opět sahala ke konzultaci s texty Pravoslavné církve v Českých zemích a na Slovensku.

Pro překladatele je obecně nepostradatelnou součástí překladu práce se zdroji, ze kterých ověřuje nebo čerpá informace. U liturgického textu jako u každého odborného textu je zvláště důležité vytvářet si glosář a zůstat konzistentní při překladu termínů, které se v textu opakují. Při práci na překladu Bulgakovových textů jsem samozřejmě využívala jak internetové, tak i tištěné zdroje; jejich základní přehled je v diplomové práci uveden.

Závěrem můžeme shrnout, že nakolik jsou deníkové záznamy individuálním textem autora, natolik mohou zahrnovat různé styly a žánry. Deníkové zápisky duchovního a teologa Sergeje Bulgakova obsahují jak úryvky z Bible, modlitby, teologické úvahy a rozjímání, tak osobní poznámky o rodině, líčení událostí a zážitků, které autora evidentně citově zasáhly. Můžeme říci, že se jedná o několik žánrů, z nichž každý vyžaduje vlastní překladatelský přístup, abychom mohli docílit toho, že i v češtině se text co nejvíce přiblíží stejnému působení na čtenáře tak, jako je tomu v textu jazyka originálu.

РЕЗЮМЕ

Предлагаемая дипломная работа комментирует собственный перевод книги "Jaltský a konstantinopolský deník" православного священника Сергия Булгакова, которая была издана в 2011 году в городе Оломоуц издательством "Refugium Velehrad-Roma". Сергей Булгаков, богослов российской православной церкви, будучи после Великой Октябрьской революции оторван от иерейского служения, использовал личные дневники как возможность собственных духовных размышлений и медитации. Поэтому в дипломной работе я сосредоточилась на вопросе, как пользоваться текстом священника, работая на его переводе.

Введение работы приводит некоторые аспекты истории и теории перевода, все с учетом темы. Уже в середине 20 века в научной литературе появляются основные характеристики прагматического аспекта перевода. Выдающийся чешский исследователь Иржи Левый в своей книге "Umění překladau" пишет о требовании тождественности эффекта, производимого оригиналом и переводом. Текущая теория перевода говорит о прагматически адекватном переводе, который сохраняет прагматику языка оригинала. Что касается дневников Сергия Булгакова, можно в них заметить определенное чувство величия, непосредственности и открытости, которые должен переводчик раскрыть и передать читателю на языке перевода.

Работа переводчика должна начинаться с ознакомления с автором, его жизнью и работой. Особенно это важно в случае перевода личных дневников, необходимо, чтобы переводчик знал и понимал основные важные события жизни автора и его семьи, чтобы понял намеки и упоминания, которые автор применяет в

тексте. Поэтому вторая глава дипломной работы посвящена жизни и работе Сергея Булгакова, некоторые важные жизненные моменты проиллюстрированы цитированием личных воспоминаний автора.

Русский философ, богослов, православный священник и экономист Сергей Булгаков родился 18 июля 1871 в Ливны в Орловской губернии. Является создателем учения о Софии Премудрости Божьей. В юности увлекался марксизмом, окончил юридический факультет Московского университета и был преподавателем политической экономии. Под влиянием философии Иммануила Канта Булгаков возвращается к идеализму и осознанию исторической роли ценностей добра и красоты. Его процесс постепенного возврата к церковно-православному мирозерцанию завершается уже в революционные годы принятием священства. Булгаков тогда сразу же начинает играть видную роль в церковных кругах, близко сотрудничая с патриархом Тихоном. В 1922 году отец Сергей был включён по инициативе В. И. Ленина в списки деятелей науки и культуры, подлежащих высылке за рубеж, и 30 декабря 1922 г. был отправлен из Крыма в изгнание. После недолгого пребывания в Константинополе он уезжает в Прагу и в 1925 году переезжает в Париж, где успешно осуществил проект создания Православного Богословского Института. Скончался отец Сергей 13 июля 1944 г. в Париже.

Из богатой библиографии автора специально упоминаются и характеризуются духовные дневники, которые я переводила из русского оригинала (Автобиографические заметки) на чешский язык – "Zápisky a duchovní deník teologa" (2008), "Jaltský a

konstantinopolský deník" (2011). Обе книги были изданы в городе Оломоуц, в издательстве "Refugium Velehrad-Roma s.r.o.". Во первых надо подчеркнуть, что дневники были личными рукописными записями Сергия Булгакова и не были предназначены для печатания. Заботой его друзей все личные дневники отца Сергия сохранились и были опубликованы впервые в Париже в 1947 году, позднее в России как повторный выпуск первого издания. Здесь следует отметить, что первое парижское издание заимствовало дневники без всяких изменений и редакционных заметок и примечаний. Для чешского перевода требовалось издательством дополнение, например, цитирования Библии (так как автор, хотя пользуется Библией, никак не означает эти цитаты). Далее дополнялись комментарии некоторых терминов или событий, которые не понятны для чешского читателя.

Поясняя особенности работы на переводе текста священника, мы должны сделать стилистический анализ текста, потому и следующая часть дипломной работы посвящена функционально-стилевой характеристике текста дневников Сергия Булгакова. Надо разобраться и выяснить, с каким текстом автор работает, какие функции выполняет текст на языке оригинала. Личные дневники частично стилистически классифицируются как мемуарная литература, которая стоит на границе литературы факта и художественной литературы. Дневники Сергия Булгакова являются, прежде всего, размышлениями, рассуждениями и личным раздумьем или медитациями, которые не были предназначены для читателей, следовательно, с точки зрения стилистической характеристики содержат эти тексты элементы

научной литературы и приближаются к стилю эссе, как его определила Мария Чехова в своей книге "Šeština, řeč a jazyk". Кроме того, в контексте текстов автора-священника можно также говорить о церковно-религиозном стиле. Научная литература упоминает этот стиль впервые в 90 годах прошлого века, и это стиль, который включает в себя разные области церковной и религиозной коммуникации, и его основной особенностью является отношение к трансцендентному, т. е. к Богу. В основном этот стиль характеризуется как функциональная разновидность современного русского литературного языка, обслуживающая сферу церковно-религиозной общественной деятельности, и соотносящаяся с религиозной формой общественного сознания. В целом, с точки зрения языкового воплощения, изученные жанры церковно-религиозного стиля отличаются сочетанием общекультурных элементов с церковно-религиозными и газетно-публицистическими, а также архаически-торжественной и эмоционально-оценочной окраской, что отличает церковно-религиозный стиль от всех остальных книжных функциональных стилей (Крылова 2003). Кроме того, некоторые информации в церковной коммуникации имеют эксплицитный характер, не допускают никакой другой интерпретации.

К такой части дневников относятся, например, цитаты из Библии, это обязательный текст. Для чешского перевода и издания было необходимо найти все цитаты, правильно их пометить, придерживаясь инструкции издательства.

Примеры:

Если возможно, да мимоидет мя чаша сия. (Евангелие от Матфея 26,39)

Возведи очи твои, Сионе, и виждь, яко приидоша к тебе от запада, севера и моря и от востока чада твоя. (Книга пророка Исаии 49,18)

Важно было также обнаружить библейские картины, используемые в тексте, потому что в языке перевода, как правило, работают устойчивые словосочетания, которые необходимо использовать при переводе, нельзя такой текст просто свободно переводить.

Пример:

*...или же на самом деле посылает меня Бог для важного и нужного дела и для него **спас меня из пасти львиной***

Одним из основных источников для работы с текстом Библии был русский сайт www.bible-center.ru, где находится русская онлайн Библия и сайт позволяет поиск определенных словосочетаний или отдельных библейских книг.

Совсем естественной частью общения священника являются молитвы или фрагменты молитв, это тоже очень важная и заметная часть дневников. Используемые молитвы можно характеризовать как индивидуальный тип молитв, но, несмотря на это, мы можем обнаружить устойчивые словосочетания, используемые в этом жанре. Молитвы составлены в соответствии с основным этикетом, они включают в себя обращение к авторитету - Богу, проявление уважения, их основная часть - это мольба, просьба, и обычно молитва также содержит проявление благодарности. Все эти элементы показаны в избранных примерах:

*Господи, дай мне сил на Голгофу, я верю, что ты ведешь...
...дай мне силу любить Тебя, как Ты этого хочешь! ...я прошу:
Господи, пощади их, спаси, сохрани! Дай мне силы и мудрость,
дай мужества в трудное время! Дай быть опорой семьи во всех
смыслах, дай пастырскую мудрость и твердость. (Булгаков
1998: 81)*

*Надо благодарить Господа за всякий день, им посылаемый. ...
Но да будет благословенна жизнь, она есть высшее,
единственное благо. (Булгаков 1998: 82)*

Однозначно этот тип текстов сохраняет уважение и смирение перед высшим авторитетом, Богом. Основной чертой этих текстов является вежливость, даже праздничность, они относятся к более высокому стилю, поэтому при их переводе в основном используются книжные и архаичные выражения и средства.

Последняя важная часть дневников - это соображения, которым также посвящена одна глава дипломной работы. Соображения Сергея Булгакова полностью отвечают характеристике этого жанра, которую приводит "Současná stylistika" изданная в 2008 году. Тематически эти тексты очень широки, но значительная часть, в основном, посвящена богословскому и религиозному созерцанию, значит, что автор также использует свой научный язык, т. е. литургический. Перевод православного литургического языка именно на чешский язык приносит некоторые затруднения, они связаны, прежде всего с тем, что чешская литургия исходит из латыни и не всегда целесообразно использование адекватного чешского выражения, т.к. оно может вызывать образ католической церковной практики. Потому для некоторых терминов более подходящим способом перевода является просто транскрипция,

например, выражения *церковность, покров, таинство*. Общим руководством в этих случаях были тексты Православной Церкви Чешских земель и Словакии.

Более широкое применение переводческих способностей и потребность в оригинальности требовались в разделах дневников, которые посвящены соображениям, пересекающим границу художественного стиля – это были в основном описания личных переживаний, чувств связанных с определенным событием, посещением собора и др.

Пример: *Это непередаваемая на человеческом языке легкость, ясность, простота и дивная гармония, при которой совершенно исчезает тяжесть, - тяжесть купола и стен, это море света, льющегося сверху и владеющего всем этим пространством, замкнутым и свободным, эта грация мраморного кружева и красоты колонн, эта царственность – не роскошь, но именно царственность золотых стен и дивного орнамента – пленяет, покоряет, умиляет, убеждает...* (описание собора Святой Софии в Константинополе, Булгаков 1998: 125)

В моей дипломной работе я также сосредоточилась на анализе перевода собственных имен и топонимических названий и названий праздников. Используемые в тексте дневников имена и названия можно разделить на несколько групп, и у каждой из них требовалось немного другого подхода. Необходимо было исходить из перевода имен в первой части дневников, опубликованной еще в 2009 году. Есть собственные имена, которые имеют свой эквивалент на целевом языке, сюда входят исторические деятели, некоторые города, названия государств.

Этот эквивалент необходимо знать и использовать при переводе. Основным методом в передаче большинства антропоним и топоним была транскрипция согласно правилам транскрипции имен и названий из языков, использующих кириллице. При переводе мне также приходилось работать с названиями церковных праздников и разных событий. Основным было опять правило, если это общеизвестные события, которые имеют свой эквивалент на чешском языке, было обязательным использование чешского общеизвестного варианта. Но если это были типичные православные церковные праздники, то я искала правильный вариант в текстах Православной Церкви Чешских земель и Словакии.

Важной частью работы переводчика являются и источники, из которых он проверяет или извлекает информацию. Именно при переводе литургической части текста было особенно важно создание личного словаря-глосария, чтобы оставаться последовательным при переводе терминов, которые в тексте повторяются.

В заключении можно подвести итог, что по мере того, как личные дневники являются индивидуальным текстом автора, то они могут включать в себя различные стили и жанры. Дневники священника и теолога Сергея Булгакова включают в себя отрывки из Библии, молитвы, богословские размышления и созерцания, но и личные семейные заметки, переживания, которые автора, очевидно, глубоко тронули. Мы можем сказать, что личные дневники Сергея Булгакова содержат несколько разных жанров, каждый из которых требует своего переводческого подхода,

чтобы перевод мог приблизиться тождественности эффекта,
производимого на читателя и оригиналом и переводом.

Seznam použité literatury

KNIŽNÍ ZDROJE

Česky psané zdroje

Bible. Praha: Česká biblická společnost, 2007. 1388 s. ISBN 978-80-85810-59-2.

BOČKOVÁ, H. K problematice deníku jako literárního žánru. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. 1989-1990, D 36-37 Řada literárně vědná, s. 37-45, ISBN 80-210-0205-0.

ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 2000. 407 s. ISBN 80-85866-57-9.

ČECHOVÁ, M., KRČMOVÁ, M., MINÁŘOVÁ, E. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4.

Dobrořečit budu Hospodinu v každém čase. Sbírká modliteb na každý den. Praha: Církev československá husitská, 2002. 195 s. ISBN 80-7000-181-X.

GRYGERKOVÁ, M. ed. *Specifika církevní komunikace*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005. 217 s. ISBN 80-7368-102-1.

JAKLOVÁ, A. ed. *Komunikace – styl – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. 258 s. ISBN 80-7040-819-7.

KNITTLOVÁ, D. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 291 s. ISBN 978-80-244-2428-6.

KRIJTOVÁ, O., HARMSEL-HAVLÍKOVÁ, V. *Pozvání k překladatelské praxi*. Praha: Apostrof, 2013. 158 s. ISBN 978-80-87561-28-7.

KUFNEROVÁ, Z., POLÁČKOVÁ, M., POVEJŠIL, J., SKOUMALOVÁ, Z., STRAKOVÁ, V. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 2003, 264 s. ISBN 80-85787-14-8.

LEVÝ, J. *Umění překladau*. Praha: Československý spisovatel, 1963. 288 s.

LEVÝ, J. *České teorie překladau: vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře, 1. díl*. Praha: Ivo Železný, 1996. 273 s. ISBN 80-237-1735-9.

Průruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, 800 s. ISBN 80-7106-134-4.

ŠPAČKOVÁ, S. *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, 203 s. ISBN 978-80-210-8687-6.

VYCHODILOVÁ, Z. *Výrazová úspornost v syntaxi současné ruštiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. 180 s. ISBN 978-80-244-28886-4.

VYCHODILOVÁ, Z. *Výrazové prostředky textové soudržnosti v češtině v porovnání s ruštinou*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 298 s. ISBN 978-80-244-2067-7.

VYSLOUŽILOVÁ, E. a kol. *Cvičebnice překladau pro rusisty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. 291 s. ISBN 80-244-0411-7.

ŽVÁČEK, D. *Úvod do teorie překladau (pro rusisty)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1994. 53 s. ISBN 80-7067-814-3.

ŽVÁČEK, D. *Kapitoly z teorie překladau I (Odborný překlad)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1995. 51 s. ISBN 80-7067-489-X.

Rusky psané zdroje

АНДРЕЕВА, Е. Д. *Теория перевода. Основы общей теории перевода: учебное пособие*. Оренбург: ОГУ, 2015. 163 с. ISBN 978-5-7410-1416-5

ВИНОГРАДОВ, В. С. *Перевод. Общие и лексические вопросы*. Москва: КДУ, 2004. 240 с. ISBN 5-98227-018-0

КОМИССАРОВ, В. Н. *Современное переводоведение*. 3-е изд. Москва: Р. Валент, 2017. 408 с. ISBN 978-5-93439-527-9

КОМИССАРОВ, В. Н. *Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых: учебное пособие*. Москва: ЧеРо, 1999. 136 с. ISBN: 5-88983-013-9

МЕЧКОВСКАЯ, Н. Б. *Язык и религия*. Москва: Агентство ФАИР, 1998. 352 с., ISBN 5-88641-097-X

МУРАВЬЕВ, А. Сакральный язык в историко-церковной перспективе. In *Журнал Московской Патриархии*. 1996. (№7). с. 63-65, ISSN 0132-862X.

НЕЛЮБИН, Л. Л. *Введение в технику перевода*. Москва: Изд. Флинта, 2009, 216 с. ISBN: 978-5-9765-0788-3.

ПРОХВАТИЛОВА, О. А. *Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи*. Волгоград: Издательство ВолГУ, 1999. ISBN 5-85534-264-6.

РОБИНСОН, Д. *Как стать переводчиком: введение в теорию и практику перевода*. Москва: КУДИЦ-Образ, 2005. 304 с. ISBN 5-9579-0067-2.

СЕМЁНОВ, А. Л. *Теория перевода*. Москва: Академия, 2013. 224 с. ISBN 978-5-7695-9334-5

ФЕДОРОВ, А. В. *Основы общей теории перевода*. С.Петербург: Филологический факультет, Изд. Филология ТРИ, 2002. 416 с. ISBN 5-94545-014-6.

VYCHODILOVÁ, Z. *Введение в теорию перевода для руссисстов*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013. 83 s. ISBN 978-80-244-3417-9

INTERNETOVÉ ZDROJE

Česky psané

1. KRAUS, J. Náboženský styl. In: KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online] 2017. [cit.10.3.2019] Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/NÁBOŽENSKÝ STYL](https://www.czechency.org/slovník/NÁBOŽENSKÝ_STYL)
2. KVÍTKOVÁ, N. Vertikální členění stylů v náboženských komunikátech. In: *Specifika komunikace v českém církevním prostředí*. [online] 2003-2005. [cit.15.3.2019] Dostupné z: <http://cirkvko.osu.cz/>

Rusky psané

1. НАЗАРЕНКО, С. Д. Учение С. Булгакова о Софии. Конференции/ VI Международные Кирилло-Мефодиевские чтения [online]. 2000. [cit.12.1.2019] Dostupné z: Sobor.by информационный портал: http://sobor.by/6km4tenia_nazerenko.htm
2. Булгаков, Сергей Николаевич. *Википедия свободная энциклопедия* [online] 2018. [cit.15.10.2018] Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Булгаков,_Сергей_Николаевич
3. КРЫЛОВА, О. А. Церковно религиозный стил. In: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. [online] Москва, 2003. [cit.16.3.2019] Dostupné z: <https://stylistics.academic.ru/>
4. *Библия-центр*. [online] 2001-2019. [cit.23.3.2019] Dostupné z: <https://www.bible-center.ru/>

VLASTNÍ MATERIÁLOVÉ ZDROJE

Česky psané

BULGAKOV, S. *Zápisky a duchovní deník teologa*. Olomouc: Refugium, 2009. 431 s. ISBN 978-80-7412-018-3.

BULGAKOV, S. *Jaltský a konstantinopolský deník*. Olomouc: Refugium, 2011. 159 s. ISBN 978-80-7412-074-9.

Rusky psané

БУЛГАКОВ, С. *Автографические заметки, дневники, статьи*. Орел: Издательство Орловской телерадиовещательной компании, 1998. 476 s. ISBN 5-86615-052-2.

Příloha 1 - Jaltský deník – úryvek překladu

str. 20

13. 9. (26. 9.) 1921, Jalta

Tak jsem v Jaltě a sloužím v novém chrámu, bydlím nedaleko, pod jeho zvonem, jako milostí obdařené Boží dítě. Ani nechci poslouchat a vnímat (třebaže jako člověk slyším a vnímám) zmatek a tahanice kolem sebe – nezajímá mě to v porovnání s velikostí toho, co se děje kolem nás. Přede mnou se otevírají trpící srdce, mohu se modlit a denně sloužit bohoslužbu, o co bych ještě mohl prosit Boha! O pomoc prosím, Hospodine, obstarat jídlo pro rodinu je stále těžší a těžší, nedostatek chleba pociťujeme stále více. Děti nechodí do školy, zůstávají bez vzdělání. Ale všechno, všechno je od Hospodina. Jsou zajímavá setkání a diskuse. Ach, jak bych chtěl vědět cokoli o Příteli, mít o něm zprávy, chybí mi jeho podpora. Strašné jsou zprávy o Vjačeslavu Ivanovovi – jak těžký byl jeho život v této době a jak strašný je jeho osud nyní – nové a strašné krvesmilstvo! Je k tomu zdánlivě přinucen osudem! Hospodin nás někdy zkouší tak, že umožní, aby se síla hříchu projevila až do konce – což je, z našeho pohledu, neuchopitelné. Věra Konstantinovna nepochybně odešla k Hospodínovi v modlitbě a míru. Hospodine, můžeš pomoci nám všem, dej nám sílu a jistotu!

str. 21

22. 9. (5. 10.) 1921

Žiju v Jaltě. Anabióza. Ticho zapadáková. Samota. Každodenní služba a modlitba, něco jako klášter, ale chybí duchovně blízcí, chybí přátelé, chybí komunita. Všechno, co se má stát, děje se díky zázraku, skrze setkání s Duchem Svatým, takže sami sebe nepoznáváme. My se pouze stále něčeho domáháme, teskníme po nezodpovězeném, smutníme. Lidské úsilí je marné a zbytečné, a pro nás, vysílené, také nemožné. Nicméně dnes během bohoslužby před Svatými Dary jsem náhle jasně věděl – konec je blízko, to, co si přejeme, se brzy vyplní, čas vysvobození je nedaleko. Sedím večer sám, v pološeru. Člověk musí být skutečně duchovně naplněn, aby mohl čerpat život sám ze sebe, ale zároveň je to také nejlepší prověrka toho, co nám skutečně náleží a co si pouze přivlastňujeme. Zůstaň sám a poznáš sebe – běda! – ve své hlouposti. Přemýšlím o svém *umění*, ale

marně. Včera se mi v hlavě mihla malověrná myšlenka: není snad víra v moji vlastní vyvolenost, *setkání a zjevení*, není to všechno... jen vlastní domýšlivost, která se ve dnech krutých zkoušek okamžitě hroutí? Ne – to je hříšná myšlenka, pokušení, nebo i toto je domýšlivost? Cožpak si Bůh nevybírám k uskutečnění svých cílů hliněnou nádobu? Zároveň moje nezlomná víra, že se stane zázrak, který ale zároveň bude koncem mého života, a tím je jednoznačně smrt („smrtí velebíš Boha“, jak psal ve svém dopise o. Pavel F[lorenski]), – cožpak právě ona se nesmiřuje s neúspěchem, nicotností, bezvýznamností mého života a mojí nynější bezmocností? Vždyť Bůh si nevybírám své služebníky podle zásluh, ale na základě milosti. Vybral mě, slabého a nehodného, abych byl svědkem božské Sofie a jejího

str. 22

zjevení. Možná se přibližuje konec mého života, nicméně velká událost mě od něj ještě odděluje, a proto ještě nepřišel.

Kdysi mi moje vnitřní, duševní rozechvělost dávala pocit rostoucích křídel, kdysi hořela radostná záře a existovala naděje, že vlastním úsilím, osobní pílí dokážu uskutečnit cestu vzhůru. Nyní je všechno osobní potlačeno a zbaveno vlivu, zůstává pouze tiché, ale neutišitelné volání: „Přijď, Pane Ježíši!“ (Zj 22,20)

Když jsem přijímal svěcení, říkal jsem si, že přináším v oběť Bohu nejen sebe, ale také svoji rodinu. Přesto jsem tehdy zcela nechápal, **co** to říkám a **co** to znamená; maloval jsem si to a myslel jsem si o těžkostech, které přináším svojí rodině, jen to nejlepší. Ve skutečnosti jsem si vlastně představoval, že život mojí rodiny bude celkově zajímavější, hlubší a radostnější. **Mluvil** jsem o oběti, a přitom jsem nevěděl a nechápal, co je to oběť – ne jako gesto nebo póza, ale skutečná oběť. Moje oběť byla přijata Bohem – oběť Abrahama a Izáka, neboť taková je každá oběť (jako oběť Syna Božího a Otce). Můj život je poznamenán, ale **pro mě** samotného to nepředstavuje žádný problém nebo zátěž, nicméně kvůli mně je poznamenán také život celé mojí rodiny, mých blízkých, mých dětí. Munočka se trápí a chřadne, marní svoje nejlepší léta a zůstává bez vzdělání, všechno je to proto, že já jsem upadl v nemilost. Jestliže Fed'a se nemůže učit a musí své nejlepší roky věnovat zápasu o přežití a jeho umělecké vlohy se nemohou plně projevit a rozvíjet, pak je to také kvůli mně. Ve svém předchozím postavení,

kdybych přežil, mohl bych mu zajistit možnost studia. Není to náhoda, že hlad svírá podobně jako obruč stále silněji **celou** moji rodinu, moji milovanou Nelu a

str. 23

Serjožku. I tma, do které je zahalen náš život a která nás děsí <nečitelné>, to je tma getsemanské noci. Ano, **já** jsem vinen a odpovídám za jejich strádání a neúspěchy, mluvil jsem o oběti, oznámil jsem, že jsem na ni připraven a Bůh moji oběť **přijal**. Hospodine, dej mi sílu na Golgotu, já věřím, že Ty mě vedeš správným směrem, že vše se děje z Tvé vůle a já se Ti odevzdávám jako poslušná ovečka. Přijmi oběť a dej mi sílu, abych Tě mohl milovat tak, jak Ty chceš! Ale pro lidstvo, ve jménu kterého ses i Ty modlil: „Jestliže je to možné, ať mě mine tento kalich“ (Mt 26,39), i já prosím: Hospodine, ušetři je, zachraň je a ochraňuj! Dej mi sílu a rozum, dej mi odvalu v těžké době! Dej, abych byl oporou své rodině ve všech směrech, dej mi moudrost a sílu a nezlomnost duchovního pastýře. A ještě modlitba: dej, abych uviděl a pocítil Přítele, jeho pomoc, lásku a něhu, neboť bez něho chřadnu.

Nedokážu rozpoznat, co znamená moje přebývání zde, zda je to dočasné utrpení a zkouška, anebo pomalu a plíživě přichází smrt. Samozřejmě pokorně přijmu i to poslední, ale oddávat se takovým myšlenkám považuji za hříšnou

str. 24

slabost. Necht' je blahoslaven **život**, on je nejvyšším blahem, nejvyšším darem Životodárce, necht' zmizí zbabělá trdomyslnost!

26. 9. (9. 10.) 1921, Jalta

Včera byl můj svátek, den památky velebného otce Sergije, zůstane navždy památečným. Po třech letech odloučení mi Bůh dal možnost oslavit tento svátek s rodinou, v kruhu milovaných, děkuji Bohu, mohli jsme se pomodlit společně, udělit svátost oltární Serjožkovi. Nicméně tento den byl nejprve zkalen tím, že se k nám donesly řeči o K. A. Michajlovi-Kotikovi a my jsme se o něj začali strachovat, potom přišla další zpráva, že bylo nalezeno tělo a nakonec jsem potkali i samotné smuteční procesí. Slovy to nelze vyjádřit, srdce puká, rozum nepřijímá, můžeš jenom plakat a modlit se za něj, za živé, kteří zůstanou bez něho, také za Rusko, na

kteře probuzený satan vypustil všechny svoje dčmony, a díky tomuto mystickému prokletí je vyhlazováno všechno ruské, vznešené, zůstávají jenom nakažení satanem a židi. Hospodine, zachraň Rusko, já vím, že Ty nás vedeš a Tvoje milosrdenství je moudřejší a silnějši než zlo, ukaž nám však pravici svoji! Také Fed'a byl před podobným útokem zcela zázračně zachráněn. Děkujeme Ti, Hospodine! Dej mi sílu k modlitbě a víře, abych dokázal pomoci pozůstalým!

str. 25

5. 10. (18. 10.), Jalta

Žiji tady kousek od chrámu, pod zvony zvonice, doslova na dně řeky, v závětrí, mateřském a něžném... Každý den slavím bohoslužbu – ve svém týdnu, modlím se. Duše dětinsky mlčí. Duchovní život je zakryt závojem – nepotřebnosti a zahálky. Duchovní život je samozřejmě slabý, mnohem slabší, než jaký by měl být a může být – nedokážu odolávat ani nicotným pokušením, ale celkově mám takový pocit, že ležím a houpu se v dětské kolíbce: divný pocit – pokoje a klidu uprostřed všeobecné bouře... Je třeba děkovat Bohu za jakýkoliv den, který nám seslal. Nemůžeme podléhat pokušením, jež se týkají životních podmínek a jež na nás tady číhají. Někdy se ptáš sám sebe, doslova v polospánku: kde jsou mé plamenné touhy a naděje, kde jsou schůzky a setkání? Není třeba si vymýšlet nebo se nějak nutit, necht' zraje zrno, všeho do času, který přijde... Přicházejí sem děti, žene je potřeba: jejich život je neradostný... Přesto necht' je blahoslaven život, on je nejvyšším a jediným blahem...

Ruský národ zůstává v okovech, ještě nepřišel čas, aby procitnul, ale pomalu se ten okamžik blíží. V duši není ani zoufalství, ani strach o jeho osud, nemocný velikán se dopustil tragických a pomatených hříchů, ale i přesto se stane sv. Kryštofem, nositelem Krista, objeví ve svém srdci rodícího se Ježíše. Staniž se!

6. 10. (19. 10.)

Dnes po bohoslužbě mě prosila Ňura, nádherná a zanícená švadlenka žijící v Bohu, prosila mě o dovolení – chtěla zůstat přes noc v chrámu, říkala, že už dříve

v něm tak zůstávala. Nemohl jsem o tom rozhodnout bez svého představeného (jenže jeho se ona ptát nechtěla), a sám jsem jí požel – choval jsem se nerozhodně a dvojznačně, což je pro mě obvyklé. A potom jsem zapochyboval, proč, to nechápu doposud. Z jedné strany plně důvěřuji v čistotu a zbožnost této dívky, jí **nestačí** společná modlitba v chrámu, ona prahne po něčem větším, po noční modlitbě, extázi, proto se zároveň bojím, že to už je přílišné a nežádoucí, opovážlivost ji může přivést k rozkoši, může překročit svoje síly... Já sám si nevím rady... Hospodine, přiveď k rozumu svého nehodného služebníka! V každém případě je jasné, že to není vůle Hospodinova, neboť z vlastní vůle nemám právo dát jí svolení. Přišla s ní i druhá zanícená věřící a vizionářka, 16letá Klaudie, s níž jsem měl jednu diskusi, ...? byla v jediném okamžiku zároveň uchválena modlitbou, astrálním zjevením a zmatkem ze čtení knih typu Niluse¹. O ni se bojím, nebojím se tak ani o čistou a zářící Ňuru, jako se bojím o ni: těžko se vyrovná se svým vnitřním světem, ale zároveň se raduji a obdivuji tyto živé zázraky Boží... Ona – gymnazistka – v této době s vášní a nadšením míří do kláštera, ve světě nemůže dýchat. A to se děje v této naší době, vedle různých komsomolů. Jak ty jsou směšné a bezmocné se svojí snahou uhasit oheň víry v člověku...

Můj život – mimo chrám – je velmi přízemní. Vypravuji děti, zařizuji různé věci. Duševní práci se vůbec nezabývám. Není kdy, není čím, a dokonce již toho

nejsem ani schopen. Hospodine, pomoz mi, abych se nerozložil duchovně, dej mi zkušenost modlitby a sílu víry!

17. 10. (30.10.)

Vrátil jsem se z večerní bohoslužby po konferenci o Otčenáši. Stále ve mně doznívá zvláštní pocit z této konference v zšeřelém chrámu – vypadalo to jak

¹ Sergej Alexandrovič Nilus (1862-1929) – ruský myslitel a duchovní, spisovatel, jako jeden z prvních publikoval Protokoly sionských mudrců (*pozn. překl.*).

v nějakých katakombách. A dokonce cítím určité uspokojení – dychtí země po tom, aby získala Slovo Boží. Hospodine, prosím Tě o pomoc! Včera jsem byl i dnes jsem zmaten: z jedné strany nad Oleiz byla opět pozvednuta ruka, srdce bije za Vjačeslava Ivanova, z druhé strany – naše hospodářská krize nepolevuje, vytloukáme klín klínem. Samozřejmě, je to hříšná malomyslnost, ale kvůli dětem trpí duše. Všechno je vůle Boží! Je tichý večer po těžkém dni. Sedím sám v prázdném bytě, je slyšet tikání hodin a každičkový pohyb.

1. 11. (14. 11.) 1921, Jalta

A máme listopad – dožili jsme se listopadu. V létě se nám zdálo, že už v říjnu musíme zemřít hladem, chladem a nejistotou. Munočka se přestěhovala sem do Jalty, získala práci. Musím se nechat živit od svých dětí, vykořisťovat je, místo toho, abych je živil já sám. Přesto patří dík Hospodinu, že žijeme. Obdržel jsem z Kyjeva jmenování do Institutu národního hospodářství. Je to výzva – v této době první reálný záblesk budoucnosti. Včera jsem měl přednášku v chrámu. Život plyne beze změn, je tu klid a závětrí, ve kterém se dějí strašné hrůzy. Je to přesně

str. 28

rok, co jsem přijel do Oleiz, – rok zkoušek a zázraků...

7. 11. (20. 11.) 1921

Byl to namáhavý a těžký týden – týden zkoušek a pokušení. Munočina práce je už minulostí (byla to práce politicky rozporuplná), byla během několika dní propuštěna jako nevyhovující, spíš ale kvůli lidské bezcitnosti. Ona, chudinka, trpěla, a kvůli ní a s ní také já. Právě tak jako kdykoliv předtím. Její osud pro mě představuje neustálou starost a bolest, samozřejmě je to věc mojí malověrnosti. Bylo to tak vždy, kvůli jejímu problematickému charakteru, a to především v období mého zasvěcení, ale i potom a nyní rovněž. Musím si přiznat, že trpí **kvůli mně**: neuměl jsem a nedokázal jsem ji vychovat, sám jsem se poddal rozkladnému vlivu prázdnoty a sytosti a jí jsem zároveň odsoudil ke zkouškám a pokušením, když jsem se vydal na dráhu duchovního. Je to především obět' – tolik jsem to

chtěl, ale daleko lépe to znělo, když se to vyslovilo, něco jiného je nyní, když oběť získala konkrétní podobu, své tělo a krev, je to součást naší obyčejné existence, doprošování, ponižování. Hluboko ve svém vědomí vím, že díky mému vysvěcení se moje rodina – a Munočka také – chrání před zlem, přesto jako obyčejně propadám malověrnosti. Ona se nechává svádět, stejně jako dříve, kdejakými hanebnostmi, i dneska se nechá ovlivňovat lehkostí spekulativních bludů <nečitelné>, nechává tomuto nízkému, tělesnému živlu a kratičkému sebeuspokojení příliš velkou vládu nad sebou a já také příliš vnímám a reaguji na vše, co se jí týká a co prožívá, a nejsem schopen jí pomoci. Prosím Hospodina a

str. 29

Přečistou Matku, aby jí pomohli prozívat, vstoupit na správnou cestu a setrvat na ní. A věřím, pevně věřím, že kvůli budoucímu dobru jsou nám sesílána nyníjší pokušení, která odhalují zkaženost a hnilobu našeho dřívějšího života a předznamenávají začátek života nového. Ale jako člověk nemohu netruchlit, když vidím, jak dětem utíkají nejlepší roky jejich života a ony dokonce pustnou v této nouzi, v boji za existenci... A vedle toho všeho se v srdci ozývá vlna nových myšlenek, pocitů, porozumění. Duše objevuje radost tvořivého vnímání, když se člověku zdá, že čas neplynul nadarmo, že zcela nepozorovaně v duši cosi zráló a zraje. Jakoby se objevily nové pocity a myšlenky týkající se otázky **zápasu**, a to všechno je spojeno s touhou po Duchu Svatém Utěšiteli. A v duši roste taková radost, když pociťuje nový příboj a nový příliv... – četl jsem bolševický zpravodaj: svým způsobem mají pravdu, nepletou se ani, pokud se týká západní buržoazie, jejímž koncem jsou právě oni. Nemůžeme je popírat ani na základě jejich vlastní jednoduchosti, omezenosti, neboť každé takové popření bude v podstatě kompromisní *souhlas*, můžeme je pouze a jedině **převýšit**, překonat **novým** životem: „Když se tedy někdo stal křesťanem, je to nové stvoření“ (2 Kor 5,17). Ale – Bože! – je to tak těžké, – těžké vždy, zvláště pak v čase zkoušek a pokušení, když bezmocná a opuštěná je církev Kristova, nepřicházejí žádná *znamení*, svatyně jsou znesvěceny, svaté relikvie stojí v muzeu vystaveny výsměchu nevěřících, a nepřicházejí blesky z nebe, není ochrana. Avšak Hospodin, až přijde čas, dá nám ochranu, sešle nadšení, zažehne plamen v srdci... Přijď, Utěšiteli, přijď, přijď, přijď!

17. 11. (30. 11.) 1921, Jalta

Dnes má narozeniny naše Munočka, je jí 23 let. Děkujeme Bohu, že je zdravá a s námi, a vůbec že jsme všichni pospolu. V loňském roce jsme neměli žádné zprávy o Fed'ovi, byl daleko od nás, v Simferopolu a začínala krvavá hrůza. Dnes sice žijeme v bídě, ale jsme živí. Hospodine, požehnej život naší dívenky, Přechistá Matko, ochraňuj její srdce. Samozřejmě lidsky, jako otec, jí mohu přát pouze dobrého muže – a to se v mém případě, jako obvykle, stává fixní ideou, ale to je – malomyslnost. Nechal jsem se ovlivnit její náladou a daným okamžikem: ve světle vlastních životních zkušeností a všeho, co nás obklopuje, cožpak mohu nyní považovat manželství skutečně za tichý přístav, zdroj uspokojení? A k tomu ještě musím přičíst vrtošivý a rozmarný charakter naší Munočky, její náročnost. Rozhodně všichni ti, které na své cestě doposud potkala, by nepřinesli do jejího života ani klid, ani oporu, a tak by po krátkém poblouznění následovala dlouhá hořkost a zklamání... Nedokážu jí pomoci svým nedokonalým rozumem a svojí vůlí, a cítím se před ní nekonečně vinen. Ale s jistotou vkládám ji i její osud do rukou Hospodinových. A jestliže se jí štěstí vyhýbá, může být, že to není v plánech Božích. Dnešní noc mi to jaksi neočekávaně [odkryla?] a uklidnila mě. Nechť je Jeho vůle.

25. 11. (8.12) 1921

Přišly dopisy z Moskvy, byl to závan vánku, ve kterém byla cítit vůně moskevského života, svěžesti, přátelství. Cesta do Moskvy se zdála být blízká a reálná. Nemáme přímo zprávy od otce Pavla, ale máme zprávy o něm. Je živý a vitální, neboť se mu narodil syn Michail. Je to tiché, ale dostatečně silné potvrzení života navzdory všemu rozkladu! M. V. Něstěrov poslal fotografii našeho portrétu, s jakou radostí a nadšením jsem ji obdržel, vzpomněl jsem si na ty drahocenné, zářivé dny a večery v domu otce Pavla pod střechou velebného Sergije při tiché, důvěrné debatě... Hospodine, jak jsi milostiv ke mně, posíláje mi Přitele a tolik přátelství... Sám **sebe** na tomto portrétu vnímám tak, že to už **nejsem** já: portrét je věrný a přesný, ale já už nejsem **tamtén**, on zemřel, byl zpopelněn v ohni

zasvěcení. A moje tvář (duchovní) je nyní docela **jiná**, prostší, skromnější, měkčí (?), zmizela disharmonie, také nemám to dřívější civilní oblečení, které vyvolává odpor, estetický i mystický... A vůbec nejsilněji cítím a uvědomuji si, že nejsem hoden toho, abych stál vedle otce Pavla, tento **společný** portrét je velkým nedorozuměním (co jsem já pro něho a vedle něho), ale nechť jsem jen kulisou, jakýmsi pozadím, jako tyto stromy, ale přesto jsem s ním, v jeho blízkosti. Sedím a hledím na tuto moudrost, světlo a sílu, pokoj, které vycházejí z celé jeho postavy...

str. 32

Dlouhý dopis od abby,² milující a plný zpráv o přátelích.

Zítří je výroční den velké, nekonečné milosti Boží, která se nám zázračně zjevila: dostali jsme zprávu od Fedi... Dokonce jsem zapomněl na toto posvátné období, ale moje Nelička mi to připomněla. Hospodine, jaký to byl otřes pro duši, jaký to byl zázrak! V podvečer k nám přijel O. S. Ivanov a zničil všechny naděje, když nám sdělil, že v Moskvě není po Fed'ovi ani památky. Příští den jsem sloužil v Gaspře, samou sklíčeností jsem sotva šel, i když po svatém přijímání jsem pociťoval v duši jas a klid. Sešel jsem dolů, setkal jsem se s Nelou, která směříc se a plačíc zároveň s nedůvěrou šla pro dopis. Šli jsme společně, nešli jsme, ale letěli jsme, zcela mimo prostor a čas, a nakonec radostná, jásavá zpráva... Následovala společná radost, nadšení, blahopřání, děkovná bohoslužba v jídelně a společná děkovná modlitba. Večer přišel Drozdov s tak vřelým pozdravem... Když si vzpomenu na ten zázrak, stydím se za svoji hříšnou malověrnost, člověku se chce plakat, modlit, blahořečit Boha... Nyní Fedík žije se mnou – ne tak, jak jsem doufal a chtěl bych, je otrokem, sovětským nevolníkem bez svého štětce a palety, ale přesto je tak světlý, obětavý, milující, starostlivý: je v něm to, co nebylo dříve, **před** touto strašnou dobou. Jistě jej Hospodin vede stejně jako nás svojí stezkou, aby nás naučil, že se nemáme zabývat sami sebou, ale modlit se a děkovat. Chyběl

str. 33

na dnešní noční službě a já jsem se o něj strachoval, v jeho návratu jsem živě pociťoval nekonečnou milost Boží. Život je nejvyšším blahem, darem Božím,

² Aramejsko-syrské slovo odpovídá oslovení otče - Kristus se tímto oslovením obrací k Bohu na několika místech Nového zákona (*Mk* 14,36; *Gal* 4,6; *Řím* 8,15). Bulgakov zde má na mysli moskevského patriarchu Tichona, kterého považoval za svého duchovního otce.

vedle něho je **všechno** ostatní jen odvozené a podmíněné, a proto budeme všichni společně, spojenými silami, hájit život. Sláva Tobě.

2. 12. (15.12.) 1921, Jalta

Nyní se budeme modlit a také vysvětlíme náš byt. Požehnej, Hospodine, život náš zdejší!

Dnešní noc byla významná, a snad dokonce, opět moje osudová – zároveň také těžká a dokonce strašná. Nemohl jsem spát kvůli neklidu, chladu, smutku, který mě pronásledoval při pomýšlení na moje děti žijící v nesvobodě. Náhle se však moje mysl vznesla naprosto novým a neočekávaným směrem. Včera mi sdělila E. K. Rakitinová svoje přání přestoupit k pravoslaví, – pro ni to představuje možnost žít skutečným životem věřícího člověka. Byl to ale zároveň podnět pro moje zatím skryté domněnky a nehynoucí bolest kvůli rozdělení církví. Velmi ostře jsem pocítil, že jednoduše nemohu **chtít** připojit k naší církvi katolíky, jsem si zcela jist, že ani oni, ani my nemůžeme o své církvi říci, že ona je ta pravá, neboť rozdělení bylo ranou pro obě, a co s tím můžeme dělat? Všechno, co se obvykle říká o rozdílnostech konfesí, to jsou jenom řeči a ubohá snaha o ospravedlnění sebe sama

str. 34

– i dogmata, i papež, i hostie. My máme svoje východní pravoslaví a jeho církevní **život** – život církve, která je boholidským organismem, také oni mají svoje zajímavé stránky – disciplína, dojemný kult Srdce Ježíšova a Bohorodičky a mnoho dalšího. Především u nich existuje přesvědčení o ekumenické církvi s univerzálním latinským jazykem, samozřejmě s **lokálními** zvyklostmi a v tzv. textových variantách. U nás je vše pouze lokální: náš církevněslovanský jazyk je pouhou historickou nahodilostí, která je nám sice drahá, ale přesto umírající (vyjadřuje snad něco jiného současná nechut' a bezmoc říci cokoliv tímto slovanským jazykem). My jsme přijali křesťanství od Řeků společně s jejich překrásným východním obřadem, přijali jsme jejich **lokální**, nacionální, sobeckou rozepři s Římem a rozpad, díky němuž zahynula Byzanc, což byl trest Boží. Nicméně umírající nakazila i nás smrtelným jedem, který nyní působí v různých

metropolitě jako Antonij a jemu podobných. My jsem se vrhli rovnou do provincialismu, který byl v Moskvě povýšen na dogma *třetího Říma* (přitom pouze

str. 35

parodujeme první a jediný Řím). Proto jsme byli potrestáni Svatým synodem v Petrohradě, a nyní nastal Boží soud nad Ruskem a ruskou církví a přerostl v bolševismus, duchovní bezmocnost a vyhnanství církve. Ano, měli jsme velké ruské svaté, posvátnost a zbožnost, ale to všechno byla jakoby místní, farní zbožnost, a naivní jsou ti, kdo jako Novosjolov a jemu podobní církevní hodnostáři tento *duchovní život* směšují s ekumenickou církví. Vzájemně se to nevylučuje, nepopírá ani existenci Říma a on, jelikož je moudrý, nic nenarušuje. Uviděl jsem ve zcela novém světle cestu východní katolické církve. Nic místního, lokálního nerušit, neomezovat, nehasit, je potřeba pouze rozbít tuto dusivou překážku, ohraničenost... Ano, je to právě tak... A my musíme, myslím si, uskutečnit onu oběť, sebezapření ve jménu pravdy: musíme se káti ze svých hříchů...

str. 36

3. 12. (16. 12.) 1921

Tyto myšlenky mně přepadly jako náhlá vichřice, hlava pracovala s horečnatou rychlostí, srdce bušilo. A já jsem se strachem přemýšlel: Hospodine, tedy ještě není u konce moje cesta, Ty mě žádáš o nový čin, novou oběť, novou proměnu? Já dobře vím, jak strašná a plná odříkání může být tato cesta, cítím, že na ni nemám ani dost sil a nejsem právě nejmladší, je to opět nečekaný odklon od mojí cesty, kterou jsem se hodlal vydat. Nicméně ruka Boží je nade mnou, to já vím, cítím to s jistotou a přesvědčením. Musím toho mnoho prožít, promyslet, prověřit před tím, než mi bude odkryto, co ode mě Hospodin žádá, jaké *sacrificio* [oběť] nejen *dell'intelletto* [rozumu], ale i *della corde* [srdce] ode mne chce. Ovšem od této noci stál přímo přede mnou nový, strašný úkol: protřpět až na samé dno bolest za rozdělení církve a rozhodně odpovědět sám sobě na tuto neřešitelnou a tragickou otázku. Tedy proto, myslel jsem si, byl můj život tak zázračně zachráněn, a proto my už nenáleží, je v rukou Božích. A já sám vím, před jakou zdí, jež se prostírá na **obě** strany, tady stojím. Občas i chápu, proč a kvůli čemu jsem zůstal zde v

osamění, daleko od svých blízkých, dokonce odtržen od Přítele: musím **sám** protrpět a naslouchat sobě, proudu událostí ve mně i mimo mě, hlasu Božímu.

V každém případě to pro mě byla strašná, historická, osudová noc, spočinula na mně ruka Hospodinova...

str. 37

31. 12. 1921 (13. 1. 1922)

Končí a odchází na věčnost tento strašný a požehnaný rok, rok zkoušek a zázraků. Veliké byly zkoušky – počínaje neustálým ohrožením života a svobody, přes nouzi, lidskou bezohlednost, hrubost, přišel hlad a zdálo se nám, že tento rok nedokážeme přežít, že se nedočkáme dalšího! Skličující strach ubíjel a mrazil naše srdce. A zároveň – s tím vším – jsme v tomto roce prožili zázrak – návrat našeho Fedíka, který se stal naším živitelem a oporou, a tato radost nám všechno vynahrádila, všechny zkoušky a pokušení. Nyní žijeme všichni pospolu, všichni jsme živi, třebaže jsme zeslábli a zchátrali, žijeme pod střechou svatostánku v Jaltě, kde jsem se ocitl také z Boží vůle, navzdory všem očekáváním. Když vidíš a zjevně cítíš, jak tě vedla a vede ruka Boží, klidně a s důvěrou se jí sám svěříš až do konce. Necht' přinese přicházející rok toužebně očekávanou změnu v osudu Munočky, která se nachází v chronicky obtížné situaci, v jakési slepé uličce. Pro Rusko to byl rok umírání, hrůzy, hladu, otroctví. Kéž by to bylo umírání před vzkříšením. Očividně vláda rudých barbarů se přežila, začíná evropská kapitola Ruska, rychlé ekonomické poevropštění. Ještě před rokem bych s odporem a rozhořčením hleděl na tento rusko-evropský počátek, avšak nyní hledím do budoucna s nadějí a důvěrou, a jsem připraven dokonce uvítat tento evropský vliv, vidím v něm vůli Boží. My nemůžeme žít v ústraní a hrdém odtržení od světa. Abychom se stali sami sebou, musíme se stát křesťanskou Evropou, a tehdy se Rusko přiblíží ke svému poslání. Vše je pře námi... Hospodine, požehnej přicházejícímu roku!

str. 38

1. ledna (14. 1.) **1922**. Požehnej, Hospodine, novému roku! Včera jsme v míru a radosti s celou naší rodinou přivítali Nový rok. V pokoji se mnou dnes v noci spal Serjoža, s radostí jsem poslouchal jeho dech a pociťoval jeho přítomnost. Já

jsem nespál příliš dobře, ostatně jako obvykle před ranní liturgií, moje myšlenky se nesly s větrem o závod... do Říma a o Římě... Přemýšlel jsem o tom, že bych se měl obrátit na patriarchu se zdůvodněnou zprávou o nutnosti vytvoření spolku pro vzájemné seznámení a sblížení církví. Je třeba **vystavět** otázku z hlediska církevního i **mimo** církevního. Až do této chvíle mi Hospodin pomáhal a byl mi nakloněn. Věřím, že pokud existuje vůle Boží a pokud nejsem obětí klamu a svádění, pak skutečně na sobě cítím ruku Boží a pak mi situace sama ukáže moji cestu. A zatím – děkuji Bohu za to, že jsem v Jaltě, sám se svými myšlenkami, jež jsou pro mě samotného nové, překvapivé, neočekávané. V hlavě mám plno otázek, neboť musím přehodnotit veškerou svoji víru a pozemské naděje. Hospodine, pomoz mi, pouč mě! V každém případě vítám tento nový rok a jsem v zajetí nových myšlenek, nových tušení a úkolů. Sláva Hospodinovi.

14. 2. (27. 2.) 1922

Pondělí prvního týdne Velkého půstu. Hospodine, požehnej svatou Čtyřicátnici! Hle z milosti Boží jsme se dočkali Velkého půstu, dožili jsme se ho

str. 39

ve zdraví a bez pohromy. Již čtvrtou Čtyřicátnici vítám v rouchu duchovního: první a nezapomenutelná byla v Oleiz v roce 1919 v době druhých bolševiků. Další také nezapomenutelná, v Simferopolu, je nerozlučně spojena se vzpomínkami na Věru Georgijevnu, její víru a oddanost, také na Helénský chrám (pašijový týden); tehdy měla Munočka tyfus, Fed'a odjel na frontu. Třetí Čtyřicátnici jsem strávil v Oleiz s Aljošou, byla to doba velkého ohrožení, která byla zakončena milostí obdařeným pašijovým týdnem v chrámu v Gaspře. A nyní vítám čtvrtou coby vikář společně s otcem Petrem v novém chrámu v Jaltě, a provázejí ji vážné a důležité prožitky. Jsem tady pouze kolečkem, malým článkem ve službě Bohu, kterou **nevedu** ani nesestavuji já, Hospodin mě smířil, utišil a zároveň mi požehnal, nechť je jeho vůle! Chtěl bych, samozřejmě, abych mohl více, než kdykoliv jindy, mít **svůj** kout, **svoji** občinu, toho se mi tady nedostává, ale je zřejmé, že na to nyní není správný čas, že se nyní musím stát spíše bezvýznamným, abych mohl v klidu uskutečnit svoji cestu. Zásadní pocit mého nynějšího života – to je bezmoc a

vítězství hladu. Jak je těžké a zahanbující, když vnímám sám sebe jako chtivého a zbabělého sobce, který se skrývá před bušením a nářkem hladových a zavírá se ve svém koutku se svým kouskem pro sebe a rodinu. Cítím, že nejsem hoden ani mluvit o Bohu a víře, přitom musím učit druhé, sloužit bohoslužbu, a já sám, bídník, přijímám tělo i krev Hospodinovu. V těchto dnech jsem byl se svatými dary u stařeny, která umírá hladu, leží sama v chladném a vlhkém pokoji. Cítil jsem, že jsem zlomený, duchovně bezmocný, a ona stála přede mnou jak u posledního soudu. Nyní se dokonce samotná existence stává hříchem. Vždyť já bych jí přeci

str. 40

měl odevzdat svoje jídlo, vzít ji k sobě, což by znamenalo, že bych musel obětovat svoje přirozené podmínky a pohodlí své existence. Hospodin chce, abych provedl konečnou volbu: buď On nebo sobecká sebezáchova, a ve mně vítězí to druhé, a to ve všem, na každém kroku: směje se satan se svým ekonomickým materialismem, který je ve vztahu ke mně rozhodně **pravdivý**. Procházíme ohněm a špínou pokušení a vidíme sami sebe ve strašném světle, duchovní mrtvolky ještě před věčnou smrtí. Já vím, že mohu uvést řadu omluvných okolností: rodina – náš hlavní příjem vůbec není můj, ale Fed'ův, a proto nemám právo s ním nakládat. Také vím, že mi chybí živá láska ke Kristu, jehož služebníkem se odvažuji nazývat, a přitom ve skutečnosti jsem jen hanobitel, ten, který jej přibíjí na kříž. Jaké strašné, děsivé stavy nyní odhaluje zpověď – děsím se toho, neboť vím, že si budu muset znovu a znovu uvědomovat svoji bezmocnost – malověrnost, sobectví. Nyní je – *svatý čas*, to mi řekla jedna farnice, ale je to čas pro svaté a ne pro takové bezcitné a hrubé malověrce. Je třeba, abychom nyní roztáli, zavrhlí sami sebe, protože jenom živoříme. Hospodine, Ty vidíš moje srdce, pomoz mi, <nečitelné> ho a smiluj se nad námi!

26. 2. (11. 3.) 1922, narozeniny Nely, Jalta

Děkujeme Hospodinovi, že přes všechny problémy života nám Bůh umožnil v míru a radosti oslavit narozeniny mojí Neličky. Všichni jsme šťastni a zdraví, zima je za námi, začíná jaro a v duši klíčí naděje. Včera jsme vyprovodili Munočku, s D. N. odjela do Moskvy, dej jí Bůh štěstí a úspěch. S jejím odjezdem bylo spojeno

mnoho těžkostí a obav, ale všechno máme zdárně za sebou. Zítra je výroční den návratu našeho Fedi. Jak je k nám Bůh milostiv! Jak zázračně nás ochránil v této těžké době. Požehnej mým blízkým a ochraňuj je!

27. 2. (12. 3.) 1922

Výroční den návratu Fedi, zázračný, milostí obdařený, radostný den. Hospodine, sláva Tobě! Dnes (druhá neděle) jsem sloužil liturgii a doma jsme se modlili za nás za všechny, za Munočku, která odjela.

11. 3. (24. 3.) 1922

Někdy chladne srdce a ochabuje mysl. Bože, čemu jsem vystaven v této době, co všechno přijímám jako sobecký a pasivní pozorovatel!

Nacházím se mezi lidmi umírajícími hladem, a proto pokud já zůstávám na živu, tj. každý den jím a piju, dopouštím se hříchu a zločinu, cítím se jako hříšník. Zpověď mi nyní působí muka, protože to je nářek, kvílení, obžaloba. A to nejhorší, co poznávám právě nyní, jak málo víry mám v sobě, **jaký** jsem křesťan. Poznání, že nestačí vejít do chrámu, přiblížit se k prestolu a mezi tím mrtvými ústy odříkávat slova svaté modlitby, udělovat svátosti... Kdybych skutečně měl takovou víru, o jaké se mluví v evangeliu, činil bych zázraky, pomáhal bych těmto nešťastným, sytil bych je pěti bochníky (viz *Mt* 14, 17-21). Ale to bych se nejprve musel zřeknout sám sebe a těch pět bochníků, posledních, které moje rodina má,

bych musel darovat prvním potřebnému – a teprve tehdy, když v pozemském smyslu bude vykonán skutek šílenství, pak lze uskutečnit zázrak. Všechno toto utrpení a nářek, které mučí srdce až do úplného vyčerpání, to je modlitba **za zázrak**. Jenže tato modlitba, ani tato víra není, neexistuje, proto není ani zázrak.

Do duše mi sedá stín. Začíná pro mě jakási strašná a děsivá krize – přichází ze směru, odkud jsem ji nečekal, třebaže jsem měl. Snil jsem o **blaženosti** kněžství, přitom nyní musím vypít hořkou číši strádání a bezmoci, navíc otrávenou malověrností. To, co se každý den děje všude kolem, je nenapravitelné a neodpustitelné. Hospodine, nauč mě svým obhajobám. Jak mě to bolí a uráží, za člověka! Ne za Rusko, ani ne za ruský lid – před hladem jsme si všichni rovni onou zvláštní rovností – tedy za člověka. Jak poeticky to zní ve verších: *И куда печальным оком / Вкруг Церера ни глядим, / В унижении глубоко / Человека всюду зрим*, [Kamkoliv se smutkem v oku / Ceres jenom pohlédne, / ponížení v lidském rodu / všude kolem nalezne,]³ –o to strašnější a odpornější je toto ponížení

str. 43

ve skutečnosti: vši, špína, zápach, živá a mrtvá těla... Na to nelze zapomenout, to nesmíme zapomenout. Zabíjí to naši duši, navždy nás to zbavuje křídel. Pokud snad odtud vyjdeme s živým tělem, pak ale rozhodně s mrtvou duší. Zatím jsem se chystal ještě žít, zdálo se mi, že mě Hospodin volá k novým úkolům, nové službě. Do duše ale vchází smrt... Je jisté, že smrt je vždycky taková. Jenže když se celý život stává smrtí, umíráním, pak smrt působí jako jed. Se smrtí se musíme smířit, přijmout ji s vírou a nesmíme ztratit hlavu, když nám smrt ukáže svoji tvář, nicméně toto umírání je horší a odpornější než smrt. Co všechno jsem prožil během těchto týdnů a měsíců, které přinášejí jakési strašné prázdno a zároveň jsou významné, důležité – není to ale nové narození, není to agonie – je to vědomí vlastní smrtelnosti a přijetí smrti. A vůbec to nesouvisí s výše popsány mi pocity o působícím jedu – ne je to nové poznání, osvobození, růst duše. Dříve jsem **nevěřil** ve svoji smrt, věřil jsem v událost, přeměnu, která zruší moji smrt (třebaže by se udála i v okamžiku mojí fyzické smrti). Nyní jsem pochopil, skutečně, celou svou bytostí jsem pochopil, že je to blouznění a iluze, **dětská** naivita. Vůbec naše hra na eschatologii bývá příliš často zvláštním druhem intelektuálistiny, intelektuálským blouzněním a zároveň strachem, útekem před historií tím spíš, že jakékoliv blouznění k ničemu nezavazuje kromě pasivního vyčkávání. Vytvořila se hustá mlha, která chvíli tmavla a černala a chvíli přecházela do růžových tónů. A pro mě se vytvořil takový růžový obláček – sen o přeměně, který mně umožnil věřit, že

³ Жуковский, В. А.: Сочинения в трех томах, Художественная литература, 1980, том 2 - Собрание баллад, Элевзинский праздник.

neokusím smrt a budu jakoby zavolán k setkání s Hospodinem. Nyní moje **duše prohlédla**, že je to jenom bláhový sen. Proto poprvé přede mnou reálně vystoupila

str. 44

smrt, moje vlastní smrt. A myslím na ni s klidem a radostí, jako na setkání s drahými, kteří již odešli, jako na společný lidský úděl, jako na vůli Boží, která se naplní, až přijde čas. Jaká lehkost, klid a jas vstoupily do mé duše s touto myšlenkou, především lehkost. Nyní už jsem poznal sám sebe a myslím, že zpočátku jsem to vnímal jako rozčarování – pozůstatek předchozí *mania grandiosa* – nyní vidím v sobě člověka, který cosi dělá, nějak žije, není nijak výjimečný a důležitý, a jehož životní dílo bude ukončeno spolu s jeho životem. Vůbec nevylučuji možnost *události* nebo přeměny a ignorování smrti, jestliže Bůh to tak chce a žádá, ale to musí přijít jako něco nového, co tu ještě nebylo, co neznáme. To, co jsem doposud takto přijímal a vnímal, bylo jednak dětinské a zároveň i předtucha. Samozřejmě, že vůbec nechci odmítat a snižovat význam eschatologie, ale zároveň se jí nechci nechat unášet, přehlušovat hlas opravdového a poctivého života. Tato nynější lehkost mi dodává sílu k životu, dává mi možnost klidně a pokojně nést kříž své existence na venkovské farnosti bez jakýchkoliv zpráv a činit tak bez zbytečného spěchu a nutnosti někam směřovat. Strašná pokušení a zkoušky, uprostřed kterých nyní žiju, strhávají všechny masky a ničí iluze. Nutí nás pohlížet na smrt jako na **hrozný** čas odplaty a bezmoci. Avšak tento nový pocit života a smrti nepochází odtud, je to prostě výsledek duchovního dospívání a růstu, daleko je „nyní můžeš propustit“ (*Lk 2, 29*). A jak je lehké a jak je dobré cítit se

str. 45

v této souvislosti jako prostý, obyčejný člověk a radostně doufat, že na tebe čeká nové zrození, nové setkání – s Ivánkem, otcem, matkou, bratry, s těmi, kteří odešli.

Příloha 2 - Konstantinopolský deník – úryvek překladu

str. 87

9. 1. (22. 1.) 1923

Včera jsem poprvé měl to štěstí a navštívil jsem chrám Hagia Sofia. Milostí Boží mi bylo dáno, že nezemřu, aniž bych uviděl chrám Hagia Sofia, a já jsem vděčný Bohu za jeho přízeň. Okusil jsem takovou nebeskou blaženost, že se v ní rozplynuly, třebaže jen na okamžik, veškeré moje bolesti a těžkosti, minulé i budoucí, a staly se bezvýznamnými. Mé duši se zjevilo cosi absolutního, nepopíratelného a očividného. Ze všech podivuhodných chrámů, které jsem doposud poznal, a z nichž na mě nejkouzelnější dojem udělal chrám sv. Marka a Notre Dame, nicméně z nich všech je Hagia Sofia absolutním **chrámem, der Dom**, chrám ekumenický. Je to slovy nepopsatelná lehkost, čistota, jednoduchost, podivuhodná harmonie, ve které mizí veškerá tíha – tíha klenby a zdí, je to moře světla přicházejícího shora a ovládajícího tento uzavřený a svobodný prostor („Rozhlédni se kolem a viz: Tito všichni se shromáždí a přijdou k tobě“ Iz 49,18), je to půvab sloupů a krása jejich mramorové krajky, je to království – nejedná se o rozkoš, ale království zlatých zdí a divukrásných ornamentů, které fascinuje, dojíká, připoutává, přesvědčuje... Mizí omezenost a tíha maličkého a strádajícího „já“, ono jakoby ani není, duše se uzdravuje tím, jak se rozpouští, taje v těchto klenbách a splývá s nimi. Stávám se

str. 88

součástí všehomíra: jsem jím a on je ve mně. A tento pocit tání ledové kry v srdci, ztráty vlastní tíhy, pocit okřídlenosti, letu v modři nebes, to všechno mi dává nejen pocit štěstí a radosti, ale především blaženosti – jakéhosi definitivního poznání, všeho ve všem a všeho v sobě, veškerého veškerenstva, všehomíra v jeho jednotě. To je, skutečně, **Sofie**, aktuální jednota světa v Logu, vnitřní spojení všeho se vším, je to svět božských idejí, κόσμος νοητός [poznatelný svět]. To je Platón, pokřtěný helénskou genialitou Byzance, je to jeho svět a nadpozemský svět, kde se duše setkávají s idejemi. Pohanská Platónova Sofie sama sebe vidí a nachází v křesťanské Sofii, moudrosti Boží. Vskutku, chrám Hagia Sofia je uměleckým, názorným svědectvím a důkazem, zjevení sv. Sofie, sofijnosti světa a Sofie jako všehomíra. Není ani nebem, ani zemí, je nebeskou klenbou. Není to ani Bůh, ani člověk, je to

samotné božství, božský pokrov⁴ nad světem. Pocity našich předků byly správné, říkali, že nevědí, kde se ocitli, zda na zemi nebo v nebi. Ve skutečnosti nebyli ani v nebi, ani na zemi, ale **mezi nimi**, ve sv. Sofii: toto μεταξύ [střední člen] byla filosofická prozřetelnost Platóna. Hagia Sofia je posledním a mlčenlivým projevem řeckého génia o sv. Sofii, je odkazem pro další století, jehož podstatu si neuvědomovala a ani bohoslovecky nemohla vyslovit samotná zanikající Byzanc, ale zároveň žila v jejich duších jako nejvyšší zjevení, které se zrodilo v helénském

str. 89

období a zjevilo se v křesťanství. A právě zde, v Sofii, pro Sofii, ve spojení s ní a kvůli Sofii zazněla božská, sofijská symfonie pravoslavné bohoslužby...

A tak tady s novou silou, přesvědčivostí a očividností znovu chápeme plný smysl slov filosofa svatého Justina, že Sokrates a Platón byli prvními křesťany již před Kristem, neboť Platón byl prorokem Sofie již v pohanských dobách. Zatím jsem nikdy neslyšel a nepřemýšlel o tom, že chrám Hagia Sofia je nadpozemským světem platónských idejí ztělesněných v kameni, jež povstaly nad chaosem nebytí a zvítězily nad ním, je aktuální **vše**, vše jako celek, úplnost sama. Právě zde je zjevena a ukázána všemu světu. Ó, Bože, jak svatý a podivuhodný, jak nedoceněný je tento důkaz...

Vstupuješ... A ze všech stran, shora i zdola, do duše proniká pocit prostoru a svobody, nekonečna a zároveň i ohraničenosti, není to zápas konečného – πέρας [hranice, mez] – s nekonečným – άπειρον [počátek, nekonečno, neomezeno], ale je to jasný a radostný soulad – tajemství sv. Sofie... Zastavíš se před kupolí: ona je vpředu. Ve zdech zní ticho, to zpívá zlato, zastíněné podivnými vznešenými ornamenty. Jakkak by se mohly stěny tohoto chrámu třpytit něčím jiným než zlatem, nehynoucím, nerezavějícím kovem? Čím jiným než zlatem a drahými kameny by měly být vyzdobeny příbytky nebeského Jeruzaléma, jenž sestoupil na zem? Nemůže tomu být jinak a tento chrám je toho důkazem. Před očima, vlevo i vpravo, se otevírá sloupoví, vpředu je oltář, klenba nad hlavou přímo zve k sobě, pod svá křídla, abychom mohli znovu a znovu pocítit její nebeskost. Jakmile vstoupíš a

⁴ Pokrov – velké vélu, kterým se překrývá diskos a kalich (pozn. překl.).

ocitneš se pod kupolí, přímo uprostřed, očaruje tě, obejmeme tvoji duši a vstoupí do ní... Zakláníš hlavu co nejvíce, jak jen to jde, abys ji mohl přijmout celou svou hrudí, napít se jí a roztát v ní, duše se pak utápí v její nekonečnosti. Ztrácíš pocit tíže, vlastní tělesnosti a na okamžik se vznášíš, letíš, letíš jako pták. Pokud znovu skloníš hlavu, v ohromení hledíš na chrám, který se zde tyčí jako oltář, hledíš na postranní sloupoví, galerii pro zpěváky s mramorovou krajkou a neutichající zpěv zlatých stěn a opět se vznášíš směrem ke klenbě... Ó, jak dobře znám tento pocit, neboť nejednou jsem během svého života prožíval blaženost extáze při pohledu na umělecké dílo inspirované samotným Hospodínem, a pokaždé to bylo jiné, neopakovatelné – vždy to bylo blaženství, ale pokaždé jiné, jedinečné. A právě na tomto místě – poznamenan **otroctvím**, kdy jsem byl vydán těm nejhorším a nejničivějším žvlům světa, tady v chrámu Hagia Sofía jsem našel svobodu, letěl jsem k blankytu. Kráčím směrem k bývalému oltáři, který osiřel a je zbaven svého trůnu. V myšlenkách se mimoděk vracím do minulosti: jakpak asi vypadal tehdy, když i nyní je tento zpusošený chrám tak podivuhodný...? Jakpak to mohlo vypadat, když vstoupil car a patriarcha s celou suitou a klérem v zlatých rouchách a ve svatozáři zlata nebeského Jeruzaléma vykonávali bohoslužby, chrám byl naplněn modlícími se a oltář zářil světlem a byl zahalen vůní kadidla? Tehdy byl chrám naplněn živou Sofií a nebyl jen jejím mrtvým tělem! Jaký záměr sledovala služba Bohu v tomto chrámu... Nebylo na zemi podobné bohoslužby, pokud se týká její sofijní krásy. A nyní... Nyní je to také Boží stánek, ale nenáleží křesťanskému Bohu, svatyně byla

Ježíši odebrána a odevzdána lživým prorokům. Nicméně i nyní se zde modlí k Bohu a modlí se důstojně, možná dokonce důstojněji, než by se modlili ti, komu by dnes mohl tento chrám patřit ... Bůh přesunul svoje světlo a ponechal tento chrám cizímu národu. Věřící se modlili. Svým způsobem byla jejich modlitba překrásná, bohulibá a tak důstojná! Jak vznešené a přesné byly jejich pohyby, klanění a zdvihání, jak vznešeně zněly nápěvy východních modliteb. Když získali tento chrám, poarabstili ho, dali mu svou tvář a duši. Oni si jistě nevšimli pravosti chrámu, neznají sv. Sofii, proměnili tedy ji a její chrám v sultánskou mešitu, avšak ukázalo se, že jsou zbožnými „strážci“. A jejich modlitby a zbožnost působí na duši okouzlujícím a

smiřujícím dojmem: „Z úst nemluvnátek a kojenců připravil sis chválu“ (Mt 21,16). Oni jsou oněmi „nemluvnaty a kojenci“. Chrám byl odebrán těm, kteří ho nebyli hodni, a byl svěřen strážcům. A mimoděk člověka napadá, že jsou zřejmě tohoto chrámu hodni víc než my, kteří jsme se ještě nedávno tak bouřlivě chystali „vztyčit kříž nad chrámem Hagia Sofia“, abychom se tady mohli rozpínat se svým nevkusem a zotročováním... Avšak Sofie to nedopustila, odmítla nevítané hosty, zůstala v rukou svých současných dětí... Nechť to tak i zůstane...

Hagia Sofia je chrámem ekumenickým a absolutním, patří *ekumenické církvi* a ekumenickému lidstvu, pro křesťanský svět má význam podobný *jeruzalémskému chrámu*. Ten se vztahuje ke Starému zákonu, k počátku dějin, a musel své místo ustoupit *chrámu novozákonnímu*, který náleží ekumenické budoucnosti Církve, a tak protože se ekumenická Církev nemůže pochlubit svou silou a slávou – v současné době církevního rozkolu a po Fotiovi – byl tento chrám odebrán křesťanům a

str. 92

darován strážcům. Znovu: jak jsme zaslepení a dětinští, když jsme ve své povýšenosti mohli považovat sebe, Rusko s Mikulášem II., Rasputinem, Posvátným Synodem, Plevem a Pobědonosecevem za povolané a připravené k tomu, abychom vztyčili kříž nad chrámem Hagia Sofia. Jak se povídá, v Petrohradě už nachystali kříž, z jakéhosi farního kostela, kříž na chrám... S bagančaty od krve chceme vstoupit do chrámu Sofie, nastolit vlastní řád, křikem synodu se pokoušíme podrobit si a přesvědčit tyto stěny. Avšak tyto lidské činy rozhněvaly Hospodina, a proto se nám vysmál... Správné jsou cesty Tvé, Hospodine! Buď je chrám Hagia Sofia pouhou pamětihodností, architektonickým památkem, muzejní cenností, – ale to je nepřijatelné... i pro ni samotnou: nechť to posoudí a podá svědectví ten, kdo má oči a vidí a uši má a slyší, – tady se vznáší Duch Boží, je slyšet hlas Boží, příkaz Boží, nesporný slib, **Sofie žije** věčným, božským životem, Sofie je ohromující skutečností křesťanského vědomí v jakékoliv době. Anebo je Sofie vsutku symbolem, proroctvím, znamením. Starověrci věří moudrému proroctví, podle něhož bude Sofie obnovena v okamžiku, kdy přijde konec světa. Pokud zbavíme tuto myšlenku eschatologického strachu, který ji přibarvuje, pak to znamená, že Sofie se stane skutečností jen v úplném křesťanství, tj. na konci světa a dějin, kdy bude zjeven jejich poslední a zralý plod, a kdy přijde *bílý car*, pak právě jemu, a ne

politickému *všeslovanskému carovi*, se otevřou brány Cařihradu a on vztyčí kříž nad Hagia Sofia, která nebude vysvěcena rasputinovským prominentem, ale světovým patriarchou, papežem z Říma. Historie zatím zdaleka není u konce... Pořád se ještě nacházíme ve *středověku* ve smyslu barbarství, avšak blížíme se k novému středověku ve smyslu inspirace dějin. Třebaže před sebou už vidíme a cítíme jejich konec, chápeme, k čemu směřují, vnitřně však dějiny nekončí, kráčí svou cestou, pryč je tma a strach, které přinesla těžká historická zkouška, poslouvejte hlas sv. Sofie a její proroctví. Ona není jen minulostí, ale i budoucností, je hlasem uplynulých staletí a jejich proroctvím, vnitřně bude historie zakončena v Cařihradě, a pak bude možné bez jakéhokoliv strachu a únavy mluvit o *epilogu dějin*, Solovjov o tom mluvil příliš brzy... Světové dějiny pokračují a neskončí, dokud svět nespátří křesťanskou sv. Sofii, dokud nenastane, byť jen na krátký okamžik, její historické vítězství, a právě o to mně řekly letité stěny chrámu Hagia Sofia.

Samozřejmě, uražené *pravoslavné* vědomí hledá dobu největšího rozkvětu chrámu Hagia Sofia v její minulosti, kdy sídlil pravoslavný car a patriarcha v Cařihradu. Ale to zcela nepochybně není správné: bylo to období **Byzance**,

konkrétní, lokální a ve vztahu k ostatnímu světu násilně tyranské, právě tak jako ve vztahu k místní církvi, jež sama sebe prohlásila za ekumenickou. Ale sv. Sofie, třebaže byla výtvořem Byzance, přesněji celého helénismu, ona ale převyšuje všechno byzantské, je jeho protikladem. Proč právě v Byzanci bylo možné vystavět tento chrám? Jak je možné, že byl vystavěn právě za panovníka Justiniána, který také v sobě odráží byzantské rysy? Je to – záhada, ne, je to – tajemství. Nebo to znamená, což je obvyklejší myšlenka, že Sofie je adekvátním obrazem Byzance. Pak by ale musela spolu s ní zahynout, jenže ona žije, právě tak jako žije Platón, třebaže helénské období již je dávno pryč? A může snad Byzanc, toto ohnisko církevních rozbujů a násilí na církvi a zároveň i povýšenectví místní církve, může toto patřit ke znakům důstojné Sofie? Samozřejmě, jedině génus helénství, existující v Byzanci, mohl stát u zrodu bohosloví ekumenických chrámů a vytvoření Hagia Sofia. Mimo helénskou oblast to nebylo možné nikde – vůbec nejméně v Římě, jež neznal a nechápal sebe, svoji vlastní podstatu. V tom je nezvratný důkaz **svébytnosti**

východní církve, kterou převzalo Rusko od Byzance, a kterou nemůže a nesmí ztratit ani pod vedením ekumenického velekněze, – nepochopení a přehlížení této pravdy dospělo až k rozdělení církví, které zatím trvá, a návratem k této pravdě – pouze a jedině tak – může být rozdělení překonáno (jakékoliv jiné snahy budou mít stejný osud, jaký měly až doposud). To je důkaz sv. Sofie. Myšlenkami se mimoděk přenáším do našich ruských, domácích, rodinných chrámů, tak plných tepla, tak útulných. I nad těmito chrámy je kupole, je to kupole domácí církve, nebesa v kleci, v domě... Tato kupole není nebeskou klenbou nad celým vesmírem, o níž hovoří

str. 95

sv. Sofie, je to její *prius* [přednější, dřívější], který je jejím předchůdcem a historickým předpokladem. Je to původní soukromí prvních křesťanů, katakomby, klášter, domácí církve, avšak ještě to není celosvětová historie, není to *lidstvo* Vladimíra Solovjova, avšak sv. Sofie je tímto *lidstvem*.

Pomalou přecházíš z místa na místo, z jednoho bodu do druhého, nebeská klenba se tak před tebou otevírá stále v nových odstínech a po každé z jiného úhlu pohledu. Čas se zastavil, mezitím nás však volají, musíme jít. Muslimové pokračují v modlitbě, klekají si a klanějí se na posvátném místě, nyní opuštěném, v bývalé svatyni... Jaká vznešenost a velkolepost je v jejich tvářích, jak ladné jsou jejich pohyby... Ne, nepřišel zatím správný čas na osvobození chrámu a vztyčení kříže nad Hagia Sofia. Dokud se budou strhávat kříže z ruských chrámů, necht' se zde modlí zbožní strážci, kteří svými štíty a modlitbami zakryli naše svaté obrazy. Pane, jak jen jsou dějiny tajuplné...

Ruští slavjanofilové vytrvale vztahovali proroctví o Byzanci k všeslovanskému, ruskému, pravoslavnému carovi (Tjutčev). To však není pro Sofii dostačující. Čím je Rusko pro vesmír? – provincií. Slovanstvo? – etnografickou skupinou. Zatímco Hagia Sofia je všenárodní a nadnárodní, nevztahuje se k žádnému území ani národu, je ekumenickým chrámem, jenž zve a volá všechny národy pod svou klenbu. Přitom

z ní chtějí udělat místní, národní, farní kostel, z této světové katedrály... Zároveň carské odkazy jsou odevzdány Východu, východní církvi, Byzanci a Rusku. Jelikož chrám Hagia Sofia byl postaven před velkým církevním rozkolem, bude křesťanskému světu navrácen teprve tehdy, až toto rozdělení skončí: proč nedokázali slavjanofilové pochopit, že Sofiin chrám nemůže být farním kostelem. Z jediné, jednotné církve vzejde jeden *bílý car*, avšak tento vládce je historickým úkolem a vidinou Východu, která se doposud nevyplnila, pod troskami carství se rozpadla i církev, po druhém Římu se hroutí i třetí, avšak procitá **nový** Řím, který ve společném starém Římě získal svoje barmy⁵, a Moskva – to je pouze průchozí bod na cestě...

10. 1. (23. 1.) 1923

Opět je tu zkouška mojí vůle: mladá žena, katolička, která však nepoznala katolickou víru, neboť žila pouze ve společenství Rusů, chce přestoupit k pravoslaví – vyzpovídat se a přijmout svátost oltářní. Opět stojím před stejným problémem jako před rokem, když k pravoslaví přestupovala E. K. Rakitinová. Vzpomenu-li si na svoje tehdejší rozpoložení, pak nyní vidím, jak daleko jsem se posunul směrem ke katolictví. Ptám se sám sebe: nelžu snad já sám Bohu, když jí umožňuji přestup k pravoslavné víře, neboť to ve svém důsledku představuje zřeknutí se vyšší církevní moci, kterou já sám tajně uznávám? Samozřejmě, ona nechápe a nerozumí tomu, co dělá, pro ni přestoupení k jiné víře bude proměna, připojí se k *tajinám*, ale já pocit'uji

stále zřetelněji svoji paralýzu. Jak by to bylo lehké, jasné a radostné, kdybych mohl upřímně vyvracet herezi katolictví a připojit se k jediné pravé církvi. Sám jsem si přitom nyní vědom toho, že ji odvádím od úplnosti víry špatným směrem, do pouhé provinciálnosti. Padám pod tíhou bezmoci... co se mnou bude, jestliže život mi bude do cesty přivádět problémy tohoto typu, pokaždé v nové, těžší a složitější podobě? Hospodine, poskytni mi pomoc, ukaž mi, pouč mě... Já nevím, neumím...

⁵ Carský plášť přes ramena, zdobený drahými kameny (*pozn. překl.*).

V den Zjevení Páně přišla na toto téma řeč u arcibiskupa Anastázije: on se, samozřejmě, vylekal, třebaže jsem mluvil pouze o tom, jak žádoucí by bylo sjednocení církví a vůbec ne o dogmatech... Okolo mě, v církevních kruzích, mezi duchovními i *vesničany* zůstává vše neměnné, zkostnatělé, oni nic neprožili, neprocítili. Ale mnohem horší je, že totéž se děje i v katolických kruzích, také zde místní, lokální záležitosti zastiňují otázky ekumenické, existuje tu pokrytecký fanatismus, v Konstantinopolu se vytvořila obtížná atmosféra. A já cítím, že buším na kamennou stěnu lhostejnosti, nepochopení a ztřeštěnosti (metropolita Antonij). Zároveň jsem mezi nimi považován za autoritu, starají se o mě, pečují, a já... nosím v srdci zradu: jak mě budou hanět, jak budou zarmoucení, až se všechno vyradí... Já sám nemám klid ani během bohoslužby. Chodí ke mně otec Gleb Věrchovskij, katolík. Na jednu stranu mu nevěřím, instinktivně se před ním uzavírám, straním se ho, jako bych se vyhýbal zmiji, neboť cítím jakousi lež, postranní úmysl, úskočnost,

str. 98

jezovitsví má v sobě, ale zároveň, pokud se týká náboženského uvědomění, jsem s ním, mám k němu blíže než ke všem našim (kromě příliš vzdáleného a pro mě – bohužel! – nyní němého otce Pavla). Poslouchám tedy jeho řeči, vyptávám se ho s tajenou účastí. Určitě on sám nemá nejmenší tušení, jak moc mám k němu blízko, třebaže je zcela jistě překvapen mojí proměnou (a popisuje ji určitě, komu může), která ve mně proběhla od roku 1917, kdy jsme se viděli naposledy. Ve skutečnosti smýšlíme stejně, ale bojím se, jestli také on není osamocený a slabý ve své církvi tak, jako já ve své. Oba jsme vyšinuti, on ke katolictví, na které obrací jiné (bohužel! on může to, co já už nyní nemohu!), já zase směrem ke schizmatu, které už vlastně nesdílím. My oba – jsme monstra, typická pro svoji dobu.

Slyšel jsem v poslední době různé řeči o tom, co se děje na synodu v Sremských Karlovcích⁶, o jeho atmosféře: dokonce ani já jsem si nemyslel, že je to tak těžké, tak strašné, tak beznadějně. Tam se dokonce ani nezajímali o věci náboženské –

⁶ V srbských Sremských Karlovcích bylo sídlo autokefální sjednocené pravoslavné církve Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, na kterou se obrátilo jediné vedení Československé obce pravoslavné, aby si zajistilo patronát pro potřebné samostatné fungování národní církve, a jednak do Karlovců sezvali synod někteří pravoslavní kněží, kteří emigrovali z Ruska, a vytvořili Ruskou pravoslavnou církev v zahraničí v čele s metropolitou Antonijem (Chrapovickým). Na druhé straně Posvátný synod Ruské pravoslavné církve v čele s patriarchou Tichonem pověřil správou ruských farností v západní Evropě arcibiskupa Jevlogije (*pozn. překl.*).

metropolita Antonij se zjevným cynismem prohlásil: „Kdo se nyní zajímá o náboženství: dva biskupové, čtyři kněží, šest vesničanů, <nečitelné>, slouží levé

str. 99

nebo pravé straně“, všechno pohltilo politikaření, hledají nového statkáře, aby se mohli vrátit ke starým pořádkům... A to všechno v takovéto době, „pohleďte na pole, že již zbělela ke žni“ (*Jan 4,35*). Jediné místo ruské církve v úplné svobodě a oni neřešili nic jiného než obyčejné a banální misionářské rezoluce. Navíc i tento synod byl odmítnut patriarchou a přišel zmatek. V Rusku církev umírá pod sovětským útlakem, a tady kvůli vnitřní slabosti a nemohoucnosti. Je pak vůbec myslitelné a možné bránit se katolické propagandě? Je to totéž jako srovnávat křižník s veslicí. Není proč a před čím se chránit tím zbožným gestem o síle Boží, abychom své nemohoucí činy omluvili za jejich slabost a lhostejnost... Bože, ukaž mi cestu, pouč mě!

11. 1. (24. 1.) 1923

Obdržel jsem dopisy: píše mi z Bělehradu, Prahy a Sofie, všichni totéž: jak žádoucí je můj příjezd pro blaho církve, jaké naděje do mě vkládají... Kdyby tak věděli, jaké myšlenky jsou v mé duši... Nu což? buď jsem lhář, který lže všem a o všem, nebo mě ve skutečnosti posílá Bůh kvůli vážnému a důležitému úkolu, kvůli kterému mě také zachránil z jámy lvové. Tady už je pravoslavní něčím jiným, než bylo, a do určité míry je tomu tak i v Rusku: není to společná a nezbytná základní součást života, jakási samozřejmost, vnitřní i vnější, ale pro všechny tady představuje příslušnost ke komunitě vyhnanců, národní církev: kromě katolictví jsou zde už jenom národní církve. Pravoslavní se stává zcela nově drahým a aktuálním, ale zároveň je tím také zdiskreditováno, sníženo na úroveň etnografie. Etnografické jsou zde, očividně, i ostatní místní pravoslavní církve, které se k sobě navzájem chovají

str. 100

zcela bez zájmu, někdy až nepřátelsky. Dochází tady k aktuálnímu přehodnocení pravoslavní jako **ruské** víry – ne v Rusku, jako veliké, nedozírné, prakticky nekonečné, ale je to ruská víra v rozptýlení, ve vyhnanství. Pouze jedna národní víra

byla ve stejné době společná, celosvětová pro rozehnaný národ, to byl ale národ vyvolený, a ten také obdržel všechny sliby. Také jeho vyhnání bylo zvláštní, stejně tak jako jeho nezničitelnost. Nicméně toto ponížení pravoslaví na úroveň národní víry je nyní pocíťováno jako urážka a potupa: jako nějací Koptové, Arméni, Karaimové... S takovým ponížením se nemůže smířit ani ruské srdce, ani ruské náboženské vědomí. Musí snad Ruská církev dojít k vlastnímu mesiášství, tak jako ruský národ, nebo už jenom dožívá a vyhasíná, protože živořit na úrovni národní a etnografické existence prostě nemůže. Pocit světovosti musí být uspokojen. To je také důvod, proč mě už dopředu rozčilují ti Češi, kteří se obrátili k pravoslaví a žádají o povolení pro autokefální církev – jsou to nacionalisté a maloměšťáci, kteří prodali svoji víru za mísu čočovice – církevního nacionalismu, stejný pocit vyvolávají všechny ty mikroskopické národní církve s jejich megalomanií namísto ekumenismu. Pravoslaví je zcela nepochybně integrální součástí ruské národnosti, tady a zde snad mnohem více než kdekoliv a kdykoliv jindy, a zároveň s tím ruská duše rozhodně není schopna mělkého nacionalismu: na to je až příliš rozmazlená a zaujatá velikostí vlastní historie, velkolepostí svého nacionálně-historického procesu, který byl prakticky ze stejného důvodu chápán jako světový, je také příliš nesoudržná, neuspořádaná a příliš bohatá. Rus pro svoje národní sebeurčení potřebuje pocit světovosti – je to axiom, bez kterého se rychle vytrácí vkus

str. 101

církevnosti, tedy poddá se té nejzákladnější, vnitřní denacionalizaci (a mohu říci: lépe tak, než padnout na úroveň etnografického pravoslaví českého, nebo dokonce řeckého typu). A tak naprosto abstraktně uvažuji: to, co napomáhá vzestupu katolictví v ruské víře, v ruském pravoslaví, to napomáhá i duchovní ochraně ruské národnosti. Takovým se v určitém slova smyslu jeví opětovné spojení s katolictvím, nadnárodním a všenárodním. Vzniká v této souvislosti otázka: neohrožuje-li katolictví ruskou národnost, tak jako ji doposud nepochybně ohrožovala jistá forma polské či germánské nadřazenosti? Pravdu měl určitě také sv. Alexandr Něvský a sv. Hermogen, když jako patrioti odmítali snahy *polské rozpínavosti a livonského řádu*. Ale co když spojení s katolicismem napomáhá integraci ruského ducha, zachování ruského národa, v krajní míře alespoň v zahraničí? Samozřejmě, z úhlu pohledu víry je lživá už samotná otázka, právě tak jako jakýkoliv náboženský utilitarismus, avšak v rovině kulturní, historické, tak říkajíc druhořadé, je zcela na místě. Je nesporné, že

tato unie by znamenala vnitřní nátlak katolictví na pravoslaví, neboť svojí kulturností a vnitřní i vnější silou jej převyšuje. Tento nátlak tady vlastně podloudným způsobem existoval odpradáвна a konkuruje mu také nátlak protestantství (arcibiskup Anastázij, sám tak nesmiřitelný vůči katolíkům, přitom dovoluje studium sympatizantům a dokonce klerikům na amerických náboženských institutech). Konec konců naše bohosloví bude muset znovu usednout do školních

str. 102

lavic, dokonce je to nutné a zároveň v tom nevidím problém: věřím v hloubku, bohatství i nadání ruské povahy, vždycky se jí ale nedostávalo vzdělání, řádu, toho, co chtěl Petr Veliký, potřebujeme v naší víře velkého Petra, tedy prostě Petra, nástupce Kristova. Ruská duše však potřebuje oporu, žulové sloupy: ona se zmítá a rozměšňuje. Jednoduše řečeno, spojení církví, unie s Římem je nyní otázkou **patriotismu**, je to nutnost, aby se Rusko mohlo zbavit chaosu, aby bylo spaseno. A tady opět vzniká zásadní a osudová otázka: utlačuje katolictví národní svébytnost, anebo ji chrání? Je ovšem nutné rozlišovat možné komplikace v samotném katolictví: Polsko, zcela jistě využívalo katolictví ke svým vlastním cílům, a tak katolictví Polska a katolizace Ruska skrze Polsko představovalo a představuje popošťování Ruska, pravoslaví je bariérou polské nadvlády. Podobným způsobem je nutně denacionalizován každý jednotlivý Rus, který přestoupí („je sveden“) ke katolictví, neboť je zbaven svého národně-církevního prostředí. Avšak unie v Haliči, tedy katolictví – východní obřad, určitě ochránila Malorusy před Polskem. A tak tedy, problém je především v tom, zda je ona připojující se náboženská obec dostatečně velká, aby mohla vést svůj vlastní národně-kulturní život? Odtud tedy plyne, že velké, masové, skupinové připojení není provázeno nebezpečím denacionalizace, naopak může se touto cestou před ní ochránit. Odtud tedy můžeme vyvodit, že unie s Římem, v této žalostné situaci církve v Rusku a při rozptýlení ruské emigrace, je v podstatě vlasteneckým aktem sebezáchrany, ochrany obřadu

str. 103

před bezvládím a rozvratem, a také ochrany církve před konečným rozptýlením, anarchií, autokefalizací...

Říkají ale také, že duch katolictví má tak zhoubný vliv a je tak cizí, že rozloží a otráví jádro našeho národního ducha. *That is the question* – dvakrát měř, jednou řež. Já to tak nevidím, možná jsem zaslepený.

14. 1. (27. 1.) 1923

Dnešek je požehnaným dnem – 25 let trvá naše manželství, slavíme stříbrnou svatbu! Nedostává se mi slov díky před milostí Boží! Bylo snad nějaké Boží požehnání v mém životě účinnější a zjevnější, než právě to, kdy mi Bůh dal anděla strážného, životní družku, které jsem nikdy nebyl hoden a která mi byla vždy věrnou oporou? Tyto sňatky jsou zcela jistě uzavírány na nebesích, protože samotné naše setkání bylo zázrakem – oba jsme z různých stran světa – já z Livny, ona z Krymu. Když si vzpomenu na ten blažený večer před 25 lety v milém a rodném Oleiz, pak vidím, jak jsme byli tehdy hloupí a naivní, jak dlouhá životní cesta byla tehdy před námi. Na té cestě byl také Ivánek, vysvěcení na kněze, radost i žal. A také nyní, ve vyhnanství jsme spolu, Hospodin ochraňuje její čistou duši a život. Není s námi náš Fed'a a také další naši blízcí jsou daleko, někteří už nejsou mezi živými. Vzduch, světlo i slunce – to je pro mě v životě moje Nelička. Hospodine, děkuji ti, ochraňuj nás i dny našeho života. Sám tomu rozumím tak, že by se celý můj život odehrál

str. 104

docela jinak, kdybychom se tehdy nesetkali. Chyběla by mi moje opora, štěstí, čistota, ponořil bych se do bezcharakterní chandry, a možná bych se upil k smrti. Před námi stojí těžký a námi zatím nevyřešený životní úkol: výchova dětí, ve které jsme zatím příliš neobstáli v této těžké době. Ostatně, já jsem se dopustil hříchu, když jsem souhlasil s odjezdem do Oleiz, a díky tomu jsem osvobodil svoji rodinu a sebe, ale mohl jsem se snad zachovat jinak? A nyní nehledě na starosti, na to, že naše vášně již dávno díky milosti Boží uhasly, jsme oba stále v duši mladí a jdeme vstříc novým, možná posledním pokušením, – přede mnou je strašná a tragická otázka týkající se posledního církevního sebeurčení – pro Nelu je úkolem být se mnou, krotit mě (zároveň však nepotlačovat). Když se ohlédnu za těmi dvaceti pěti lety našeho života, pak se jeví jako postupné prosvětlování a snímání klapek z očí... První roky – 1898-1900, zahraničí a opojení štěstím, zároveň hrozba hrozných nemocí

(tuberkulóza), 1901-1906 – šťastné roky v Kyjevě, narození dvou synů, avšak počínající revoluční zlom v našem životě. Roky 1906-1909, konečně jsem se vrátil k církevnímu životu v Moskvě, přechodně do roku 1909, když zaburácel v nebi hrom: smrt našeho Ivánka, a s ní obrat celého života... Mládí, které neznalo hoře, skončilo, cosi se nenávratně zlomilo, srdce bylo zraněno, zdálo se, že navždy a nenahraditelně, avšak zároveň se v něm narodil nový život, který uzrál v cestu ke kněžství. Tak to šlo až do války a revoluce, která nakonec pomohla mému vysvěcení. Následoval bolševismus a zkoušky: ztráta Fedi, zbídačení, nebezpečí, život na farnosti a vyhnanství – řada úrovní, přes které nás vede Hospodin, abychom pochopili jeho vůli... Kéž by mi Hospodin dal sílu a moudrost k výchově dětí a ukázal mně pravou církevní cestu!...

Příloha 3 – Seznam zkratk nakladatelství Refugium

BIBLICKÉ ZKRATKY

Knihy Starého zákona

Gn	1. kniha Mojžíšova
Ex	2. kniha Mojžíšova
Lv	3. kniha Mojžíšova
Nm	4. kniha Mojžíšova
Dt	5. kniha Mojžíšova
Joz	Knihy Jozue
Sd	Knihy Soudců
Rt	Knihy Rút
1 Sam	1. kniha Samuelova
2 Sam	2. kniha Samuelova
1 Král	1. kniha Královská
2 Král	2. kniha Královská
1 Kron	1. kniha Kronik
2 Kron	2. kniha Kronik
Ezd	Knihy Ezdrášova
Neh	Knihy Nehemiášova
Tob	Knihy Tobiáš
Jdt	Knihy Judit
Est	Knihy Ester
1 Mak	1. kniha Makabejská
2 Mak	2. kniha Makabejská
Job	Knihy Job
Ž	Knihy Žalmů
Př	Knihy Přísloví
Kaz	Knihy Kazatel
Pís	Píseň písni
Mdr	Knihy Moudrosti
Sir	Knihy Sirachovcova
Iz	Knihy proroka Izaiáše

Jer	Kniha proroka Jeremiáše
Pláč	Kniha Žalozpěvů
Bar	Kniha proroka Barucha
Ez	Kniha proroka Ezechiela
Dan	Kniha proroka Daniela
Oz	Kniha proroka Ozeáše
Jl	Kniha proroka Joela
Am	Kniha proroka Amosa
Abd	Kniha proroka Abdiáše
Jon	Kniha proroka Jonáše
Mich	Kniha proroka Micheáše
Nah	Kniha proroka Nahuma
Hab	Kniha proroka Habakuka
Sof	Kniha proroka Sofoniáše
Ag	Kniha proroka Aggea
Zach	Kniha proroka Zachariáše
Mal	Kniha proroka Malachiáše

Knihy Nového zákona

Mt	Evangelium podle Matouše
Mk	Evangelium podle Marka
Lk	Evangelium podle Lukáše
Jan	Evangelium podle Jana
Sk	Skutky apoštolů
Řím	List svatého apoštola Pavla Římanům
1 Kor	1. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
2 Kor	2. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
Gal	List svatého apoštola Pavla Galat'anům
Ef	List svatého apoštola Pavla Efesanům
Flp	List svatého apoštola Pavla Filipanům
Kol	List svatého apoštola Pavla Kolosanům
1 Sol	1. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
2 Sol	2. list svatého apoštola Pavla Soluňanům

1 Tim	1. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
2 Tim	2. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
Tit	List svatého apoštola Pavla Titovi
Flm	List svatého apoštola Pavla Filemonovi
Žid	List Židům
Jak	List svatého apoštola Jakuba
1 Petr	1. list svatého apoštola Petra
2 Petr	2. list svatého apoštola Petra
1 Jan	1. list svatého apoštola Jana
2 Jan	2. list svatého apoštola Jana
3 Jan	3. list svatého apoštola Jana
Jud	List svatého apoštola Judy
Zj	Kniha Zjevení svatého apoštola Jana

**Пříloha 4 – БУЛГАКОВ, С. Автографические заметки, дневники, статьи
úryvky z deníků v jazyce originálu**

Я встречаю свое 50-летие влaskanннй Господом Богом: вокруг вся семья моя, все пока (надеюсь) живы и здоровы, что самое главное, а все прочее приложится. Далеко от меня друзья мои, но имею надежду на скорое свидание и с ними — Слава Господу.

27 июня 1921 г. Вчера поминали Ивашечку³ в его церкви. Время и испытания сделали свое: к чему себя обманывать, прошлое умерло, не возвратно, конечно, но уже невозвратно для здешней жизни. Теперь сознание, что Господь взял его от скорбей земли, совершенно уничтожает скорбь, поблекли и воспоминания. Остался только чистый молитвенный образ небесного ангела, нам помогающего. Жизнь наша становится все труднее и суровой. Надежды на Москву блекнут, как это выяснилось из рассказов приехавшей Маруси, всюду тяжело (?). Нас спасти может только чудо милости Божьей. Да будет воля Твоя!

6 августа 1921 г. Преображение Господне. Сегодня я, по воле Божией, отлучен от богослужения (опять вследствие нарывов на ногах). Первый раз за свое священство со мною это случилось, и притом в **такой** праздник, в **мой** праздник, ибо в безумии своем чаю раньше смерти видеть Царствие Божие, пришедшее в силе, раньше смерти пережить... преображение. Разумеется, устрашающий пример А. Н. Шмиат,⁴ которая была уверена в своем преображении и — просто умерла. Но относительно ее все так таинственно.

За это время решилась, очевидно, моя судьба на ближайшую зиму. Я нахожусь в полной безысходности. Москва все больше уходит из поля зрения, и зима представлялась темной и страшной дырой. Здесь, в Олейзе, атмосфера ставилась все тяжелее. И вдруг — получил предложение занять место в Ялтинском соборе, чем сразу разрешаются многие трудности: я остаюсь здесь, вблизи своих, получаю храм, амвон и даже кафедру, известный заработок и даже известные возможности доставать книги. Вообще, туча разорвалась, и оттуда льются солнечные лучи благодати Божией. Господи, благослови меня и укрепи! Я верю, что Господь ведет меня, и Он укажет время, когда нужно вернуться в

Москву, но пока время это верно еще не пришло! Становлюсь здесь под стяг св. Александра Невского. Неужели же, как говорит сердце, скоро придет здесь час его помощи и его выступления для спасения России? Из Петрограда пришли беда на Россию, и хранитель Петрограда и будет освобождать (!). Надвигаются какие-то события!

13 сент. 1921 г. Ялта. Вот я и в Ялте, служу в Новом соборе, живу около храма, под звон, как благодатное дитя Божие. Не хочется слышать и различать (хотя человеческим ухом и слышу, и различаю) суету, дразни вокруг себя, — мне это неинтересно в сравнении с великим, у чего я стою. Предо мною распахиваются страждущие сердца, я могу молиться и ежечелно литургисать в свою неделю, чего мне еще просить у Бога! Помоги, Господи, прокормить семью, а это становится все труднее, нужда в хлебе все ощутительнее. Детки остаются неустроенными, без учения. Но все, все от Господа. Есть интересные встречи и беседы. Ах, как хотелось бы знать что-л. о Друге,⁵ иметь от него, как мне нужна его поддержка. Ужасные вести о Вяч. Иванове, как тяжела была его жизнь за это время и как страшна судьба теперь, — новое и страшное кровосмешение! И как будто его наталкивает на это внешне судьба! Господь исповедует иногда тем, что дает проявиться силе греха до конца, как это, по-человечески судя, непостижимо! Вера Константина, очевидно, отошла к Господу в мире и молитве. Господи, помози нам всем, укрепи и утверди!

22 сентября 1921 г. Живу в Ялте. Анабиоз. Тишина за холустья. Одиночество. Ежедневная служба и молитва, наподобие монастыря, но нет близких по духу, нет друга, нет общины. Все, что имеет совершиться, совершится чудом, наиптием Св. Духа, так что мы сами себя не узнаем. От нас только вопрошание, тоска по неотвеченному, скорбь. Человеческие усилия малы и тщетны, и для нас, изнемогающих, невозможны. И однако сегодня почувствовалось мне остро за литургией преа Св. Дарамн, — конец уже близок, желанное сбудется вскоре, недалеко час освобождения. Сижу вечером один, в полутьме. Нужно иметь большое духовное содержание, чтобы жизнь черпать из себя, но вместе с тем

но лучший подарок того, что принадлежит нам и что мы себе присваиваем. Останься один и познаешь себя, — увы! — в своей малости. Думаю о своем «творчестве», но бессильно. Вчера мелькнула мaledушная мысль: не есть ли вера в свое особое избранничество, «встречу» и «событие», не есть ли это... самознание, которое разлагается в суровые дни испытания? Но нет, это — греховная, искусительная мысль, да и разве это самознание? Разве Бог не глиняный сосуд избирает для Своих целей? И затем, моя непреклонная вера, что совершится чудо, но оно будет и концом моей жизни, связано со смертью («смертью прославишь Бога», как писал в том письме о. Павел Ф[лоренский]), — разве она не мирится с неудачничеством, никчемностью и пустоцветством моей жизни и моим бессилием теперь? Ведь не по забору избрал меня, слабого и недостойного, быть свидетелем Божественной Софии и Ее откровения. Может быть, и приближается конец моей жизни, но еще целое событие меня от него отделяет, и он еще не наступил.

Было время, когда трепетание душевное давало чувство вырастающих крыльев, когда загоралась радостная заря и была надежда, что личным усилием, личным творчеством совершится восхождение. Теперь все личное задавлено и обесмыслено, остается только тихий, но неутомимый зов: ей, гряди, Господи Иисусе!

Когда я посвящался, я говорил себе совершенно отчетливо, что я приношу в жертву Богу не только себя, но и семью. Но тогда я не знал, **что** я говорю и **что** это значит; я рисовал пред собой и думал, самое большее, о тех трудных переживаниях, которые я доставляю семье, не больше. И, в сущности, я думал, что на самом деле ее жизнь будет лишь интереснее, глубже и радостнее. Я **говорил** о жертве, не ведал и не думал, что она означает, чего она требует. Только теперь я **начинаю** (да и то только едва начинаю) прозревать, что означает на самом деле жертва — не в жесте и в позе, но в жизни. Моя жертва принята Богом, — жертва Авраама и Исаака, какой является всякая жертва (как и жертва Сына Божия и Отца). Моя жизнь исковеркана, но она само по себе **для меня** нетрудно и не тяжело, но из-за

меня исковеркана жизнь всей моей семьи, моих милых, детей моих. Если Мунючка томится и чахнет, теряет лучшие годы и остается без образования, то это потому, что я — в опале; если Федя не учится и должен лучшие годы отдавать на борьбу за существование и остаются неразвитыми и невыявленными его художественные задатки, это тоже из-за меня, п. ч. в прежнем своем положении я, если бы пережил это время, мог бы обеспечить ему возможность учиться. Если голод своим колыцом все плотнее охватывает **всю** мою семью, дорогу мою Нелю и Сережечку, это тоже не без связи. И тьма, которая окутывает нашу жизнь и пугает [нрзб.], есть тьма Гефсиманской ночи. Да, я винсват в их страданиях и неудачничестве, я говорил о жертве, изъяслял на нее готовность, и Бог **принял** эту жертву. Господи, дай мне сил на Голгофу, я верю, что Ты ведешь, что все совершается к лучшему, ибо по Твоей воле, и я склоняюсь как ведомый агнец. Прими жертву и дай мне силу любить Тебя, как **Ты** этого хочешь! Но по человечеству, во имя которого и Ты молился: если возможно, да мимоидет мя чаша сия, и я прошу: Господи, пощади их, спаси, сохрани! Дай мне силы и мудрость, дай мужества в трудное время! Дай быть опорой семье во всех смислах, дай пастырскую мудрость и твердость. И еще молю: дай мне видеть и почувствовать Друга, его помощь, любовь и ласку, ибо без него я вяну.

Не могу распознать, что означает мое поселение здесь, есть ли это временный искус и испытание или же медленно неавигающаяся смерть. Однако хотя покорно приемлю и последнее, но греховной слабостью считаю этой мысли отдаваться. Да будет благословенна **жизнь**, она есть высшее благо, высший дар Жизнодавца, и да будет далеко мало-душное уныние!

26 сент. 21 г. Ялта. Вчерашний день, мои именины, память преп. Сергия, навсегда останется памятен. После трех лет разлуки в этот день мне Бог дал провести именины в семье, в кругу любимых, благодаря Бога, помолиться вместе, причастить Сережу⁷. Но день этот был омрачен сначала глухою вестью и тревогой о Котике Михайлове, потом стало известно, что найдено тело, а затем мы встретили и самую

оставалась прежде. Я не смог ей этого разрешить без настоятеля (а у него она спросить не хотела), а сам я благо словил ее, — поступив нерешительно и двусмысленно, как мне свойственно. А затем порадовался и недоумеваю до сих пор. С одной стороны, у меня есть полное доверие к чистоте и молитвенности этой девушки, и ей мало общей храмовой молитвы, она жаждет большего, ночных молитв и восторгов, но в то же время я боюсь, что это сверхмерное и недолжное дерзновение может ее повести в прелесть, перенапрячь ее силы... И сам недоумеваю... Господи, вразуми недостойного Твоего иерея! Во всяком случае явно, что нет на то воли Господней, ибо своей волей я не вправе ей разрешить. С нею была и другая восторженная визионерка и молитвенница, 16-летняя Клавдия, которая однажды имела со мною беседу, — это? в то же время совершенно охваченная умною молитвою, астральным ясновидением и сумбуром от чтения книг вроде Нируса. За нее боюсь, как не боюсь за чистую и ясную Нюру: не справится со своим внутренним миром, но и люблюсь и радуюсь на эти живые чудеса Божии... Она — гимназистка — в наш век пламенно стремится в монастырь, задыхается в миру. И это в наш век, рядом с разными комсомолами. Как смешны и бессильны они со своими попытками угасить огонь веры в человеке...

Моя жизнь — вне храма — полна обыденщины. Устраюю детей на службу, езжу по делам. Умственным трудом совершенно не занимаюсь. Некогда, нечем, да, очевидно, и уж не моего ума дело. Господи, помоги мне не погрязнуть духовно, дай опыт молитвы и силу веры!

17 окт. Вернулся от вечерни после беседы о молитве Господней. Особое чувство от этой беседы в полуметном храме. — что-то катакомбное есть в этом. И даже остается известное удовлетворение, — жаждет земля стяжания Слова Божия. Господи, помоги мне! А сам я вчера и сегодня в смятении: с одной стороны, над Олейзом* опять занесена рука, и сжимается сердце за В. Ив., а с другой — хозяйственный наш кризис не смягается, и Тришкин кафтан вытягивается во все стороны. Конечно, греховное малодушие,

скорбную процессию. Слов нет вырезать это, сердце разрыдается, ум не вмещает, и только можешь плакать и молиться о нем, о живых, оставшихся без него, и о России, на которую раскованный сатана выпустил всех демонов своих и по этому мистическому заговору истребляется все русское, благороднейшее, остаются осатанелые и жидаы. Господи, спаси Россию, я знаю, что Ты ведешь, и Твоя благодать мудрее и сильнее зла, но яви нам десницу Свою! А Федя за несколько дней был чудесно спасен от такого же нападения дорогой. Благодарим, Господи! Господи, дай мне силу молитвы и веры, чтобы помочь оставшимся!

5 окт. Ялта. Живу здесь близ храма, под колокольный звон, словно на дне реки, в затишь, материнском и ласкающем... Совершаю каждодневно литургию — в свою семью, молюсь. Душа детски молчит. Умственная жизнь заволакивается пеленой, — за ненужностью и от неупотребления. Духовная жизнь, разумеется, слаба, много слабее, чем должна и может быть, — пасую перед ничтожными искушениями, но в общем такое чувство, словно я качаюсь в лодке матери: странное чувство — покоя и безмятежности среди всеобщего мятежа... Надо благодарить Господа за всякий день, Им посылаемый. Не надо поддаваться искушению быта, которое здесь подстерегает. Иногда спрашиваешь себя, словно в полусне: но где же мои огненные упования, где встречи и встречи? Но не надо себя сочинять и насильно, пусть зреет зерно до времени, которое придет... Перебираются сюда дети, их изгоняет нужда; их жизнь безрадостна... Но да будет благословенна жизнь, она есть высшее, единственное благо...

Русский народ остается в оцепенении, ему еще не пришло время очнуться, но оно приходит. В душе нет ни отчаянья, ни страха об его судьбе, большой великан трагически совершил безумные грехи, но еще станет Христомфором, обретет в сердце своем рождающегося Христа. Сие буди, буди!

6 окт. Сегодня после литургии Нюра, чудесная и восторженная швейка, живущая в Боге, просила у меня разрешения — остаться ей на ночь в церкви, говоря, что она уже

но за детей болеешь душой. На все воля Божья! Тихий вечер после трудного дня. Сижу один в пустой квартире, слышен бой часов и каждое движение.

1 ноября 1921 г. Ялта. Вот и ноябрь, — дожили и до ноября. А летом казалось, что уже в октябре погибнем от голода, темноты и холода. Сюда в Ялту переехала Муночка, поступила на службу. Приходит к мне ехать на дачу, их эксплуатировать, вместо того, чтобы содержать их самому. Но благодарение Господу, что живем. Получил из Киева на значение в Инст. нар. хоз. И вызов — первый за это время реальный проблеск на будущее. Вчера вел беседу в церкви. Жизнь без перемен, тишина и затишье, среди которого страшные кошмары. Ровно год, как я приехал в Олеиз, — год испытаний и чудес...

7 ноября 1921 г. Трудная и тяжелая была неделя, — испытания. Муночка полала было на место (довольно-таки двусмысленное политическое), но была оттуда через несколько дней выброшена, и за негодностью, и м. б. из-за человеческой жестокости. Она, бедная, страдала, а за нее и с нею и я. Вообще, как и раньше, мун. судьба есть для меня постоянная тревога и боль, — конечно, это мое маловерие. Так было всегда, вследствие трудности ее характера, а особенно в дни посвящения, и после, и теперь. Я не могу не сознавать, что **из-за меня** она страдает: не умел и не мог воспитать, сам отдавшись растлевающему влиянию [окружающей?] праздности и сытости, и, вместе, обрек ее на испытания, вступая на путь священичества. Оно есть более всего жертва, — я так хотел, но губами это звучало красивее и отвлеченнее, чем теперь, когда облеклось в плоть и кровь прозаического существования, обивания порогов, унижений и щелчков. В глубине своего сознания я твердо знаю, что моим посвящением семья моя — и Муночка — спасается от зла, но житейски порою малодушествую. Она соблазняется, как раньше соблазнялась разной Арянью, так и теперь, легкостью спекулятивного обольщения [нрзб.], дает его низкой, плотской стихии и самодовольству минутным успехом слышком большую над собою власть, а я слышком прислушиваюсь и реагирую на в ней происходящее, и

бессилен ей помочь. Молю Господа и Пречистую Матерь вразумить, помочь и укрепить ее на путь благой. И верю — твердо верю, что ко благу нам посылаются теперешние испытания, облачая тлен нашей прежней жизни и полагающие начало новой. Но по-человечески не могу не скорбеть, видя, как дети теряют лучшие годы, а, м. б., и дичают в этой нужде, в этой борьбе за существование... А наряду с этим как будто в сердце стучится новая волна новых мыслей, чувств, постижений. И душе является радость творческих созерцаний, когда кажется, что не напрасно шло время, что незримо в душе нечто зреет и зрело. Как будто явилось новое чувство и новые мысли около вопроса **о поле**, а все это связано с чаяниями о Св. Духе Утешителе. И такая радость подымается в душе, чувствуя этот прибой и новый прилив... — Читал больш[евистский] журнал: по-своему и в своем они правы, правы и о западной буржуазности, которой они сами последнее слово. Их нельзя опровергать в их плоскости, п. ч. всякое такое опровержение будет на самом деле компромиссное «соглашательство», их можно только **презреть**, преодолеть из **новой** жизни: кто во Христе, тот новая тварь. Но — Боже! — как это трудно, — трудно всегда, особенно же в час испытания, когда, бессильная, оставлена Христова Церковь, и «знамения» не дается нам, когда поруганы святые, в музеях стоят св. мощи под готго неверия и нет мланний с неба, нет защиты. Но Господь, когда придет час, даст защиту, пошлет вдохновение, воспламенит сердца... Ей, гряди же, Утешитель, гряди, гряди, гряди!

17 ноября 1921 г. Ялта. Сегодня день рождения нашей Муночки, ей исполнилось 23 года. Благодарение Господу, она с нами и здорова, и вообще мы все вместе. В прошлом году Федя был в безвестности, она вдали от нас в Симферополе, и надвигался кровавый кошмар, сегодня же над нами нужда, но мы живы. Господи, благослови жизнь нашей девочки, Пречистая Матерь, сохрани ее сердце. Конечно, по человечеству, отцовски я ей могу желать только хорошего мужа — и это у меня, по обычаю, превращается в *idée fixe*, но это — малодушие. Я поддавался ее настроениям и моменту: при свете опыта собственной жизни и всего окру-

ношение, самоотвержение ради истины: покаяться во грехе...

3 декабря. Эти мысли налетели на меня как вихрь, голова работала с горячечной быстротой, сердце стучало. Я со страхом думаю: Господи, неужели еще не кончен мой путь, и новое дело, новую жертву, новое перевоплощение тебе Ты от меня? Я знаю, как страшен, как жертвенен может быть этот путь, я не чувствую ни сил, ни молодости к нему, он дал опять неожиданное отклонение от намеченного мною иного пути. И однако рука Божья на мне, я это уже знаю, чувствую с несомненностью, достоверностью. Много должен я пережить и передумать и проверить, прежде чем для меня проявится, чего требует от меня Господь, какого sacrificio не только dell'intelletto, но и della carne требует. Но с этой ночи передо мной вплотную стала новая страшная задача: изжить до глубины боль разделения церкви и ответить себе решительно на этот безответный, трагический вопрос. Вот для чего, думалось мне, сохранила мою жизнь столь чудесно, и она мне уже не принадлежит, она в руках Божиих. И я знаю, перед какой стеною в *обе* стороны я здесь стою. Порою мне становится ясно, зачем и почему я здесь остался в этом уединении, валяю от всех близких, даже от Друга: мне нужно *одному* пережить и прислушаться к себе, к потоку событий во мне и вне меня, к голосу Божию.

Во всяком случае, страшная, историческая, роковым образом была для меня ночь, и была на мне рука Господня...

31 декабря 1921 г. Отходит в вечность сей страшный и благословенный год, год испытаний и чудес. Велики были испытания — от непрестанной угрозы жизни и свободе, от нужды, от челоуеческой жестокости и грубости, от недавнего голода, и казалось, что не пережить этого года, не дожить до нового! Малодушный страх мертви и леденит сердце. И — вместе с тем — в этом году мы пережили чудо — возвращение Федички, который сделался нашей опорой и кормильцем, и эта радость вознаградила за все, все испытания. И теперь живем все вместе, все живы, хотя и потеряны, под кровом Ялтинского собора, куда я тоже попал по воле Божией, вопреки всем ожиданиям. И когда вглядываю

но это дало толчок моим дремавшим чувствам и никогда не гаснувшей боли о разделении церкви. Я почувствовал со всей остротой, что просто присоединить настоящих католиков я не могу *хотеть*, ибо у меня несомненное чувство, что и они в настоящей церкви и мы в не вполне настоящей, как и они, что разведение есть рана на обеих, и что же тут делать? И все, что обычно говорится о различиях исповеданий, есть лишь лепет и жалкие самооправдания, — и догматы, и даже папа, и опресноки. У нас есть восточное православие как *жизнь* церковная, у них есть свои прекрасные стороны, — дисциплина, умирительный культ Сердца Иисова и Богоматери и многое. Главное же у них есть универсальное вселенское чувство церкви с универсальным латинским языком, при *местных* обычаях и т. ск. различиях, а у нас только местное: наш церковно-славянский язык есть историческая случайность, нам дорога, но уже умирающая (что иное говорит теперешнее бессилие и беззвукое сказать хоть что-нибудь на этом славянском языке, а не на кухонной семинарщине). Мы, приняв христианство от греков вместе с восточным обрядом, приняли их *местную*, национальную себялюбивую распря с Римом и раскол, от которого погибла Византия, как от кары Божией, но, умирая, и нас заразила трупным ядом, действующим в разных митрах. Антония¹⁰ и присных. Мы сразу вверглись в провинциализм, который в Москве возведен был в догмат «Третьего Рима» (и здесь только пародируя Рим первый и единый), за что были наказаны синодальным Петербургом, а теперь суд Божий над Россией и русской церковью разразился в большинстве и в бессилии духовном и духовной оставленности церкви. Да, мы имели великих русских святых, русское святое и благочестие, но все это как поместное, приходское благочестие, и наивен тот, кто как Новоселов¹¹ и многие иерархи эту «духовную жизнь» смешивают с вселенской церковью. Этого не исключает, не отнимает Рим, этому он, будучи мудрым, и не мешает. Мне совсем в новом свете предстал новый путь католичества восточного обряда. Ничему не мешать, ничего не гасить местное, только разбить эту удашливую преграду, ограниченность... Да, это именно так... И мы должны, думалось мне, совершить жертвопри-

чувствуешь явственно, как вела и ведет рука Божия, спойно и доверчиво вверяешь ей себя до конца. Да принесет наступающий год желанную перемену в судьбе Муночки, которая находится в хронически-тяжелом состоянии, как-то тулике. Для России этот год был год умирания, бедствий, голода, рабства. Да будет это умирание перед воскресением. Очевидно, власть красных дикарей себя изжила, и начинается европейский раздел России, быстрая ее экономическая европеизация. Еще год тому назад я бы с ужасом и омерзением смотрел на это дело русского и европейского [?] начала, но теперь я смотрю в будущее бодро и с доверием и готов почти приветствовать эту европеизацию, видя в ней волю Божию. Нам нельзя жить в отрыве и гордом самоутверждении от мира. Чтобы стать самим собой, надо стать христианской Европой и тогда Россия приблизится к своему призванию. У нас все впереди... Господи, благослови новое лето!

1 января 1922 г. Благослови, Господи, новое лето! Вчера мы встречали Новый год всей нашей семьей, в мире и радости. Со мною в комнате ночевал Сережа, я с радостью слышал его дыхание и чувствовал его присутствие. Самому мне, конечно, не спалось, как всегда перед ранней литургией, но и мысли мои неслись вихрем и... в Рим и о Риме... Я думал о том, что мне надлежит обратиться к патриарху с мотивированной запиской о необходимости общества для взаимного ознакомления и сближения церквей. Надо **поставить** вопрос и церковно и **вне**-церковно. До сих пор Господь явно помогал мне и содействовал. Верю, что если есть воля Божия и если я не в прелести, но действительно чувствую на себе руку Божию, то сами обстоятельства укажут путь. А пока — благодарение Богу, что я в Ялте, один, со своими мыслями, такими для меня самого новыми, паразитическими, неожиданными. Голова трещит от вопросов, п. ч. надо пересмотреть все свои верования и земные упования. Помогли мне, Господи, вразуми! Во всяком случае новый год сей встречаю весь охваченный новыми мыслями, новыми предчувствиями и задачами. Слава Господу.

14 февраля 1922 г. Понедельник 1-ой седмицы! Вел. Поста. Господи, благослови святыю четвердесятницу! Вот по милости Божией встретили и Великий Пост, дожили здоровы и невредимы. Уже четвертую 4-десятницу я встречаю в сане иерея: первая и незабвенная в Олесе в 1919 г., — при вторых б[ольшевик]ках, следующая, тоже незабвенная, в Симферополе, неразрывно связанная с воспоминаниями о вере Георг., ее вере и преданности, и о Еленинской церкви (страстная седмица); тогда был Муночкин тиф, Федино отправление на фронт. Третья четвердесятница в Олесе, — с Алейей, в пору тяжелой угрожаемости, она закончилась благодатной Страстной седмицей в Гаспр. церкви. И вот 4-ую встречаю здесь «викарием» соборного о. Петра, в Ялт. Нов. Соборе, охваченный трудными и ответственными переживаниями. Здесь я только колесо в не мною поставленном и руководимом богослужении, смирил меня Господь, но вместе и благословил, да будет Его воля! Хотелось бы, конечно, на это время больше, чем когда-либо, **своего** угла и **своей** общины, чего здесь нет, но, очевидно, для этого не время, и сейчас я должен обезличиться, чтобы в тишине совершить путь свой. Основное мое чувство жизни личное — это бессимие и поражение переа голодом. Как тяжело и постыдно чувствовать себя жадным и трусливым себялюбом, прячущимся и запирающимся в свой угол с своим куском для себя и семьи, под стук и стоны голодных. Я чувствую себя недостойным даже говорить о Боге и вере, а в то же время должен учить других, литургисать и сам океанный причащаюсь плоти и крови Господней. На днях я был со св. Дарами у умирающей от голода старухи, которая лежит одна в холодной сырой комнате. Я чувствовал себя таким униженным и духовно бессильным, и она стоит передо мною, как на страшном суде. Сейчас самое существование становится грехом. Ведь я должен был бы отдать ей свою еду, взять ее к себе, а это значит, пожертвовать всеми привычными условиями и удобствами своего существования. Господь заставляет делать решительный выбор: или Он, или себялюбивое самосохранение, и во мне побеждает последняя, и это во всем, на каждом шагу: смеется сатана с своим экономическим материализмом, который оказывается

прав относительно меня. Мы проходим через огонь и грязь испытания и видим себя в ужасном свете, духовными трупами ранее вечной смерти. Я знаю, сколько я могу привнести смягчающих обстоятельств: семья, — главный заработок вовсе не мой, а Федин, которым я не имею и права распоряжаться. А все-таки сознаю, что нет во мне живой любви к Христу, Которого я дерзая называться служителем, а на самом деле являюсь хулителем и распинателем. И какие страшные, жуткие положения теперь раскрывает исповедь, — она меня страшит теперь, ибо знаю, что предстоит мне сознать снова и снова свое бессилие, — маловерие, себязубие. Теперь — «святое время», как сказала мне одна прихожанка, но для святых, а не для таких черствых и грубых маловеров. Теперь надо растаять, отвергнуться себя, или же влачить такое постыдное существование. Господи, Ты видишь мое сердце, помоги мне, [неразб.] его и помилуй людей Твоих!

26 февраля 1922 г. день рождения Нели. Ялта.

Благодарение Господу, при всех трудностях жизни Бог дал нам в мире и радости встретить день Неличкиного рождения. Мы все здоровы и благополучны, миновала зима, стоит весенний день, и на душе надежда. Вчера проводили Муночку с Д. Н. в Москву, дай Бог ей удачи и радости. Было много трудностей и волнений с ее отъездом, но все благополучно миновало. Завтра годовщина возвращения к нам Федички. Как милостив к нам Господь! Как чудесно хранит он нас в эту годину. Благослови и сохрани моих милых!

27 февраля 1922. Годовщина возвращения Федеи, тот чудесный, благодатный, радостный день. Господи, слава Тебе! Сегодня (2 воскр.) совершил литургию и молились дома, и о всех нас и об отсутствующей Муночке.

11 марта 1922 г. Иногда забнет сердце и целенеет мысль. Боже, чего придается быть современником и пасивным, себязубивым созерцателем!

Ведь теперь просто оставаться живым, т. е. ежедневно пить и есть, среди этих умирающих от голода людей есть грех и преступление, и таковым чувствую себя. Исповедь теперь для меня мучение, п. ч. это стон, обличение, вопль.

И, самое страшное, лишь теперь узнаешь, как мало веры во мне, **какой** я христианин. Сознание, что недостаточно войти в храм, приблизиться к престолу, а между тем говорю мертвыми устами слова святой молитвы, совершаю таинства... Если бы у меня была та вера, о которой говорит Евангелие, я бы совершал чудеса, я помогал бы этим несчастным, но слышал бы их пять хлебами. Но для этого надо отречься себя, надо отдать эти пять хлебов, последние, от себя и своей семьи, — первому нуждающемуся — и лишь тогда, после безумия в мирском смысле, совершить чудо. Все эти страдания и вопли, от которых мучается и изнемогает сердце, есть моление **о чуде**. А этого моления и этой веры нет, а потому нет и чуда. У меня темнеет на душе. Наступает для меня какой-то страшный и жуткий кризис, — со стороны, которой я не жадал, хотя и должен был ждать. Я мечтал о **слаости** священства, а пью горькую, отравленную маловерием чашу страдания и бессилия. То, что ежедневно происходит вокруг, непоправимо и непросто. Господи, научи меня оправданиям Твоим. И как больно, как обидно за человека! Уже не за Россию, не за русского — перед голодом все равны этим странным равенством, но за человека. Как это поэтично в стихах: И куда печальным оком / Вкруг Цера ра ни глядит, / В унижении глубоко / Человека всюду зрит, — но как страшно и отвратительно это унижение: вши, нечистота, вонь, живые и мертвые трупы... Этого нельзя, не должно забыть. Это мертвит душу навсегда (если не легкомыслие), это подрезывает всегда крылья. Если мы и выйдем отсюда живыми телом, то мертвыми душой. А между тем я собирался еще жить, мне казалось, что Господь зовет меня к новому делу, служению. Но в душу входит смерть... Вероятно, смерть всегда такова. Но когда вся жизнь становится смертью, умиранием, тогда и такая смерть есть отрава жизни. Смерти нужно покориться, нужно ее принять с верою и не растеряться пред смертью, когда она покажет свое лицо, но это умирание страшнее и отвратительнее смерти. Что я нажил за эти недели и месяцы, которые несусь с какой-то страшной пустотой, а вместе значительностью, — не то новое рождение, не то агонию, — это сознание своей смертности и принятие смерти. Это со-

всем не в связи с только что записанными отравленными чувствами. — нет, это как новое обретение, освобождение, рост души. Раньше я **не верил** в свою смерть, п. ч. верил в событие, преобразование, которое лично для меня упряднит смерть (хотя бы даже оно и явилось вместе с тем физической смертью). Теперь я понял, жизненно, всем своим существом понял, что это — мечтательность и иллюзия, **детское** неведение. И вообще наша игра в эсхатологию слишком часто бывает особой разновидностью интеллигентщины, интеллигентской мечтательности и, вместе, испуга, бегства от истории, тем более, что, как и всякая мечтательность, она ни к чему не обязывает, кроме пассивного ожидания. Образовывалась густая мгла, которая то темнела, то розовела. И для меня образовалось такое розовое облако — мечты о преобразении, которое и заставило меня поверить, что я не вкушу смерти, а буду как бы взят в сретене Господа на воздусе. И теперь я **прозрел душой**, что это лишь мечтательность. И потому для меня впервые реально выступила смерть, моя личная смерть. И думаю о ней с покоем и радостью, как о свидании с милыми ушедшими, как об общем человеческом уделе, как воле Божией, которая исполнится, когда наступит срок. И какая-то простота, покой и ясность в душе от этой мысли, особенно простота. Ведь я уже познал себя и думаю, что сначала испытывал это как разочарование, — остатки прежней *mania grandiosa*, — теперь вижу в себе человека, что-то делавшего, как-то жившего, но не очень крупного и жизненное дело коего перешел с его жизнью. Я даже не исключаю возможности и «событий» и даже преобразования и неведения смерти, если Господу это угодно и нужно, но это тогда должно наступить как новое, еще не бывшее. То, что я доселе принимал уже за это, есть ребячество, а вместе и предчувствие. Разумеется, я вовсе не отрицаю и не уменьшаю значения эсхатологии, но не хочу ей баловаться, заслоняться от серьезного и честного голоса жизни. И эта простота дает мне силу жизни, она дает мне возможность нести спокойно крест своего безвестного, приходского провинциального существования, без суетливости, стремления куда-то. Страшные испытания, среди которых я живу, срывают маски и разрушают иллю-

зии. Они заставляют смотреть на смерть как **страшный** час расплаты и бесимия. Но это новое чувство жизни и смерти не от них, оно просто следствие духовного возраста и роста, далекое «ныне отпущаеши». И как легко, как хорошо чувствовать себя и в этом отношении простым человеком, как все, и со всеми, и радостно думать, что ждет новое рождение, новое свидание, — с Ивашечкой, папой, мамой, братьями, ушедшими.

10/23 марта 1922 г. Боже мой Господи! Что мне делать? Научи, укрепи! Вернулся с исповеди: обычная теперь история — голод, безработица, мысли о самоубийстве. И чувствуешь себя преступником, недостойным войти в Храм, приблизиться к Святому Престолу. Разве мы христиане? Разве мы верим? Вот испытание нашей веры... правы марксисты, которые глумятся над «идеологией», столь жалкой, столь бессильной. Каким-то ледяным кошмаром стало теперь для меня мое служение. Я очень хорошо вижу, как легко упиваться сладостью богослужения, отдаваться маниловской мечтательности относит. своего «преображения», а вот поверил: умирающая от голода старуха, которую именем Христовым напутствуете богослужеству, умирающий старик, голодающий и готовящийся к голодной смерти. На исповедь пришли, эти готовящиеся к самоубийству женщины, и жалкий, бессильный лепет мой, с полным желанием поскорее отделаться, отвязаться, да в сущности, с желанием, чтобы они поскорее умерли, «успокоились». О, какое страшное в себе разочарование, какая беспощадная критика всех ребяческих самоуверенных иллюзий... Да и не имеешь ответа, п. ч. и сам не знаешь, зачем, за что и почему умирают все эти люди. Но знаешь **свою** собственную низость, свое себбялюбие. С жестокой иронической правдой ставится теперь вопрос: если хочешь **быть** христианином, а не трепать языком, отдай все свое. Тогда... будет чудо, если поверишь, двинешь гору, а до этого... молчи. О страшные испытания, страшный суд Божий и гнев Божий, суд до смерти и полное, полное обвинение! Я **боюсь** теперь проповеди, п. ч. она меня обличает: как я могу говорить о помощи ближнему,

котором потонули как незначащие все мои скорби и туги, прошлые и будущие. Душе открылось нечто абсолютное, непередаваемое и очевидное. Из всех виденных мною дивных храмов, из которых самое чарующее впечатление оставили на меня св. Марк и Notre-Dame, это есть *храм, der Dom* в абсолютном и непередаваемом смысле, храм вселенский. Это непередаваемая на человеческом языке легкость, ясность, простота и дивная гармония, при которой совершенно исчезает тяжесть, — тяжесть купола и стен, это море света, льющегося сверху и владеющего всем этим пространством, замкнутым и свободным («Возведи очи твои, Сионе, и виждь, яко приидоша к тебе от запада, севера и моря и от востока чада твоя»), эта грация мраморного кружева и красоты колонн, эта царственность — не роскошь, но именно царственность золотых стен и дивного орнамента — пленяет, покоряет, умиляет, убеждает... Исчезает ограниченность и тяжесть маленького страждущего *Я*, нет его, душа растекается по этим сводам и сама сливается с ними, становится миром, я — в мире и мир во мне. И это чувство растаявшей глыбы на сердце, это ощущение крылатости, как птица в синеве неба, дает не счастье, не радость — но блаженство, — какого-то окончательного ведения, всего во всем и всего в себе, — всякого всячества, мира в единстве. Это, действительно, *София*, актуальное единство мира в логосе, связь всего со всем, мир божественных идей *κόσμος νοητός*. Это Платон, окрещенный эллинским гением Византии, это его мир, его горняя область, куда возносятся души к созерцанию идей. Языческая София Платона сморится и постигает себя в Христианской Софии, Премудрости Божией, и поистине храм св. Софии есть художественное, следовательно, наглядное доказательство и оказательство явления св. Софии, софийности мира и космичности Софии. Это не небо и не земля, свет небесный над землею — это не бог и не человек, но сама божественность, божественный покров над миром. Как понятно стало чувство наших предков в этом храме, как правы они были, говоря, что не ведали они, где находятся, на небе или на земле: они и на самом деле были ни на небе и ни на земле, но *МЕЖАУ*, в св. Софии: это метафора было философским провидением Плато-

смывается, и всякая попытка его оградить только свидетельствует никчемность. Национальная церковь держится не православием, но некультурностью, косностью и национализмом. В России был натиск лишь советского, живочерковного насилия, а здесь лютого, разлагающего бессилия. Я чувствую себя парализованным во всех своих действиях и начинаниях. Я здесь нужен, и за меня хватаются, как за авторитет, а я ношу в душе бурю неутешную. Господь оставил меня изведать всю мою слабость и несостоятельность. И в то же время рассеянные без пастыря, какая скорбь и какая беспросветность! Я уже теперь по ночам просыпаюсь от боли за родину и о родине, за семью, за церковь. Это какая-то тоска последних дней. А между тем нужно находить себя, нужно устраиваться к новой жизни. О том, чтобы выступить здесь вслух со своими идеями диалогов «У стен Херсониса», не может быть и речи: это — не литература, но ответственное действие. И однако, путь один перед Богом и перед людьми: поставить честно и прямо вопрос о соединении церквей и условиях этого соединения. Но когда я реально соприкасаюсь с православием, то вижу такую толщу косности и предрассудков, что является совершенно отчетливое сознание своей утопичности и безнадёжности. Или оставить мертвых погребать своих мертвецов или приступить плодить новый раскол и смуту, когда церковь изнемогает. Нельзя бездействовать, нельзя и действовать, и эта *ελοχλή* порою дает какое-то чувство смертельной безысходности. Снова повторяю и сознаю, что я не могу жить в разрыве с родной церковью и вне ее, и вместе с тем, перерос ли я ее или не дорос, но кризис ее и во мне совершился, и меня обессилил. Боже, помоги мне, не ведаю пути... и как противоестественна, смертна жизнь эмиграций, как безрадостна. Когда думаешь, что это на годы, *μ<ο>χ<ε>τ<ε>* б<«>ить до конца, то просто теряешься. Или это первое время? Только за детей, им там, там... дома — ведь одна смерть.

9(22).1.1923

Вчера я имел счастье посетить Св. Софию, Бог явил мне эту милость — не умереть, не увидев Св. Софии, и благорадо Бога моего. Я испытал такое неземное блаженство, в

на. Св. София есть последнее и молчаливое откровение греческого гения о св. Софии, жест векам, которого уже не смогли и до конца не умели осознать и выразить богословски гаснущие византийцы, и, однако, она жила как высшее откровение в душах их, зарождавшая в эллинстве и явившая себя в христианстве. И здесь, в Софии, для Софии, в связи и по поводу Софии зазвучала божественная софийская симфония православного богослужения...

И здесь с новой силой, убедительностью, самоочевидностью постигаешь неведомый ему самому смысл слов св. Иустина-философа о том, что Сократ и Платон были христианами до Христа, и Платон есть пророк Божий о Софии в язычестве. Мне никогда не приходилось слышать или думать, что св. София есть платоновское царство идей в камне, восставшая над хаосом небытия и его победившая идея, актуальное все, все как единое, всеединство. Оно явлено и показано миру. Боже, как свято, как дивно, как неопцененно все это доказательство...

Входишь... И отовсюду, сверху и снизу, со всех сторон душу наполняет это чувство пространства и свободы, безмерности и ограниченности не борьбы границы — *τέρας* — с тайна св. Софии... Останавливаешься до купола: он вперенное дивным и благородным орнаментом. Разве могут быть золотыми стены Храма? Разве могут быть не золотыми стены и здания небесного Иерусалима, спустившегося на землю? Это само собой разумеется, и здесь это показано. Переа глазами эти колонны справа и слева, вадами высятся алтарь, а своа зовет к себе, под себя, пережить его небесность, и входишь, становишься под ним, в самой его середине, он тихо и властно объемлет душу и входит в нее... Запрокидываешь голову, насколько можешь, чтобы глотнуть этот своа полной грудью, напиться ею и раствориться в нем, и душа уплывает в его безмерности, теряется чувство тяжести, телесности, летишь, летишь, как птица. Но снова опускаешь голову и снова изумленно смотришь на высящийся алтарь, на боковые колоннады, на колонны хоров с их кружевом

мрамора, с непрекращающимся звучанием золота стен, и снова улетаешь к своу... О, я знаю, я не раз в жизни испытал это чувство блаженства перед великими создателями искусства. Боговдохновенными творениями, и каждый раз это было свое, неповторяющееся — тоже блаженство, но всегда разное и индивидуальное. И здесь, после *рабства*, рабства самым светлым и презренным стихиям мира, эта свобода в Софии, этот полет в лазури. Приближаешься к алтарю, опустевшему и лишенному своего престола. Здесь мысль невольно несется к прошлому: как здесь все было, если ограбленный скелет храма так дивен... Что было здесь, когда Патриарх и Царь со всем клиром и синклитом, в златых одеждах, в золоте небесного Иерусалима священнодействовали в этом алтаре, и храм наполнен молящихся, и курился фимиам: когда была полнота живой Софии, а не мертвее тело ее. Какой был замысел богослужения в этом храме... Не было на земле подобного по красоте софийности — богослужения. А ныне... ныне храм Бога, но не христианского, отнят у Христа и отдан Ажепророку. Но и ныне здесь молятся и молятся достойно, достойнее тех, кому принадлежат храм... Бог сдвинул светильник и отдал храм чужому народу. Они молились. Как прекрасна, благообразна, чинна была эта молитва, как красивы были они сами, мирно и благоговейно то склонявшиеся, то поднимавшиеся в молитве, как благородно звучали их восточные напевы в молитвословии. Они, пленив Храм, обарили его, дали ему свое лицо, свою душу. Конечно, они не заметили, не знают св. Софии, ограничили ее до мечети, но они явились и являлись благоговейными «местоблюстителями». И их молитва, их благочестие производят чарующее, успокаивающее душу впечатление: «из уст и сущих соверших еси хвалу». Они — младенцы и сущие. Храм отнят от недостойных и до времени вверен местоблюстителям. И невольно подумалось: они достойнее нас, тех, которые недавно еще собирались «водрузить крест на св. Софии»³, чтобы безобразничать там безкусием и рабством своим... Но София этого не допустила, отвергла непрошенных и осталась у прежних детей. И да будет...

София есть Храм, вселенский, абсолютный храм вселенского человечества и вселенской Церкви, имеющий для христианского мира в его истории значение, аналогичное Иерусалимскому Храму, интегральное значение. Иерусалимский храм принадлежит Ветхому Завету, началу истории, посему он должен был ураздниться, Храм Новозаветный принадлежит вселенскому будущему Церкви, а сейчас пока нет вселенской Церкви в ее исторической силе и славе, после раскола церковного, после Фотия и Веттулария отняли у Христа и отаан местоблюстителям. И снова: какая слепота, какая детскость у нас, когда мы считаем себя, Россию Николая II и Распутина, св. Синода, Плеве и Победоносцева, достойной и готовой воздвигать крест на Софии: говорят, пригласили даже в Питере, с какого-то приходского храма, крест на Храм... Аумали, как Магомет, окровавленными сапожниками вступить в Софию и наложить и в ней на стене свою лапу, синодальным хором пленить эти стены. Но в гневе возре Господь, и посмеяся нам... И правы пути Твои, Господи! Но — или София есть археология, памятник прошлого, музейная ценность, — но против этого говорит... она сама: пусть судит и свидетельствует об этом имеющий очи видеть и уши слышать, — здесь носится Дух Божий, благодать Божия, зов Божий, веление Божие, непреложность обетования, **София живет** божественной, бессмертной жизнью, София есть потрясающий факт для сознания и современного и всех времен христианства; или — София — символ, пророчество, знамение. У старообрядцев есть мурор, как вижу теперь, поверье, что София будет восстановлена в конце мира. Если освободить эту мысль от эсхатологического испуга, ее окрашивающего, то это значит, что София существует, станет возможной лишь в полноте христианства, в конце истории, когда явлен будет ее самый зрелый и последний плод, когда явится Белый Царь, и ему, а не политическому «всеславянскому царю» откроет свои врата Царьград, и он воздвигнет Св. Софию, а осветит ее не распутинский ставленник, но вселенский патриарх, папа Римский. И посему история не кончена... Мы еще в «средних веках» в смысле варварства и идем к новому средневековью в смысле вдохновения Истории — впереди,

хотя мы уже видим и чувствуем ее конец, к чему она идет, но история внутренне не окончена, она на полном ходу, и прочь туман и испуг, навеянный тяжелым часом истории, внемлите гласу Св. Софии, ее пророчеству, она не в прошлом, но в будущем, она зов века и пророчество, история окончится внутренне в Царьграде и лишь тогда станет возможно, без испуга и не от утомления говорить об «эпилоге истории», Соловьев рано об этом заговорил... Есть история, история внутренне не закончилась, пока нет в мире христианской св. Софии, пока она не стала хотя на мгновение победным фактом истории, вот что говорила мне св. София.

Разумеется, обыденное «православное» сознание считает, что время Софии в прошлом, когда был православный царь и патриарх в Царьграде. Но это до очевидности не так, то была **Византия**, определенная, местная и по отношению ко всему остальному миру насильственно тираническая, как и по отношению к местной, вообразившей себя вселенской церкви. Но св. София, хотя и создана Византией, точнее, всем эллинством, но возвышается над византизмом, есть его отрицание. Как возможна она иметь своим строителем Юстиниана, так же отразившего на себе черты византийца? Это — загадка, нет, это — тайна. Или это значит, как всего естественное думать, что София адекватно выражает Византию, но тогда она должна была бы погибнуть с нею, а она живет, так же как живет Платон, хотя нет уже эллинов (а есть лишь это графические их сродники)? И разве Византия, это зрелище церковных разбоев и насилий над Церковью, а вместе и непрестанного надмения поместной церкви, может быть признаком достойной Софии? Конечно, только гений эллиства, живший в византийстве, мог родить одинаково — бо гословие вселенских Соборов и св. Софию, и вне эллинства нигде — менее всего в Риме, тоже не знавшем и не познававшем себя, своей собственной природы, и служение Вселенского Первосвященника смешавшего с земным владычеством, было бы это возможно. В этом свидетельстве неперекладное **самобытности** восточной церкви, от Византии переданной России, она не может и не должна быть утеряна и под водительством вселенского первосвященника, —

непониманием и небрежением этой истины питалось и пятается разделение церквей, ее восстановление — и только им одним — может быть оно преодолено (иначе попытки унии будут иметь такую же судьбу, как и доселе). И об этом свидетельствует св. София. Невольно мысль несется в наши русские, домашние, семейные храмы, полные такого тепла и уюта. И тот же небесный купол над ними, но этот купол над «домашней церковью», небо в клетку, в доме... Это тоже купол небесный, но не тот свод над всей вселенной, о котором говорит св. София, он есть его рпцз, ему предшествует и во времени, и в истории, его предполагает. Это — интимность, — первохристианство, катакомбы, монастырь, домашняя церковь, но это не мировая история, не Человечество Конта — Вл. Соловьева, а св. София *есть* это Человечество...

И медленно переходить из места в место, из точки в точку, причем все в новых переживаниях, в новых перспективах открывається этот свод небесный; время остановилось, а между тем зовут, надо уходить. А там молятся, поют, припадают, кланяются мусульмане на месте святе, ныне опустелом, у св. Престола... Как благородно, как величественно лицо молящегося турка, как красивые движения... Нет, сей час рано освобождать и воздвигать крест над св. Софией, когда снимаются кресты с наших домашних русских храмов, пусть пока там благочестиво молятся местоблагодетели, своими щитами и арабскими молитвами заградившие наши священные изображения. Боже, до чего таинственна история [неразб.] человека...

* * *

Русские славянофилы всегда относили пророчество о Византии к русскому православному царю, всеславянскому (Пютчев). Но этого мало для Софии. Что для космоса Россия? — провинция. Славянство? — этнографическая группа. Но София всенародна, она не национальная, местная, но *вселенская* церковь, все народы призывавшая под свой купол. А ее хотят сделать поместною, народною, приходскою церковью, ее, кафедрал мира... А вместе с тем заветы царства отданы Востоку, восточной церкви, Византии и России.

Но как София была создана, когда не было еще разделения церквей, так и возвращена христианскому миру, лишь когда его не будет: как этого не понимали наши славянофилы, что нельзя церковной провинции иметь храм Софии. Единственная церковь должна породить единого Белого Царя, но этот царь есть историческое задание и мечтание Востока, которое трагически не удавалось до сих пор, и под развалинами царства рассыпалась и церковь, за вторым Римом рушится третий, но воскресает *новый* Рим, который в едином древнем Риме получил свои бармы, а Москва — только промежуточная точка в пути...

10(23).I.1923

Опять испытание для моей смертной воли: молодая женщина, католичка, никогда не знавшая католической веры, но жившая всегда с русскими, хочет присоединиться к православию — исповедаться и причаститься. И я опять перед той же трудностью, которая год назад стала передо мною, когда я присоединял Е. К. Ракитину (в том же смысле). Вспоминная тогдашнее свое состояние, я вижу, как я далеко за это время продвинулся к католичеству. Я спрашиваю себя: не лгу ли я пред Богом, «присоединяя» ее, ибо присоединение в обычном понимании означает отречение от высшей церк<овой> власти, которую тайно и я признаю? Разумеется, она не понимает, что делает, для нее присоединение будет преображение, потому что она присоединяется к таинствам, но я при этом чувствую свой различие все яснее. Как было бы легко, ясно и радостно, если бы я мог искренно испровергать ересь латинства и присоединять к единой истинной церкви. А между тем теперь у меня сознание, что я от полноты церковной увожу ее в ущербное состояние, в провинцию. Изнемогаю от бессилия... что будет со мною, если жизнь будет ставить передо мною эти же вопросы все в новой и более острой форме? Господи, Ты помоги, укажи, научи... Я не знаю, не могу...

В день Богоявления зашел наконец разговор об этом у арх. Анастасия: он, конечно, заволновался, хотя я говорил только о желательности соединения церквей, но не о догматах.... Кругом меня, в церковных кругах, среди духовенства

и «мирян» все остается неподвижно, косно, они ничего не нажили и не почувствовали. Но гораздо хуже, что то же самое и в католических кругах, и здесь поместное заслоняет всееленское, иезуитский фанатизм здесь, в Константинополе, неразборчив в средствах, создалась атмосфера тяжести. И я чувствую, что я ударяюсь в каменную стену равнодушия, непонимания и оголтелости (м. Антоний). А в то же время я среди них авторитет, за мною ухаживают, со мною носятся, а я... ношу в сердце измену: как будут меня поносить, как будут опечалены, когда это раскроется... Я не имею покоя даже среди богослужения. Ко мне ходит о. Глеб В., католик. С одной стороны, я ему не верю, инстинктивно сжимаюсь перед ним, как перед змеей, чувствую, какаято лживость, заедняя мысль, лукавство, «иезуитизм» во всей его повадке, а в то же время в церковном сознании я с ним, я к нему ближе, чем ко всем нашим (кроме далекого и — увы! — для меня теперь немного о. Павла), я вслушиваюсь в его речи, выпрашиваю его тайным сочувствием. Вероятно, он и сам не подозревает, насколько я к нему близок, хотя, конечно, поражен (и, наверно, отписывает кому следует) переменной, во мне происшедшей с 1917 г., когда мы виделись. В сущности, мы единомышленники, но боюсь, не однок ли и не так же ли бессилен и он в своей церкви, как и я в своей. Мы оба вывихнуты, он в католичество, в которое теперь и обращает (увы! он может то, чего я уже не могу!), а я в схизму, которой уже не разделяю. Оба мы — уроды, опередившие свое время.

Слышал за это время рассказы о творившемся в Карловацком соборе¹, об его атмосфере: даже я не думал, что это так тяжело, так страшно, так безнадежно. Там и не интересовались делами церковными — митр-ополит> Антоний с обычным цинизмом заявлял: «Кто теперь интересуется религией: два архиерея, 4 священника, да шесть мирян, <неразб.>, правой или левой партии они служат» — все было поглощено политиканством, — ищут нового барина, победить по-старому... И это в такое время, когда поля победы ли от жатвы... При полной свободе, единственное место русской церкви, они ничего другого не нашли, кроме обычных банальных миссионерских резолюций. А затем и этот

собор был отвергнут патриархом, и наступила смута. В Русской Церкви погибает от советского гнета, а здесь от вступившего бессилия. И разве возможно, разве мыслимо при этом противодействовать католической пропаганде? Это то же, что сравнивать Арднуот с Триремой. И нечего отгораживаться благочестивым жестом о силе Божьей, в помощь совершающейся, для оправдания слабости и равнодушию Боже, укажи путь, научи!

11(24).I.1923

Получил письма: пишут из Белграда, из Праги и Софии, и везде одно: как нужен мой приезд для блага церкви, какие надежды на меня возлагаются... Если бы знала, что у меня на душе... Но что же? или я обманщик, который обманывает всех и вся, или же на самом деле посылает меня Бог для важного и нужного дела и для него спас меня из пасти львиной. Здесь православие уже есть нечто иное, чем было, до известной степени, и есть в России: не общины и общины факт жизни, как бы сам собою разумеющийся для всех, и внутренних и внешних, но принадлежность общины в общине, национальная церковь: кроме католичества здесь только и есть ведь национальные церкви. Этим становится по-новому и дорого, и жизненно православие, но этим оно и развенчивается, низводится в этнографию. Этнографические, по-видимому, являются здесь и остальные местные православные церкви, безусловно, а то и враждебно относящиеся друг к другу. И в этой жизненной перемене православия как **русской** веры — не в России, великой, небыть ятной и практически безграничной, но в расстройнии, в изгнании. Только одна национальная вера была в то же время и всееленской у народа рассеяния, но ведь это и был избранный народ, и ему были даны все обетования. И его рассеяние было особое, как и его нерасторжимость. Но теперь это умаление православия до уровня национальной веры испытывается как унижение и умаление: как канье нибуль копты, маронисты, армяне, караимы... С этим умалением не может мириться ни русское сердце, ни русское церковное сознание. Или у Русской Церкви должен быть свой особый мессианизм, как и у русского народа, или они

отвала, потому что влачить национальное, этнографическое существование она не может. Вселенское чувство должно быть удовлетворено. Вот почему меня заранее раздражают эти обратившиеся в православие чехи, уже запросившие себе автокефалию, — эти национальности-мещане, которые продали свою веру за чечевичную похлебку церковного национализма, и то же чувство внушают все эти микроскопические национальные церкви с их мегаломанией вместо вселенскости. Православие есть, несомненно, интегральная основа русской народности, теперь и здесь более чем где-либо и когда-либо, и вместе с тем русская душа совершенно неподобна к мелкому, этнографическому национализму: для этого она и слишком избалована величием своей истории, традиционностью своего национально-исторического процесса, который тем самым практически принимался и за вселенский, и слишком рыхла и неоформлена, и слишком богата. Для своего национального чувства русскому нужно вселенское ядро — это аксиома, а без этого он быстро улетит вглубь к церковности, то есть подвергнется самой существенной, внутренней денационализации (а я скажу: пусть лучше так, чем этнографическое православие чешского или даже греческого образца). Итак, рассуждая чисто отвлеченно то, что содействует поднятию кафоличности в русской вере, в русском православии, то содействует и духовному сохранению русской народности. Таковым, в известном смысле, является воссоединение с католичеством, сверхнародным и всенародным. Спрашивается поэтому: не угрожает ли католичество, как это до сих пор всегда и несомненно угрожало в образе полонизма, германства, русской народности? Как патриоты несомненно были правы и св. Александр Невский, и св. Ермоген, отрицавшие поползновения ливонства и полонизма (хотя этого национально-оправдания нельзя уже приписать св. Ионе и др. русским епископам, отвергшим Флорентийскую унию). Итак, содействует ли уния с католичеством интеграции русского духа, сохранению русского народа, по крайней мере за границы? Разумеется, с религиозной точки зрения — ложна даже самая постановка этого вопроса, как и всякий религиозный утилитаризм, но в плоскости культурной, историче-

ской, так сказать, вторичной он вполне уместен. И несомненно, что уния означала бы внутренний напор латинства на православие, просто в силу его внутреннего и внешнего превосходства и культурности. Но ведь этот напор контрбандно был уже сыздавна, и ему конкурирует напор протестантский (арх. Анастасий, столь непримиримый к католикам, соизволяет на обучение приближенных, даже клириков в амер. рел. инст.). В конце концов или нашему богословию придется снова проходить школу, это даже неизбежно, но вместе с тем в конце концов безопасно: настолько я верю и в глубину, и в богатство, и в даровитость русской природы, ей всегда не хватало школы, оформления, того, чего хотел Петр Великий, и нужен религиозный великий Петр, т. е. просто Петр, наместник Христов. Но для русской души нужна опора, гранитные грани: она расплескалась, разболталась. Одним словом, сейчас соединение церковей, уния с Римом **патриотична**, нужна для избавления России от хаоса, для спасения России. И здесь снова возникает великий и роковой вопрос: подавляет ли католичество национальности или их сохраняет? Здесь, конечно, следует различать возможные комбинации в самом католичестве: Польша, несомненно, пользовалась католицизмом для своих целей, а католичество Польши и окатоличение России через Польшу означало и означает ополчение России, православие есть барьер для полонизма. Подобным же образом неизбежно денационализируется каждый отдельный русский, попадающий («совращаемый») в католичество, просто потому, что он остается лишен своей национально-церковной среды. Но в Галиции уния, то есть католичество, — восточный обряд, несомненно сохраняло малороссов от поглощения Польшей. Итак, речь идет прежде всего о том, является ли присоединяющееся церковное общество достаточно обширным, чтобы вести свою собственную национально-культурную жизнь? Отсюда следует, что обширное, массовое, групповое присоединение не сопровождается опасностью денационализации, напротив, от нее может предохранить. И отсюда как будто следует, что уния с Римом, при отчаянном положении церкви в России, при распадении русской эмиграции, является патриотическим актом самосо-

хранения, как и сохранения обряда от вольностей и искажений, а церкви от окончательного распыления, анархии, автокефализации...

Все это так, но, говорят, дух католичества, т. е. латинства, так тлетворен и чужд, что он разложит, отравит ядро нашего национального духа. That is the question — семь раз примерь — один раз отрежь. Я этого не вижу, м<ожет> б<ыть> по ограниченности своей.

14(27).I.1923

Сегодня благословенный день — 25-летие нашего брака, серебряная свадьба! Не могу в благодарности перед милостью Божией! Какое благословение Божие на мою всю жизнь было действеннее и очевиднее, нежели то, что Бог свел меня и дал мне ангела-хранителя, подругу жизни, которой я никогда не стоил и которая всегда была для меня верной опорой. Поистине браки делаются в небесах, и наша встреча с разных сторон мира — я из Ливен, она из Крыма — сама была чудом. Когда я вспоминаю тот блаженный вечер 25 лет назад в милом и родном Олеизе, то вижу, какими глупыми и наивными мы тогда были, какой дальний путь жизни нам предстоял. А на этом пути и Ивашечка, и свящество, и радость, и горе. И теперь, на чужбине, мы оба вместе, Господь сохраняет ее чистой душу и жизнь. Нет с нами Феде, и далеко все близкие родные, многих уже нет в живых. Как воздух, как свет, как солнце, — такова в жизни моя Неличка. Господи, благодарю тебя, сохрани и продли нашу жизнь. По человеческому разумению, кажется, вся жизнь моя сложилась бы по-иному, если бы мы не встретились или же не сошлись тогда. Я лишился бы опоры, счастья и чистоты и погрузился бы в бесхарактерную хандру, а может быть и спился бы. Но перед нами стоит трудная и нами неразрешимая задача жизни: воспитание детей, в котором мы пока явились несостоятельными в это трудное время. Конечно, я совершил грех, согласился на Олеиз, и чрез это освободил свою семью и себя, но мог ли я поступить иначе? И теперь, не смотря на старость, на то, что горения пола давно уже по милости Божией прекратились, оба мы юны душой и идем навстречу новым, м<ожет> б<ыть> последним

испытаниям, — передо мной страшный и трагический вопрос о последнем церковном самоопределении, перед нею — быть со мною, меня сдерживать (однако не удерживая). Когда обозреваю глазами нашу 25-летнюю жизнь, вся она есть постепенное просветление и спадение повязок с глаз... Первые годы — 1898—1900 — заграница и упоение счастьем, однако с угрозой грозной болезни (туберкулеза), 1901—1906 г. — счастливые годы Киева, с рождением двух сыновей, но с начинающимся изломом жизни в революции. С 1906—1909 г. я окончательно вернулся в церковную жизнь в Москве, переехавшая до 1909 г., когда раздался гром с неба: кончина Ивашечки, и с нею переворот всей жизни... Молодость, без знания горя, окончилась, кое-что было бесповоротно сломано, сердце было ранено, казалось, навсегда и непоправимо, но вместе с тем в нем зародилась новая жизнь, которая созрела в волю к свяществу. Так шло до войны и революции, которая наконец помогла моему свяществу. Затем большевизм и испытания: потеря Феде, обнищание, опасности, приходская жизнь и изгнание — ряд ступеней, по которым Господь нас возводит к уразумению воли Своей... Лишь бы дал Господь силу и мудрость для воспитания детей и указал мне правый путь церковный!..

* * *

Вчера вечером Нели поведала мне то, что было с Муночкой год тому назад и чего мы до сих пор не знали, — она сказала ей это сама в самый день нашей серебряной свадьбы, — суд Божий над нашей греховной жизнью. Нет слов, чтобы выразить эту скорбь, недоумение, смущение, обиду и мучительную жалость к бедной нашей деточке. Было такое же чувство, какое бывает, когда великое и непоправимое несчастье бывает в семье, такое, как смерть. Земля развещалась, заколебалась и что-то навсегда непорочно поглотила. Нельзя опомниться, нельзя примириться. Я не ропщу на Бога, но и не примирюсь с этим бедствием, как Иов, я проклинаю день и час, когда это совершилось, когда злые демоны в образе человеческих людей были на нее пущены. Я знаю, что это по грехам моим, что здесь суд и наказание над блудом юности моей, здесь суд и наказание над всей моей греховной (неразб.) жизнью, злобная